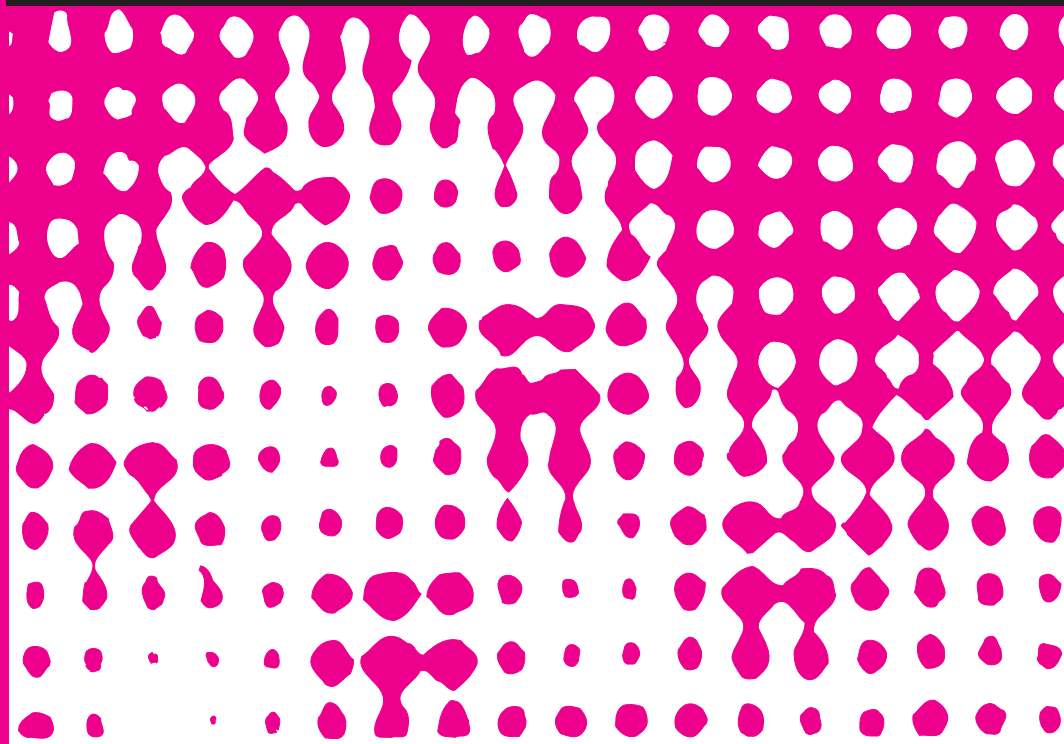

* DEMO 2004 GRAFIE 2

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Jitka Rychtaříková: Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen • Terezie Kretschmerová – Miroslav Šimek: Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2050 • Boris Burcin – Tomáš Kučera: Nová kmenová prognóza populačního vývoje České republiky (2003–2065) •

ŠČÍTÁNÍ LIDU • RECENZE • ZPRÁVY • PŘEHLEDY • BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

<i>Jitka Rychtaříková</i> : Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen .. 77	
<i>Terezie Kretschmerová – Miroslav Šimek</i> : Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2050 91	
<i>Boris Burcin – Tomáš Kučera</i> : Nová kmenová prognóza populačního vývoje České republiky (2003–2065)	100

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Ladislav Pištora</i> : Římskokatolická církev ve Sčítání lidu 2001	112
<i>Štěpánka Morávková</i> : Metodologie zjišťování náboženského vyznání při sčítání lidu, domů a bytů 2001	116

RECENZE

Tříkrát o ženách (<i>Alena Šubrtová</i>)	121
Reprodukční režim obyvatelstva Estonska v 17. a 18. století (<i>Ludmila Fialová</i>)	123
Vyplněna další mezera v literatuře o populačních prognózách (<i>Tomáš Kučera</i>)	124
Proces stárnutí jako společenský problém (<i>Marek Řezanka</i>)	126
Proč žijí ženy déle? (<i>Marek Řezanka</i>)	127

ZPRÁVY

Česká republika je státem Evropské unie – Z České demografické společnosti – Životní jubileum RNDr. Květy Kalibové, CSc. – JUDr. Michal Illner má sedmdesát let – Významné jubileum Milana Kučery – Zemřela Marie Korčáková – Oldenburský projekt „Sudetoněmecké dějiny“ – Objevitel séra proti záškrtu E. A. Behring se narodil před 150 lety – Změna nizozemské azylové politiky – Národní centrum pro rodinu v roce 2002 a 2003 – Před padesáti jedna lety založena první linka důvěry – Dům romské kultury v Chánově – Reprodukční zdraví ve střední a východní Evropě a v zemích bývalého Sovětského svazu	129
---	-----

PŘEHLEDY

Nezaměstnanost a zdraví v Ostravě 2003 – Dlouhodobá populační projekce OSN	141
--	-----

BIBLIOGRAFIE	151
--------------------	-----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

<i>Jitka Rychtaříková</i> : Changes of Generation Fertility in the Czech Republic, with a Focus on Educational Attainment of Women	77
<i>Terezie Křetschmerová – Miroslav Šimek</i> : Population Projection for the Czech Republic up to 2050	91
<i>Boris Burcin – Tomáš Kučera</i> : New Basic Population Forecast for the Czech Republic (2003–2065)	100

POPULATION CENSUS

<i>Ladislav Pištora</i> : Roman-Catholic Church in Census 2001	112
<i>Štěpánka Morávková</i> : Methodology of Surveying Religion in Census 2001	116

BOOKS AND PUBLICATIONS

Three Times on Czech Women (<i>Alena Šubrtová</i>)	121
Reproduction of the Population of Estonia in the 17 th and 18 th Centuries (<i>Ludmila Fialová</i>)	123
Another Blank Space in Population Forecasts Filled (<i>Tomáš Kučera</i>)	124
Ageing Process as a Social Problem (<i>Marek Řezanka</i>)	126
Why do Women Live Longer? (<i>Marek Řezanka</i>)	127

REPORT – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2004

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. Ing. Vladimír Roubíček, CSc., Doc. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., JUDr. Vladimír Srb, Ing. Miroslav Šimek.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: hruskova@gw.czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 33 Kč, roční předplatné 132 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 2/2004, ročník 46. Rukopis předán tiskárně 4. 5. 2004. Toto číslo vyšlo v červenci 2004.

ZMĚNY GENERAČNÍ PLODNOSTI V ČESKÉ REPUBLICE SE ZAMĚŘENÍM NA VZDĚLÁNÍ ŽEN¹⁾

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ

Changes of Cohort Fertility in the Czech Republic, with a Focus on Educational Attainment of Women

Over last decade, the total fertility rate in the Czech Republic dramatically declined from 1.89 in 1990 to 1.13 in 1999 and 1.17 in 2002. The contribution is aimed at analysing the cohort fertility of women, with a focus on differential fertility by educational attainment of mothers, and setting the present trends of women's reproduction behaviour in the Czech Republic in potential contexts.

Demografie, 2004, 46: 77–90

V posledním desetiletí se v České republice průměrný počet dětí na jednu ženu dramaticky snížil. Hodnota úhrnné plodnosti poklesla z 1,89 v roce 1990 na minimum 1,13 v roce 1999 a poslední údaj dosahuje 1,17 v roce 2002. Tímto trendem se naše populace zařadila do kategorie nazývané *lowest low fertility*, která se vymezuje hodnotou úhrnné plodnosti nižší než 1,3 (Kohler *et al.*). Omezování počtu dětí v rodině je nedávným jevem České republiky, ale dlouhodobým trendem (od poloviny šedesátých let) v zemích severní a západní Evropy a později (od sedesátých let) v zemích jižní Evropy (Rychtaříková, 1999). Nicméně v dnešních nejvyspělejších zemích se hodnota úhrnné plodnosti pohybuje v intervalu 1,5–1,9, na rozdíl od České republiky, kde počínaje rokem 1996 setrvává pod hladinou 1,2. Popsané trendy jsou v transversálním pohledu, který je nutno konfrontovat s výsledky longitudinální analýzy, neboť zásadní a trvalé změny plodnosti postihují charakteristiky generační (konečné) plodnosti (průměrný počet dětí, které porodila žena dané generace). Proto **je cílem tohoto příspěvku analýza generační plodnosti žen v České republice se zaměřením na diferenční plodnost podle vzdělání matek**. Dříve než přistoupíme k prezentaci ukazatelů a jejich rozboru, uvedme

¹⁾ Tato práce byla řešena v rámci výzkumného projektu Grantové agentury Akademie věd č. A7028101

si několik faktorů či teorií formulovaných k vysvětlení nedávného snižování počtu dětí v rodinách ve vyspělých zemích. Tento teoretický vstup umožní lépe zasadit současné trendy reprodukčního chování žen v České republice do možných kontextů.

Faktory a teorie plodnosti

Prokázaným demografickým faktorem ovlivňujícím konečnou plodnost je **věk matek při prvním porodu**. Zvyšování průměrného věku matek významným způsobem snižuje rození dětí vyššího pořadí, méně již ovlivňuje bezdětnost (*McDonald*). Konečná plodnost však bývá diferencována nejen podle věku matky, ale také podle řady dalších faktorů, z nichž velmi důležitým je **vzdělání**. Ženy s nejvyšším dosaženým vzděláním jsou častěji bezdětné a mají v průměru méně dětí. Vysokoškolačky vzhledem k náročnější profesní kariéře obtížněji kombinují výchovu dětí se zaměstnáním. Více dětí pro ně znamená větší ztrátu na výdělku a překážku rozvoje jejich pracovní kariéry. Prodloužená doba studia vysokoškolaček také zkracuje věkový interval pro rození dětí, přičemž vyšší věk při narození prvního dítěte sebou nese zvýšené riziko nenarození dalších dětí. Odkládání narození prvního dítěte je navíc zesilováno snahou dosáhnout nejdříve určitého profesního postavení a teprve potom mít děti. Dostupnost předškolních zařízení se zdá být klíčovým prvkem při rozhodování žen s vyšším vzděláním o počtu dětí (*Kreyenfeld*). Rovněž je důležité jestli péče o dítě je sdílěna oběma rodiči nebo zda v dané populaci platí spíše tradiční dělení genderových rolí v rodině, tj. muž živitel, žena pečovatelka.

V dlouhodobém pohledu se charakter plodnosti mladších generací žen změnil v porovnání se strukturou plodnosti žen narozených v první čtvrtině dvacátého století. **Dřívější reprodukční model častější bezdětnosti a většího podílu vícedětných rodin byl vystřídán vzorcem s nižší bezdětností a výrazným úbytkem dětí ve vyšším pořadí**. Dnes chce rodičovství prožít většina lidí, avšak rození dalších dětí je stále významněji ovlivněno faktory socioekonomickými a psychologickými.

Základní myšlenky a teorie vysvětlující současné různorodé scénáře plodnosti ve vyspělých zemích shrnuje *P. McDonald* ve svém článku **Sustaining fertility through public policy: The range of options**. Jeho **teorie racionální volby** (rational choice theory) říká, že počet dětí, resp. narození dalšího dítěte, souvisí s výší psychického přínosu dítěte pro rodiče i s tím, jakou ekonomickou zátěž představuje jeho narození. Významnou roli hraje nastavení prahových, resp. mezních hodnot na základě kterých se pár rozhoduje mít dítě. Náklady na dítě mohou být přímé (aktuální náklady po odečtení přídatků) a nepřímé (do jaké míry společnost umožňuje rodičům sladit pracovní kariéru s péčí o dítě, což prakticky znamená, jaká je ztráta jejich výdělku v důsledku péče o dítě). Přímé náklady mají významnější roli při rozhodování o narození dalšího dítěte, zatímco nepřímé ovlivňují narození prvního dítěte. **Teorie averze vůči riziku** (risk aversion theory) vychází z premisy, že veškeré náklady na dítě jsou fixovány až v budoucnosti a jakýkoliv výhledový pocit socioekonomické a psychologické nejistoty výrazně snižuje rozhodnutí mít děti. Lidé proto více investují do svého vzdělání, kariéry a dlouhodobých úspor. Rovněž aktuální omezování příspěvků a opatření v sociální a rodinné politice může zvyšovat pocit nejistoty a následně snižovat porodnost. Pocit nejistoty je do jisté míry posilován současným trendem v řadě vyspělých zemí navrátit co nejvíce nákladů ze státu na rodinu. **Teorie postmaterialistických hodnot** (post-materialist values theory) říká, že změny v plodnosti souvisejí s odklonem materialistických hodnotových orientací směrem k duchovním potřebám reprezentujícím vyšší kvalitu života (*Inglehart*). Výsledkem je, že liberálnější společnost má nižší plodnost než konzervativní. Tato teorie se stala pro řadu autorů klíčovou při vysvětlování mechanismu druhého demografického přechodu (*van de Kaa*). **Teorie genderové rovnosti** (gender equity theory) je založena na eventuelním protikladu genderových rolí ve vzdělávacím a pracovním procesu na jedné straně a v rodině na straně druhé. Rovnost ve vzdělání, resp. stejné nároky v práci, bez ohledu na to zda osoba

je muž či žena, může být v souladu nebo v rozporu s genderovými rolemi v rodině. Plodnost nejvíce klesá tam, kde platí genderová rovnost ve vzdělávacím procesu a na pracovním trhu, avšak nikoliv v rodině. Příkladem jsou Německo, Rakousko nebo Švýcarsko, kde v rodině převládá model jednoho živitele (genderová nerovnost), zatímco pracovní povinnosti jsou stejné pro obě pohlaví. Naopak země severní Evropy jsou známy rovným genderovým přístupem v práci i rodině, a proto tam nikdy úroveň plodnosti neklesla příliš hluboko.

Snižování plodnosti, resp. její oscilace je také dáváno do souvislosti s nynějším větším akcentem na tržní hospodářství, které je současně provázeno omezováním státní sociální podpory (*Hoem*). Podle McDonalda někteří ekonomové a politici zastávají názor, že lze oddělit veřejný svět tržního hospodářství od soukromého světa rodiny s podtextem, že tržní produkce je záležitostí mužů zatímco rodina je záležitostí ženy. Právě nedávný pokles plodnosti je podle tohoto autora důkazem neschopnosti pouhého tržního mechanismu umožnit sociální a demografickou reprodukci. Východisko vidí ve větší genderové rovnosti a výraznějším vyrovnávání životních podmínek rodin s různým počtem dětí.

Kvalita dat generační plodnosti v České republice

Ukazatele generační (konečné) plodnosti žen lze vypočítat z dat sčítání již od roku 1930. Rovněž při sčítání 2001 všechny ženy 15leté a starší odpovídaly na otázku, kolik se jim narodilo živých dětí. Tento údaj navíc umožňuje podrobnější analýzu konečné plodnosti, a to zejména ve vztahu ke znakům obyvatelstva, které se zjišťují pouze při sčítáních.

Sčítání v roce 2001, stejně tak jako v roce 1991, bylo provázeno vesměs negativní kampaní ve sdělovacích prostředcích a v prohlášeních některých politiků. Prvním krokem analýzy je proto posouzení kvality zjištěných dat na základě porovnání hodnot konečné plodnosti ze sčítání 1991 a 2001 pro stejné ženské generace, které měly svoji reprodukci v obou sčítáních téměř ukončenou. Ukazatele jsou prezentovány podle čtyř kategorií dosaženého vzdělání: základní a neukončené, střední bez maturity, střední s maturitou a vysokoškolské.

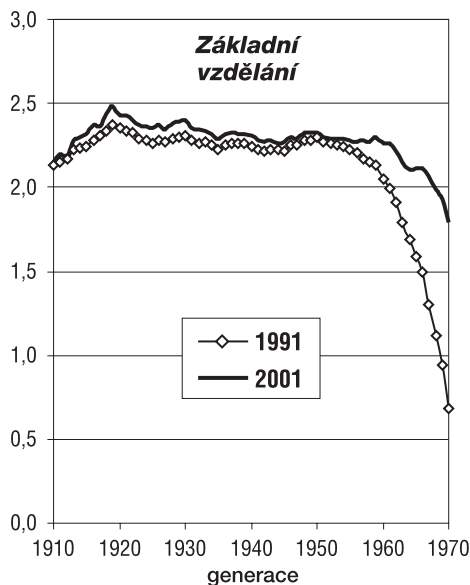
Z výsledků je zřejmé, že obyvatelstvo České republiky přistoupilo k aktu sčítání seriózně, o čemž svědčí téměř totožné hodnoty konečné plodnosti až do generace 1955 (graf 1). Nejpresněji vypovídaly o počtu svých živě narozených dětí ženy s vyšším vzděláním, naopak ženy se základním a neukončeným vzděláním se ve svých výpovědích mírně lišily, neboť údaje ze sčítání 2001 byly nepatrně vyšší v porovnání s daty z roku 1991 (graf 1). V roce 2001 byly ve starších generacích pravděpodobně četnější ženy se základním vzděláním, mající více dětí (v průměru zdravější), zatímco v roce 1991 zde mohly být o něco více zastoupeny ženy bezdětné či s menším počtem dětí, které mezitím umřely. Rovněž je nutné si uvědomit při interpretaci výsledků, že nejstarší generace žen jsou v důsledku úmrtnosti neúplné a podíl žen s vyšším vzděláním byl u těchto generací velmi malý. Z tohoto důvodu jsou na grafech zřetelné náhodné výkyvy zejména u žen narozených před rokem 1920. Nicméně křivky konečné plodnosti zkonstruované z obou sčítání byly ve svých oscilacích paralelní pro stejné generace, a to u všech vzdělanostních kategorií (graf 1), což jednoznačně potvrzuje dobrou kvalitu dat obou sčítání.

Konečná plodnost a bezdětnost

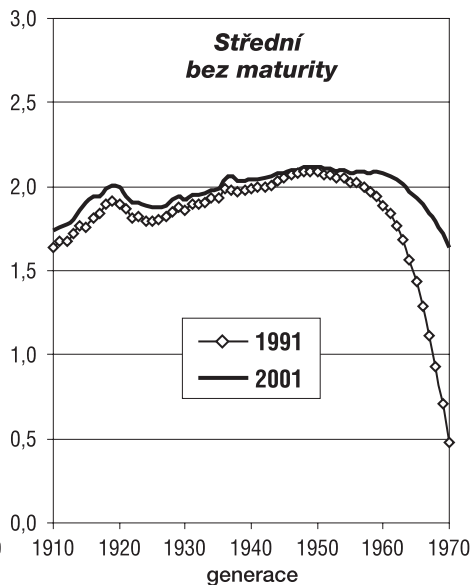
Průměrný počet dětí porozených ženami generačně příslušnými první třetině dvacátého století narůstal, přičemž mírně rozšířenou reprodukci (2,2 dětí) zajistily generace 1918–1921. Maximální hodnota 2,22 živě narozených dětí na 1 ženu byla zaznamenána v generaci 1919 (tab. 1 – příloha, graf 2). Toto maximum bylo historicky absolutní a potvrdila ho obě sčítání 1991 a 2001. Výše uvedené plodnější generace prožily věk maximální reprodukce (20–35 let) v letech 1939–1954, kdy došlo dvakrát k oživení plodnosti, a to během 2. světové války s výjimkou roku 1945 a po válce v období baby boomu. Následné generace se vyznačovaly počty dětí stabilizovanými na hranici prosté reprodukce (tab. 1 – příloha, graf 2), přičemž

Graf 1 Vývoj konečné plodnosti žen v České republice pro generace 1910-1970 podle vzdělání; sčítání 1991 a 2001 (Completed fertility rate in female birth cohorts 1910-1970 in the Czech Republic according to educational attainment, censuses 1991 and 2001)

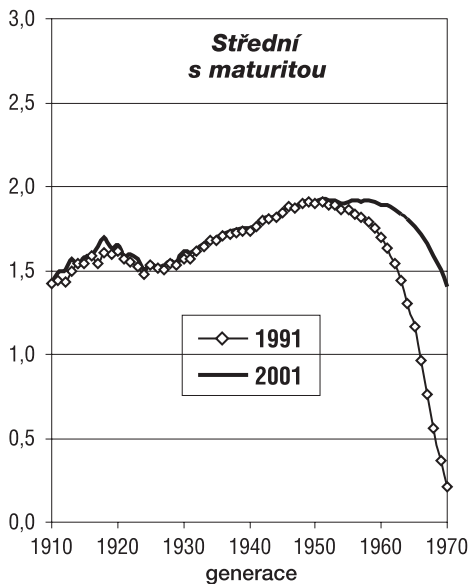
průměrný počet dětí na 1 ženu

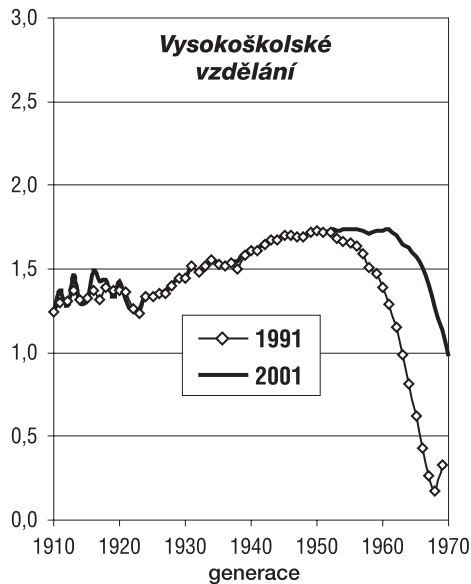
průměrný počet dětí na 1 ženu

průměrný počet dětí na 1 ženu

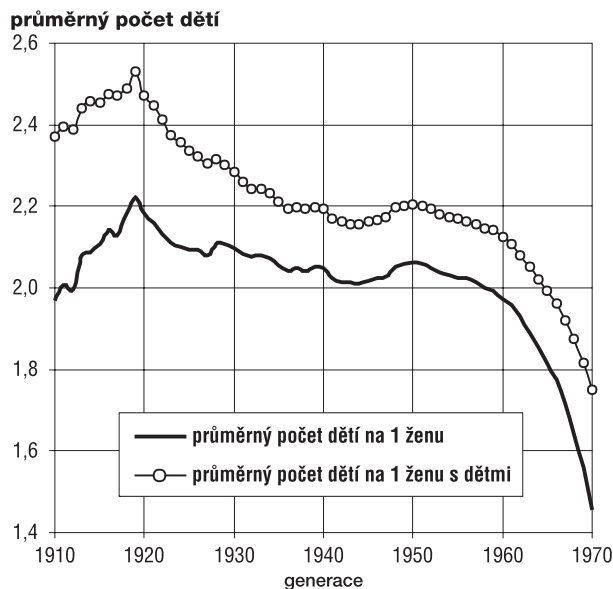

průměrný počet dětí na 1 ženu

minimum dětí (2,01) se narodilo generaci žen 1944. Mírně sestupný trend konečné plodnosti změnila až opatření na podporu porodnosti a sňatečnosti přijatá na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Prodloužení mateřské dovolené, nově zavedená rodičovská dovolená, dále porodné, odpisy v rámci úrokové výhodných novomanželských půjček a intenzivní bytová výstavba pozitivně ovlivnily realizaci rodičovských plánů žen narozených v letech 1948–1952. Uvedená opatření byla v dané době novátorská a představovala významné prvky systému rodinné politiky. Později efekt těchto opatření slábnul, protože nebyla dále rozvíjena. To se projevilo postupným snižováním generační plodnosti mladších ročníků žen (tab. 1 – příloha, graf 2). Nicméně až do generace 1965 byl průměrný počet dětí na jednu ženu vyšší než 1,8. Je však zřejmé, že nejmladší generace již nejen nedosáhnou úrovně prosté reprodukce, ale jejich konečná plodnost bude citelněji nižší, neboť zatímco ženy narozené v roce 1960 měly v průměru 1,79 dítěte při sčítání 1991 (Rychtaříková, 2002), jejich „kolegyně“, ženy stejně staré při sčítání 2001 a narozené v roce 1970, měly v průměru pouze 1,45 dítěte (tab. 1 – příloha). Obdobný trend jako průměrný počet dětí na 1 ženu vykazoval také průměrný počet dětí na 1 ženu s dětmi (graf 2, tab. 1 – příloha). Dlouhodobé sblížování obou křivek svědčí o klesajícím významu bezdětnosti na konečnou plodnost, což potvrzuje závěry i z jiných zemí (McDonald) o tom, že rodičovství je významné pro převážnou část lidí, ale konečná úroveň plodnosti souvisí především s rozením dětí druhého a vyššího pořadí.

Graf 2 Vývoj průměrného počtu dětí v České republice; sčítání 2001 (Development of the average number of children in the Czech Republic; Census 2001)

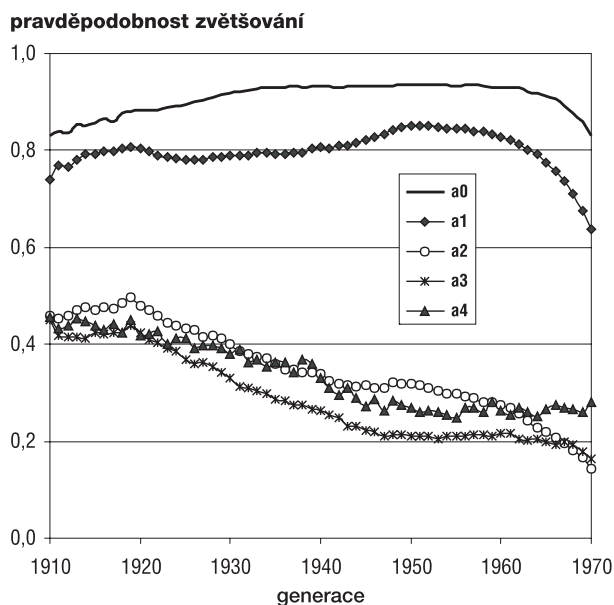

děti stejný jako se třemi a více dětmi (35 %, tab. 1 – příloha). Ženy narozené později pak výrazně inklinovaly k vytváření dvoudětných rodin, a představovaly více než 50 % ženské populace počínaje generací 1941. Nejnižší bezdětnost i jednodětnost byla zaznamenána u generací 1948–1956, (tab. 1 – příloha). Z toho je zřejmé, že propopulační opatření let sedmdesátých pozitivně ovlivnila především rození druhých a třetích dětí a snížilo se zastoupení bezdětných žen a s jedním dítětem. Tento závěr podporuje ukazatel pravděpodobnost zvětšování rodiny (graf 3), kde pravděpodobnost mít druhé dítě (a₂) byla vyšší u žen příslušných

V České republice byl podíl bezdětných žen ve starších generacích (tab. 1 – příloha) relativně vysoký (kolem 15 %) a v čase docházelo k jeho snižování, přičemž nejnižší bezdětnost (6 %) vykazovaly ženy narozené v roce 1949, generace 1960 (7 %) a generace 1970 jakoby se vracela na hladinu 17 % zaznamenanou generací 1910. V nejméně plodnější generaci 1919 bylo 12 % žen bezdětných, avšak průměrný počet dětí na jednu ženu s dětmi dosahoval hodnoty 2,53, zatímco u generace 1949 pouhých 2,20 (tab. 1 – příloha). Uvedené srovnání potvrzuje odlišnost v charakteru reprodukce žen narozených před a po válce, jak bylo uvedeno v úvodu, starší ženy byly častěji bezdětné, ale rodily více dětí vyššího pořadí. Nejméně plodnější ženská generace 1919 byla poslední, která ještě měla podíl žen se dvěma

generacím 1945–1960, jejichž věk maximální plodnosti spadl právě do konce šedesátých a první poloviny sedmdesátých let. Navíc, poklesový trend pravděpodobnosti mít třetí dítě (a_3), se dočasně zastavil u generací 1948–1952. Jistou anomálií představuje skutečnost, že hodnota a_4 je vyšší než a_3 . Z tohoto zjištění lze usuzovat, že obyvatelstvo České republiky se skládá ze dvou subpopulací s odlišnými prokreačními režimy. První typ je patrně představován modelem koncentrace prokreačního chování na dvě děti a druhý na vícečetné rodiny. Druhý typ je méně častý a objevuje se až po selekci žen řídkých se modelem nižší plodnosti (graf 3).

Graf 3 Vývoj pravděpodobnosti zvětšování rodiny na základě sčítání 2001 (Parity progression ratio, census 2001)

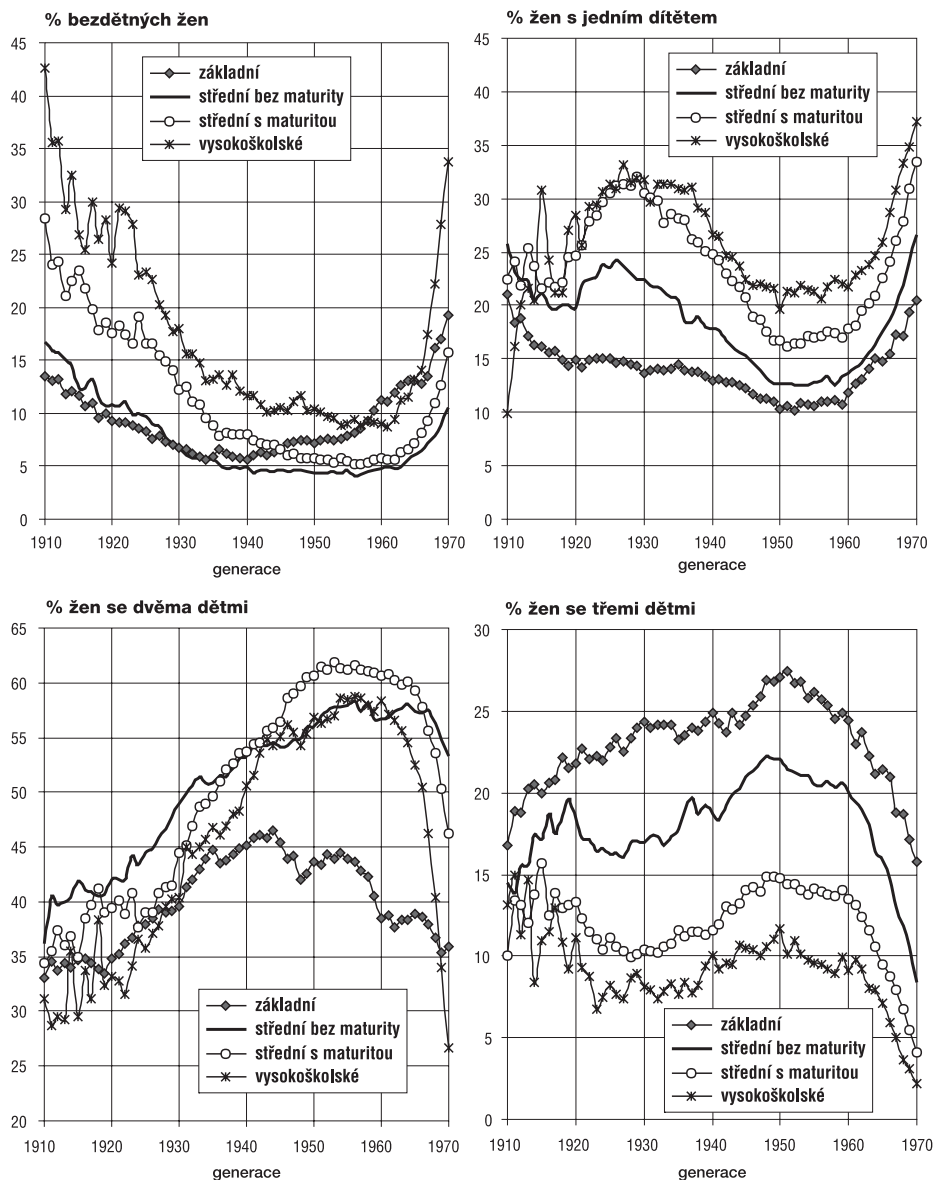
Generační plodnost podle vzdělání

Diferenciace plodnosti podle vzdělání matky do značné míry závisí na možnostech ženy sladit profesní kariéru a péči o dítě. Rozdílný průměrný počet dětí může být také ovlivněn vyšším podílem svobodných vysokoškolaček oproti ženám s nižším vzděláním. V České republice u všech pozorovaných generací žen byla intenzita plodnosti negativně korelována s vyšší vzdělání (tab. 2 – příloha). Přestože zkoumané generace rodily děti v různých politických, ekonomických a sociálních strukturách (období první republiky, 2. světová válka, komunistický systém a období přechodu k tržnímu hospodářství), vždy platilo: čím nižší vzdělání matky, tím vyšší plodnost. V čase se však měnila variabilita plodnosti podle vzdělání. Větší varia-

bilita v úrovni plodnosti podle vzdělání matek byla patrná u nejstarších a nejmladších generací (tab. 2 – příloha). Naopak generace žen 1949–1965 se lišily průměry porozených dětí v závislosti na vzdělání nejméně. Tyto ženy rodily své děti v období tzv. druhého baby boomu (přelom sedmdesátých let) až do změny politického režimu v roce 1989. V uvedené době neexistovala nezaměstnanost a byla již dostupná síť levných předškolních zařízení. Ekonomická aktivita žen byla obecně vysoká a vysokoškolačky měly relativně omezenou možnost budovat profesní kariéru. Všechny tyto faktory patrně přispívaly k egalitářství v prokreačním chování.

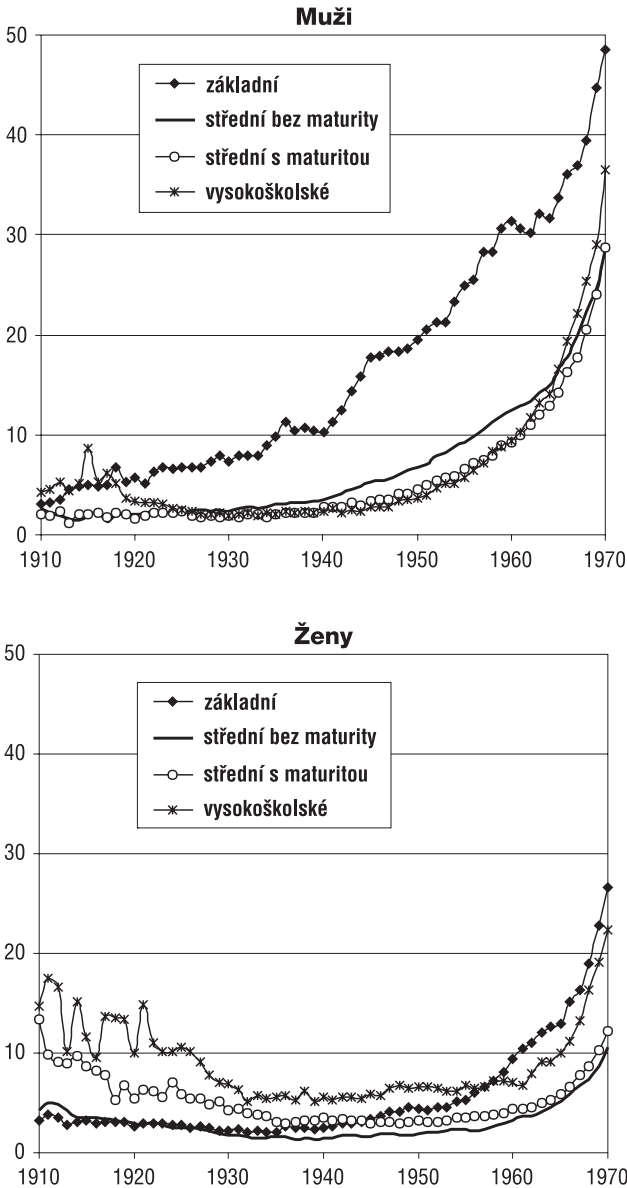
Období přechodu k tržnímu hospodářství se projevilo výrazným propadem plodnosti po roce 1992 u všech žen bez rozdílu vzdělání, geografické polohy či velikostní kategorie obce (Rychtaříková, 2000a, Rychtaříková, 2000b). Podle výsledků sčítání 2001 měly 30leté vysokoškolačky v průměru méně než jedno dítě (0,98) a 34 % jich byla bezdětných (graf 4), stejně staré vysokoškolsky vzdělané ženy měly podle sčítání 1991 1,39 dětí a 17 % jich bylo bezdětných. Vůbec nejnižší bezdětnost (méně než 10 %) byla zaznamenána u vysokoškolaček generací 1952–1962. Specifickým rysem české plodnosti je překvapivě vysoká bezdětnost žen se základním vzděláním, počínaje generací 1959. Jako vysvětlení se nabízí, že tyto ženy, podobně jako vysokoškolačky, zůstávaly častěji svobodné (graf 5); např.

Graf 4 Podíly žen podle vzdělání a počtu živě narozených dětí v České republice pro ženské generace 1910–1970 (Proportions of women by educational attainment and number of live-born children in the Czech Republic: female birth cohorts 1910–1970)

v generaci 1962 zůstalo svobodnými podle výsledků sčítání 2001 10,8 % v populaci žen se základním vzděláním, 3,7 % se středním vzděláním bez maturity, 4,6 % se středním vzděláním s maturitou a 7,9 % vysokoškolaček. V České republice platí podobně jako v jiných zemích, že ženy vysokoškolačky zůstávají častěji svobodné, zatímco muži vysokoškolačí se žením se stejnou intenzitou jako muži s maturitou, naopak výrazně častěji svobod-

Graf 5 Podíl svobodných mužů a žen podle vzdělání; sčítání 2001 (Proportions of single men and women by educational attainment; Census 2001)

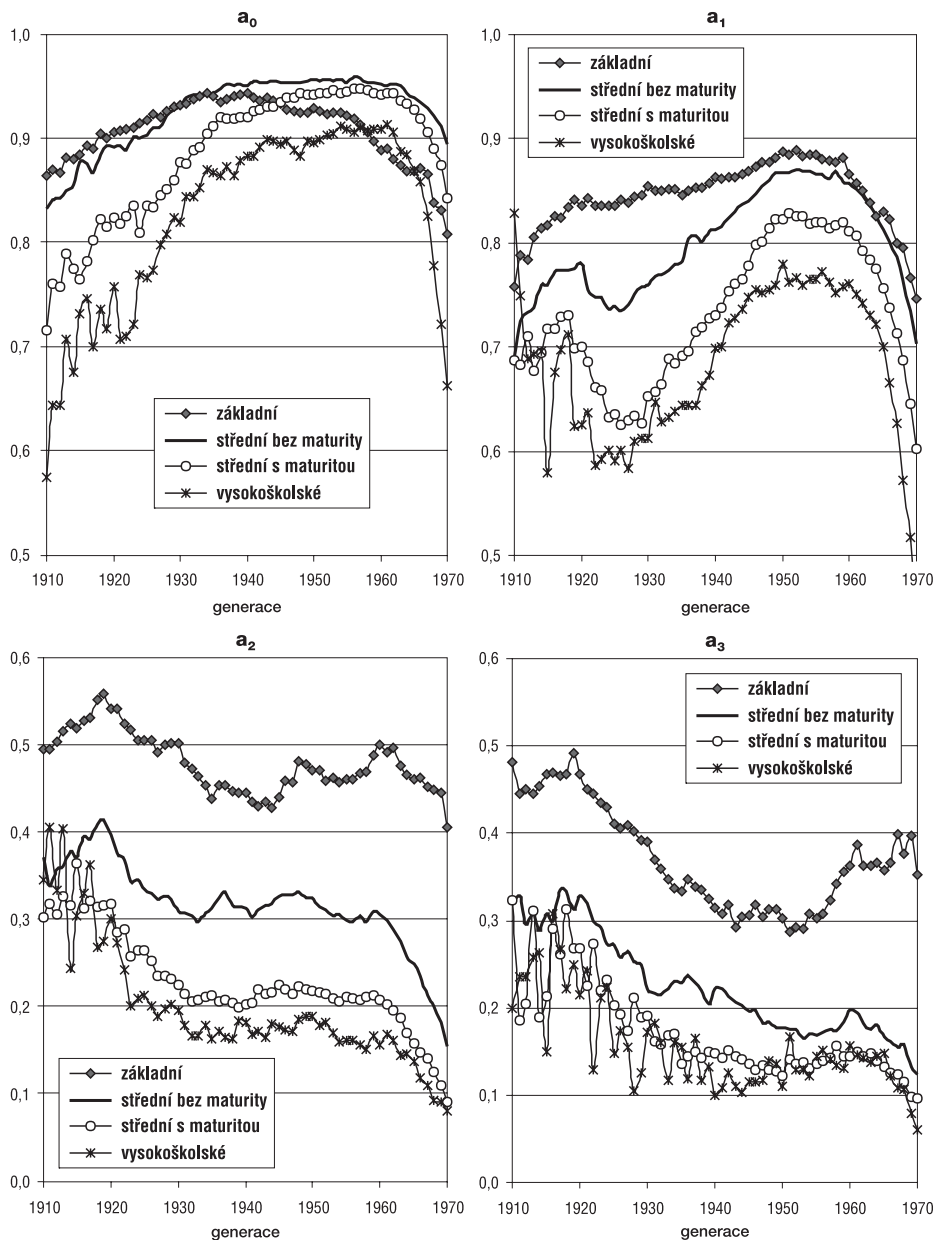
nými zůstávají muži se základním vzděláním (graf 5).

Podíl žen s jedním, dvěma a třemi dětmi již žádné anomálie neukázal, vysokoškolačky měly sice nejčastěji dvě děti, ale vysoké procento zůstávalo jednodětnými zatímco ženy se základním vzděláním měly v porovnání s ostatními vzdělanostními kategoriemi častěji tři děti (graf 4). V čase je patrný trend výrazného prosazování dvoudětného modelu až do generace 1960, a to zejména u žen se vzděláním středním bez maturity, s maturitou a vysokou školou (graf 4). Ženy se základním vzděláním měly také nejčastěji dvě děti, ale odlišovaly se výraznějším podílem žen se třemi dětmi. Variabilita procenta žen z hlediska vzdělání a podle počtu dětí, byla malá u bezdětných žen a do jisté míry u žen se dvěma dětmi (s výjimkou žen se základním vzděláním). **Model nízké bezdětnosti a vysoké koncentrace na dvě děti se tak stal během komunismu typický pro všechny skupiny obyvatel České republiky.**

Pravděpodobnost pro ženu s n dětmi mít $n+1$ dítě vyjadřuje ukazatel pravděpodobnost zvětšování rodiny. Pozitivní reakce českých žen s jedním dítětem na propopulační opatření ve smyslu nárůstu pravděpodobnosti mít druhé dítě byla již zmiňována. Nárůst pravděpodobnosti mít druhé, eventuálně třetí dítě nebyl však stejný z hlediska vzdělání matek. Zatímco pravděpodobnost narození prvního dítěte měla v čase plynulý růstový trend a rozdíly podle vzdělanostních kategorií byly

minimální, tak pravděpodobnost narození druhého dítěte se rychleji zvýšila v období příznivého populačního klimatu u žen s vyšším vzděláním, což se projevilo zejména u generací 1945 až 1960 (graf 6). **Nebyly to tedy ženy se základním vzděláním, které „využívaly“ propopulační opatření sedmdesátých let, ale nejcitlivěji reagovaly ženy se vzděláním**

Graf 6 Pravděpodobnost zvěšování rodiny v České republice podle vzdělání matek pro ženskou generaci 1910–1970 (Parity progression ratio in the Czech Republic: by educational attainment of birth cohorts 1910–1970)

vysokoškolským a středoškolským s maturitou. Toto zjištění bylo již patrné při analýze dat sčítání 1991 (Rychtaříková, 2002). Pravděpodobnost narození třetího dítěte a dětí vyššího pořadí se v dlouhodobém pohledu příliš neměnila a spíše klesala. Ženy se základním vzdělá-

ním a středním bez maturity měly častěji třetí dítě v porovnání s vysokoškolačkami nebo středoškolačkami s maturitou. Vyšší hodnoty pravděpodobnosti mít čtvrté dítě vykazovaly pouze ženy se základním vzděláním.

Vysoká hodnota pravděpodobnosti narození prvního dítěte bez ohledu na vzdělání ženy potvrzuje skutečnost, že rodičovství je cennou hodnotou zakotvenou v české populaci. Zřetelnější zlom je až patrný při rozhodování mít třetí, resp. čtvrté dítě. Toto ve svém důsledku vede k tomu, že podíl žen se třemi a více dětmi u osob s maturitou je méně než 15%, zatímco u žen se základním vzděláním přibližně 25%.

Závěr

Analýza potvrdila dlouhodobou změnu charakteru plodnosti žen v České republice směrem k nižší bezdětnosti, přičemž současně docházelo k výrazné koncentraci na dvě děti. Rodičovství si dnes každý může vyzkoušet, neboť dřívější společenské i ekonomické bariéry nejsou relevantní. Lze aplikovat myšlenky teorie racionální volby i na trendy plodnosti v České republice? V dlouhodobém pohledu se snížily pravděpodobnosti narození třetího a čtvrtého dítěte, neboť jejich hodnoty byly nejvyšší u nejstarších generací a jsou nejnižší u nejmladších žen. Zvýšená pravděpodobnost narození prvního dítěte souvisela se snižující se bezdětností (minimální v ženské generaci 1949). Maximální pravděpodobnost mít druhé dítě byla typická pro generace 1949–1955. Pokles pravděpodobnosti mít druhé dítě (a_1) byl hlubší než a_0 a to z 0,852 (generace 1951) na 0,638 (generace 1970). I když se ještě část druhých dětí může narodit, nelze čekat výraznější vzestup tohoto ukazatele. Zdá se, že právě rozhodnutí o tom nemít druhé dítě dnes určuje hodnotu konečné plodnosti České republiky. Je známou skutečností, že výrazně poklesl počet dětí zapsaných v jeslích ve věku 0–2 (Kocourková, 2002). Podle studie porovnávací rozdílný přístup k rození dětí podle vzdělání žen v bývalé NDR a NSR se považuje právě hustá síť předškolních zařízení a jejich dostupnost za významný faktor umožňující skloubení role pracovnice a matky a stimulu plodnosti vysokoškolaček v bývalé NDR (Kreyenfeld). Ze studie PPA šetřící postoje obyvatelstva (Kocourková, 2001) na otázku – za kterých podmínek by ženy uvažovaly o dalším dítěti – vyšlo jako statisticky významné: možnost pracovat na částečný úvazek, flexibilní pracovní doba, úprava mateřské dovolené, příspěvek pro rodiče pečující o dítě a lepší bydlení. Všechny tyto faktory jsou v souladu s postuláty teorie racionální volby: po překročení lokálních mezních hodnot nákladů, a to jak přímých tak nepřímých, se snižuje šance narození dalšího (druhého dítěte). V České republice se v posledním desetiletí snížila reálná hodnota dávek vyplácených v souvislosti s náklady na péči o dítě. Strategie vlády v oblasti rodinné politiky se v průběhu let měnila podle vládní politické orientace. Uvedené situace přispěly k prohloubení pocitu nejistoty obyvatelstva spolu s rostoucí nezaměstnaností, což je v souladu s teorií averze vůči riziku. Z hlediska teorie postmaterialistických hodnot jsou postkomunistické země vesměs řazeny mezi státy s materialistickou hodnotovou orientací, a proto je problematické tuto teorii použít pro vysvětlení nedávných změn plodnosti (van de Kaa). Česká republika patří do středoevropského prostoru podobně jako Německo, Rakousko či Švýcarsko. Zdá se, že přes proklamovanou rovnoprávnost žen existuje výraznější nerovnost v příjmech (ČSÚ, 2002) i v rozdělení povinností v rodině (ČSÚ, 2003) podobně jako v sousedních zemích. Tato disproporce vede v současném světě tvrdších podmínek tržního hospodářství ke zhoršené možnosti kombinovat povinnosti profesní a rodinné, což může být dalším faktorem vysvětlujícím současný pokles konečné plodnosti v České republice. **Větší genderová rovnost nejen pro ženy, ale i pro muže a výraznější vyrovnávání životních podmínek rodin s různým počtem dětí lze pro Českou republiku navrhnout jako východisko.** Jde o to, aby si česká společnost uvědomila závažnost problematiky extrémně nízké plodnosti a jejich důsledků a přijala rozhodnutí, že má smysl investovat do narození druhého dítěte a do rodičovství vůbec.

Literatura

- Hoem B. 2000. *Entry in motherhood in Sweden: the influence of economic factors on the rise and fall in fertility, 1986–1997*. Demographic Research, roč. 2, č. 4, 28 s.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton University Press.
- Kocourková, J. 2001. *The potential impact of fertility-related policies on future fertility developments in the Czech Republic: Analysis based on surveys conducted in the 1990s*. Acta Universitatis Carolinae Geographica, 1, s. 19–48.
- Kocourková, J. 2002. *Leave arrangements and childcare services in central Europe: policies and practices before and after the transition*. Community, Work & Family, roč. 5, č. 3, s. 301–318.
- Kohler, H. P. – Billari, F. – Ortega, J. A. 2002. *The emergence of Lowest-Low Fertility in Europe during the 1990s*. Population and Development Review, roč. 28, č. 4, s. 641–680.
- Kreyenfeld, M. 2000. *Women's education and the transition to the first child – East Germany before and after Unification*. MPIDR Working Paper WP-2000-01, 23 s.
- McDonald, P. 2002. *Sustaining fertility through public policy: The range of options*. Population-E, roč. 57, č. 3, s. 417–446.
- Rychtaříková, J. 1999. *Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition?* Acta Universitatis Carolinae Geographica, XXXIV, 1, s. 19–44.
- Rychtaříková, J. 2000a. *Analyse nationale et spatiale du comportement procréateur en République Tchèque (fécondité et avortement), 1987–1996*. In Régimes démographiques et territoires: les frontières en question. AIDELF 9 (Colloque International de la Rochelle 22–26 septembre 1998), PUF 2000, s. 183–202.
- Rychtaříková, J. 2000b. *Demographic transition or demographic shock in recent population development in the Czech Republic?* Acta Universitatis Carolinae Geographica, XXXV, 1, s. 89–102.
- Rychtaříková, J. 2002. *Hlavní rysy demografického vývoje Prahy po druhé světové válce*. Demografie, roč. 44, č. 2, s. 255–261.
- Van de Kaa, D. 1998. *Postmodern fertility preferences: from changing Value orientation to new behaviour*. Working Papers in Demography 74, The Australian National University, 51 s.
- ČSÚ 2002. *Mzdy mužů a žen a jejich vývoj*. In Mzdová diferenciace zaměstnanců za rok 2001 http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/o/3111-02-za_rok_2001-2_mzdy_mužu_a_žen_a_jejich_vývoj
- ČSÚ 2003. *K některým aspektům sociálně politických mechanismů ovlivňujících genderové vztahy*. In Zaostřeno na ženy časové řady, http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/o/1413-02-casove_rady_k_nekterym_aspektum_socialne_politickyh_mechanismu_ovlivnujicich_genderove_vztahy

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ vystudovala geografii-francouzštinu na PřF a FF UK. Dále získala diplom obecné demografie – Université de Paris I a habilitovala se v roce 1993 na PřF UK. Působila v zahraničí – Institut National d'Etudes Démographiques v Paříži (1975–1976) a University of South Carolina v USA (1996–1997). Od roku 1999 je vedoucí katedry demografie a geodemografie PřF UK, kde přednáší **Demografickou analýzu a Populační vývoj ČR**. Je předsedkyní České demografické společnosti. Publikovala zhruba stovku původních příspěvků. Bližší informace na: www.natur.cuni.cz.

Summary

A cohort fertility analysis based on data of population censuses has proved the long-term change in the character of reproduction in the Czech Republic towards lower childlessness, with a simultaneous strong concentration on two children. The probability of delivering the third and fourth child fell too. The model of low childlessness and high concentration on two children became typical of all groups of population in the Czech Republic during the period of communism. The variability of completed fertility from the point of view of mother's educational attainment was then at the minimum level. Today, the level of fertility is primarily affected by decision of not having the second child, and begins to more differentiate according to educational attainment. In spite of the proclaimed equality of women and men, there are disparities in incomes and in the distribution of duties in the family in the Czech Republic. In the present world of harsh conditions of the market economy, this disproportion tends to hamper, more than in the past, the combining of duties at work and in the family, which may by another factor affecting the present fall in completed fertility in the Czech Republic.

Příloha: tab. 1 Konečná plodnost ženských generací 1910-1970 na základě dat sčítání 2001 (Annex: Tab. 1 - Completed fertility of female birth cohorts 1910-1970, based on Census 2001)

Rok	Průměrný počet dětí na 1 ženu	Průměrný počet dětí na 1 ženu s dětmi	Procento žen podle počtu živě narozených dětí				
			0	1	2	3+	4+
1910	1,97	2,37	17,0	21,6	33,2	28,1	12,7
1911	2,01	2,40	16,2	19,4	35,2	29,2	12,2
1912	2,00	2,39	16,3	19,6	34,6	29,5	12,3
1913	2,08	2,44	14,7	18,7	35,3	31,3	13,0
1914	2,09	2,46	15,1	17,7	35,2	32,0	13,2
1915	2,11	2,46	14,2	17,9	35,8	32,0	13,6
1916	2,14	2,47	13,4	17,4	36,3	32,9	13,9
1917	2,13	2,47	13,9	17,3	36,1	32,6	13,8
1918	2,18	2,49	12,3	17,1	36,3	34,4	14,6
1919	2,22	2,53	12,1	17,0	35,7	35,2	15,4
1920	2,18	2,47	11,7	17,3	37,0	34,0	14,4
1921	2,16	2,45	11,7	17,8	37,4	33,2	13,6
1922	2,13	2,41	11,6	18,6	37,7	32,0	12,9
1923	2,11	2,37	11,0	18,9	39,0	31,1	12,2
1924	2,10	2,36	10,9	19,3	39,2	30,7	11,8
1925	2,09	2,34	10,4	19,5	39,7	30,4	11,2
1926	2,09	2,32	9,8	19,7	40,3	30,2	10,9
1927	2,08	2,30	9,7	19,8	41,3	29,2	10,6
1928	2,11	2,31	8,9	19,4	41,7	29,9	10,6
1929	2,11	2,30	8,5	19,6	42,3	29,7	10,2
1930	2,10	2,29	8,2	19,3	43,5	29,1	9,6
1931	2,08	2,26	7,9	19,3	44,8	28,1	8,8
1932	2,08	2,24	7,5	19,4	45,3	27,8	8,6
1933	2,08	2,24	7,4	18,9	46,2	27,5	8,4
1934	2,07	2,23	7,1	19,1	46,4	27,3	8,1
1935	2,05	2,21	7,0	19,4	47,2	26,4	7,6
1936	2,04	2,20	7,1	19,4	48,0	25,6	7,2
1937	2,05	2,20	6,8	19,1	48,3	25,8	7,1
1938	2,04	2,19	6,9	19,0	48,7	25,4	7,0
1939	2,05	2,20	6,7	18,3	49,4	25,6	6,8
1940	2,05	2,19	6,7	18,0	49,7	25,6	6,7
1941	2,02	2,17	6,7	18,2	50,7	24,4	6,2
1942	2,01	2,16	6,9	17,8	51,2	24,1	6,0
1943	2,01	2,16	6,7	17,7	51,8	23,8	5,5
1944	2,01	2,16	6,8	17,2	52,3	23,8	5,5
1945	2,02	2,16	6,7	16,7	52,4	24,1	5,4
1946	2,02	2,17	6,6	16,1	53,4	23,9	5,2
1947	2,03	2,17	6,6	15,4	53,7	24,2	5,1
1948	2,05	2,20	6,6	14,8	53,4	25,3	5,4
1949	2,06	2,20	6,4	14,2	54,1	25,2	5,4
1950	2,06	2,21	6,5	13,9	54,2	25,4	5,4
1951	2,06	2,20	6,5	13,8	54,6	25,1	5,3
1952	2,05	2,19	6,5	13,8	55,0	24,6	5,2
1953	2,04	2,18	6,5	14,1	55,3	24,1	4,9
1954	2,03	2,17	6,5	14,4	55,5	23,6	5,0

Rok	Průměrný počet dětí na 1 ženu	Průměrný počet dětí na 1 ženu s dětmi	Procento žen podle počtu živě narozených dětí				
			0	1	2	3+	4+
1955	2,02	2,17	6,6	14,5	55,5	23,4	4,9
1956	2,02	2,16	6,4	14,6	56,0	23,0	4,8
1957	2,02	2,16	6,5	15,1	55,6	22,8	4,8
1958	2,00	2,14	6,7	15,1	56,2	21,9	4,7
1959	1,99	2,14	6,9	15,4	55,7	21,9	4,6
1960	1,97	2,12	7,2	16,0	55,7	21,1	4,6
1961	1,96	2,11	7,1	16,6	55,9	20,5	4,5
1962	1,93	2,08	7,2	17,5	55,9	19,4	4,0
1963	1,89	2,05	7,8	18,4	55,8	18,0	3,6
1964	1,86	2,02	8,3	19,2	56,0	16,6	3,4
1965	1,82	1,99	8,9	20,4	55,2	15,5	3,1
1966	1,77	1,96	9,5	21,8	54,4	14,3	2,8
1967	1,72	1,92	10,7	23,4	53,0	12,8	2,5
1968	1,64	1,87	12,3	25,3	51,1	11,3	2,2
1969	1,56	1,82	14,1	27,8	48,5	9,7	1,7
1970	1,45	1,75	16,9	30,1	45,5	7,5	1,2

Příloha: tab. 2 Konečná plodnost podle vzdělání generací 1910–1970 v České republice (Annex: Tab. 2 – Completed fertility in the Czech Republic: by educational attainment of generations 1910–1970)

Generace	Průměrný počet dětí na 1 ženu podle sčítání 2001				
	Vzdělání				
	základní	střední bez maturity	střední s maturitou	vysokoškolské	variační koeficient %
1910	2,15	1,74	1,43	1,25	24,1
1911	2,20	1,76	1,49	1,37	21,6
1912	2,18	1,77	1,51	1,28	23,1
1913	2,28	1,80	1,57	1,47	20,3
1914	2,30	1,86	1,53	1,30	25,0
1915	2,31	1,90	1,58	1,31	24,2
1916	2,37	1,94	1,59	1,49	21,5
1917	2,36	1,94	1,64	1,43	21,9
1918	2,44	1,99	1,69	1,44	22,7
1919	2,48	2,00	1,63	1,34	26,6
1920	2,42	2,00	1,65	1,42	23,3
1921	2,43	1,94	1,59	1,32	26,5
1922	2,40	1,91	1,59	1,24	27,5
1923	2,37	1,91	1,57	1,26	26,9
1924	2,36	1,88	1,50	1,36	25,3
1925	2,36	1,88	1,54	1,33	25,1
1926	2,37	1,88	1,52	1,36	25,1
1927	2,35	1,89	1,54	1,37	24,2
1928	2,38	1,92	1,56	1,41	23,9
1929	2,39	1,94	1,55	1,44	23,4
1930	2,40	1,92	1,61	1,44	22,9
1931	2,36	1,95	1,60	1,51	20,8
1932	2,34	1,95	1,63	1,48	20,7
1933	2,34	1,96	1,66	1,50	19,8

Generace	Průměrný počet dětí na 1 ženu podle sčítání 2001				
	Vzdělání				
	základní	střední bez maturity	střední s maturitou	vysokoškolské	variační koeficient %
1934	2,32	1,98	1,68	1,54	18,3
1935	2,29	1,99	1,70	1,53	17,6
1936	2,31	2,05	1,72	1,53	18,3
1937	2,32	2,06	1,74	1,55	18,0
1938	2,32	2,03	1,74	1,54	17,7
1939	2,31	2,04	1,75	1,60	16,5
1940	2,31	2,04	1,75	1,63	15,8
1941	2,28	2,04	1,77	1,62	15,1
1942	2,27	2,05	1,81	1,66	13,7
1943	2,28	2,07	1,82	1,68	13,6
1944	2,26	2,08	1,82	1,69	13,0
1945	2,27	2,08	1,85	1,70	12,8
1946	2,30	2,10	1,88	1,71	12,9
1947	2,29	2,10	1,88	1,69	13,2
1948	2,33	2,11	1,91	1,69	13,5
1949	2,33	2,11	1,91	1,73	12,7
1950	2,33	2,11	1,91	1,74	12,5
1951	2,30	2,10	1,92	1,73	12,1
1952	2,29	2,10	1,92	1,74	11,8
1953	2,29	2,09	1,92	1,73	12,0
1954	2,29	2,10	1,90	1,74	12,0
1955	2,28	2,08	1,91	1,74	11,5
1956	2,27	2,09	1,92	1,74	11,4
1957	2,28	2,09	1,91	1,73	11,9
1958	2,27	2,08	1,91	1,71	12,0
1959	2,30	2,08	1,91	1,73	12,1
1960	2,26	2,08	1,89	1,73	11,5
1961	2,26	2,06	1,89	1,73	11,3
1962	2,21	2,04	1,86	1,71	11,3
1963	2,15	2,01	1,83	1,65	11,5
1964	2,10	1,97	1,80	1,63	10,8
1965	2,12	1,94	1,76	1,57	12,6
1966	2,12	1,90	1,71	1,51	14,4
1967	2,07	1,84	1,66	1,41	16,1
1968	1,98	1,79	1,59	1,27	18,4
1969	1,93	1,72	1,51	1,13	21,7
1970	1,79	1,63	1,40	0,98	24,4

*Na následujících stranách je jedna projekce a jedna prognóza. Možná to vyvolává dojem, že jde pokaždé o něco jiného. Vždyť projekce je promítnutí – v případě demografické projekce bychom to chápali jako promítnutí současné, případně nějaké modelové situace do budoucna – a prognóza je cosi, co předchází vědění (latinská předložka **pro** je zde použita ve významu před a řecký základ **gnosis** znamená vědění), tedy jakýsi prozatímní odhad. Jenomže v obou případech jde o odhad budoucího vývoje a použití termínu projekce je v případě statistického úřadu spíše věcí tradice.*

Obě prognózy jsou provedeny obvyklou komponentní metodou a předpoklady, na jejichž základě je odhad konstruován, se příliš neliší. Příliš se tedy neliší ani výsledky obou prognóz. Má pak smysl publikovat obě dvě? Má. Jednak může čtenář porovnat úvahy, jakými autoři dospěli k odhadu budoucího vývoje plodnosti, úmrtnosti a migrace, jednak je to určité potvrzení korektnosti těchto úvah. Když dva nezávisle na sobě dospějí k podobným výsledkům, je to povzbuzující a posiluje to věrohodnost prognóz.

Felix Koschin

PROJEKCE OBYVATELSTVA ČESKÉ REPUBLIKY DO ROKU 2050

TEREZIE KRETSCHMEROVÁ – MIROSLAV ŠIMEK

Population Projection for the Czech Republic up to 2050

The contribution presents and analyses the results of the population projection for the Czech Republic, prepared by the Czech Statistical Office at the end of 2003. After the year 1989, population development in the CR has been undergoing dramatic changes; using three scenarios, the projection tries to indicate population futures for the CR and to show their impacts that will be of a key importance particularly for changes in age distribution of the population of the CR.

Demografie, 2004, 46: 91–99

Nejnovější projekci obyvatelstva České republiky vypracoval Český statistický úřad závěrem roku 2003. „Narušení“ tradičního dvouletého cyklu zpracování populačních projekcí (předchází je z roku 1999), který byl zvolen od roku 1993 v reakci na prudké změny v demografickém chování, bylo důsledkem konání sčítání lidu v březnu 2001 a čekání na jeho definitivní zpracování. Projekce tak navazuje na výsledky cenzu, při kterém byli do celkového počtu obyvatel nově zahrnuti také cizinci s dlouhodobým pobytem (tj. s pobytem na základě víza nad 90 dnů) a cizinci s uděleným azylem. Tato kategorie cizinců je následně uvažována i v běžné demografické statistice a v každoročních bilancích obyvatelstva.

Očekávaný počet obyvatel a jeho věkové složení byl zpracován v tradičních třech variantách – nízké, střední a vysoké. Názvy jednotlivých variant odrážejí rozdíly v předpokládaném vývoji jednotlivých složek populačního vývoje. Znamená to, že například v nízké variantě je zakomponováno nejmenší zvýšení plodnosti a její nejnižší úroveň v závěru prognózovaného období, nejméně výrazné zlepšení úmrtnostních poměrů a nejnižší migrační zisk. Opačná situace pak platí pro vysokou variantu. Jednotlivé varianty se tak na rozdíl od projekce OSN, kde se varianty od sebe odlišují pouze úrovní plodnosti, liší v očekávaném vývoji plodnosti, úmrtnosti i migrace. Základním vstupem nové projekce byly počty obyvatel České republiky podle pohlaví a věku, vybilancované k 31. 12. 2002. Proti minulé projekci byl prodloužen horizont projekce o dvacet let, na rok 2050.

Cílem projekce je nastínit směr budoucího populačního vývoje a ukázat jeho dopady na věkové složení. I když je střední varianta prezentována jako ta nejpravděpodobnější, výsledky je třeba interpretovat spíše ve smyslu vymezení rozpětí očekávaného vývoje daného extrémními variantami. Zároveň je logické, že rozdíl výsledků nízké a vysoké varianty se s rostoucí vzdáleností od prahu projekce zvyšuje.

Předpoklady projekce

Očekávané základní trendy budoucího demografického vývoje obyvatelstva ČR se od těch, z kterých vycházela minulá projekce nijak radikálně neliší. Ve všech variantách je uvažováno zvýšení úrovně plodnosti, zlepšení úmrtnosti (oproti projekci z roku 1999 je však odhadováno o něco výraznější) a také fakt, že Česká republika zůstane migračně ziskovou zemí.

Tab. 1 Souhrnné parametry projekce ČSÚ 2003 (Overall parameters of the CZSO 2003 projection)

Rok	Úhrnná plodnost			Naděje dožití při narození						Saldo migrace		
				muži			ženy					
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
1989		1,87			68,1			75,4			1459	
1995		1,28			69,7			76,6		9999		
2002		1,17		72,1	72,1	72,1	78,5	78,5	78,5	12290		
2005	1,19	1,23	1,28	72,3	72,4	72,4	78,8	78,8	78,9	10000	25000	40000
2010	1,23	1,30	1,36	72,9	73,1	73,3	79,3	79,4	79,7	10000	25000	40000
2020	1,31	1,45	1,55	74,2	74,5	75,1	80,3	80,7	81,2	10000	25000	40000
2030	1,38	1,60	1,75	75,4	76,0	76,8	81,3	81,9	82,8	10000	25000	40000
2040	1,40	1,61	1,76	76,6	77,5	78,6	82,3	83,2	84,4	10000	25000	40000
2050	1,42	1,62	1,77	77,8	78,9	80,3	83,3	84,5	86,0	10000	25000	40000

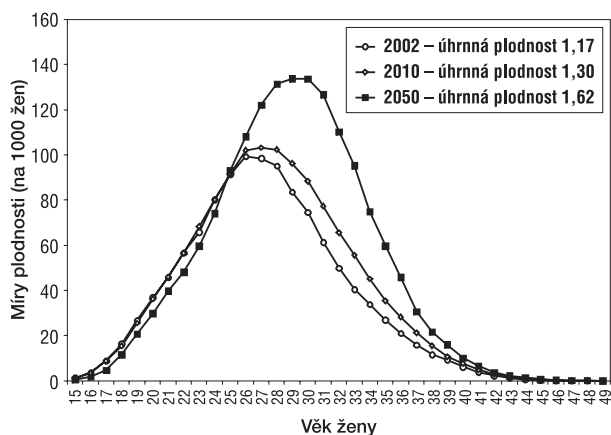
Očekávaný vývoj plodnosti

Základní úvaha o dalším vývoji úrovně plodnosti obyvatelstva České republiky vycházela z předpokladu, že současná plodnost je na tak nízké úrovni, resp., že minima již bylo dosaženo (rok 1999, úhrnná plodnost 1,13), a proto bylo ve všech variantách odhadováno její zvýšení. Nízká varianta sice uvažuje v nejbližších 2–3 letech se stagnací úhrnné plodnosti na úrovni 1,18, ale poté je i v této variantě projekce očekáván její vzestup na hodnotu 1,38. Ta by měla být dosažena kolem roku 2030 a pro zbývajících dvacet let je prognózován již jen její malý vzestup na cílovou úroveň 1,42. Model postupného zvyšování intenzity plodnosti přibližně do roku 2030 a následné stabilizace specifických fertilit v období posledních dvaceti let projekce byl charakteristický pro všechny varianty. Předpoklad úhrnné plodnosti v roce 2050 ve střední variantě činil 1,62, ve vysoké 1,77 dítěte, narozeného jedné ženě během reprodukčního období. Žádná varianta tedy nepředpokládá překročení hranice dvou dětí neboli zajištění alespoň prosté reprodukce. Přirozenou měnou tak bude počet obyvatel České republiky s největší pravděpodobností ubývat i nadále a úbytek se bude postupně prohlubovat.

Druhým hlavním předpokladem budoucího vývoje plodnosti byl posun její nejvyšší intenzity do pozdějšího věku a o něco rovnoměrnější rozložení mateřství do celého fertlního období. Koncem 80. let rodily ženy v České republice nejčastěji ve věku 20–23 let, o dvanáct let později již ve věku 26–28 let a všechny varianty uvažují s dalším pokračování tohoto trendu, i když již pomalejším tempem. Střední varianta tak počítá s maximálními hodnotami specifických měr plodnosti u 28–30letých žen. Zároveň je odhadován ještě určitý pokles plodnosti u žen do věku 25 let, u žen starších naopak vzestup. Úplně nejvýrazněji pak ve věkové kategorii 32–36letých žen. Výsledkem pokračování transformace modelu plodnosti by měl být vzestup průměrného věku matek při porodu ze současných 27,8 roku na hodnotu okolo 29,5 let v závěru prognózovaného období. Dnes již této výše průměrného věku dosahuje obyvatelstvo ve skandinávských a některých západoevropských zemích.

Dosavadní a očekávaný vývoj plodnosti bude tak obecně znamenat snížení generačních měr plodnosti. Konečná plodnost již velmi pravděpodobně nebude dosahovat hodnoty dvě, které se velmi blíží ještě ženy narozené v první polovině 60. let. Nejnížší úroveň plodnosti budou mít pravděpodobně ženy narozené v druhé polovině 70. let, jejichž konečná plodnost dosáhne podle střední varianty výše 1,4–1,5 dítěte narozeného jedné ženě. Plodnost dalších generací by se měla postupně zvyšovat a stabilizovat na úrovni 1,6.

Graf 1 Očekávaný vývoj věkově-specifických měr plodnosti (na 1000 žen), střední varianta (Expected development of age-specific fertility rates (per 1000 women), medium scenario)

Očekávaný vývoj úmrtnosti

I v případě úmrtnosti nepočítá žádná z variant projekce se stagnací její současné úrovně. Pokračování příznivého trendu, započatého koncem osmdesátých let, bylo založeno ve všech scénářích budoucího vývoje, a to po celé prognózované období. Jednotlivé varianty se liší jen tempem dalšího prodloužení naděje dožití, rychlost by ale měla být podle našeho názoru již o něco pomalejší, než tomu bylo v devadesátých letech. O něco výraznější snížení úmrtnosti mužů, a tedy zmenšování mužské nadúmrtosti, zůstalo ve scénářích zachováno.

Podle nízké varianty je očekáváno prodloužení naděje dožití při narození mezi roky 2002 a 2050 u mužů celkem o necelých 6 roků a u žen téměř o 5 roků. Podle střední varianty je cílovou hodnotou naděje dožití při narození mužů 78,9 a žen 84,5 roku, celkově to tedy znamená předpoklad nárůstu skoro o 7, resp. 6 let. Tato úroveň úmrtnosti je přibližně o 1–2 roky vyšší než současná úroveň v západoevropských zemích s nejvyššími hodnotami naděje dožití. Vysoká varianta počítá s ještě výraznějším zvýšením o 1,5 roku, než je zakomponováno ve střední variantě. I přes očekávané zlepšování úmrtnosti se však vlivem stárnutí populace budou zvyšovat roční počty zemřelých osob.

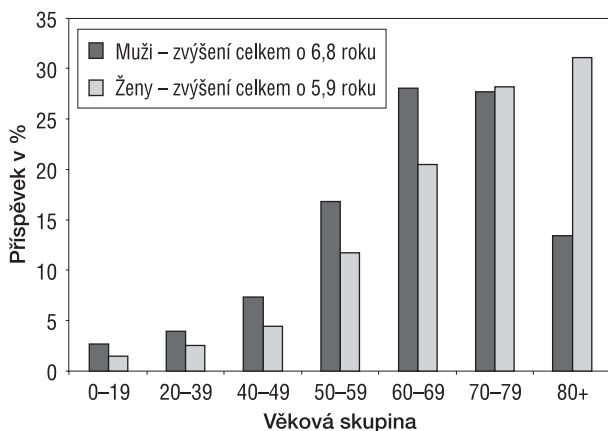
Výrazný pokles intenzity úmrtnosti v devadesátých letech byl způsoben zejména snížením úmrtnosti 45–69letých osob a úrovně kojenecké úmrtnosti. Úmrtnost dětí do jednoho roku je v současnosti v České republice již velice nízká, proto zde již významnější další příspěvek k prodloužení naděje dožití nelze očekávat. Hlavní těžiště dalšího poklesu úmrtnosti by se mělo mírně posunout do vyššího věku, než tomu bylo doposud. Největší příspěvek k prodloužení

střední délky života předpokládáme u osob nad 60 let (v jejich rámci včetně skupiny nad 80 let), u mužů zůstane i významný příspěvek zlepšení úmrtnosti ve věkové kategorii 40–59letých.

Očekávaný vývoj zahraniční migrace

Rozšíření statistiky migrace od roku 2001 o cizince s dlouhodobým pobytem změnilo pohled na pohyb cizinců přes hranice České republiky. Objem zahraničního stěhování je tak výrazně větší. Tito cizinci v současnosti tvoří většinu všech osob, stěhujících se přes hranice ČR a jiná je i jejich struktura podle pohlaví a věku. Údaje za období 2001–2003 ukazují, že cizinci, jimž bylo uděleno povolení k přechodnému pobytu na základě víza nad 90 dnů, se od těch, jejichž stěhování souvisí se změnou trvalého pobytu, liší vyšším zastoupením mužů a také osob v mladším věku. Zcela evidentně jde o migraci spojenou s uplatněním cizinců na trhu práce v ČR.

Graf 2 Očekávané příspěvky věkových skupin k prodloužení naděje dožití při narození mezi roky 2002 a 2050, střední varianta (Expected contributions of age groups to higher life expectancy at birth between the years 2002 and 2050, medium scenario)

Pozn.: Výpočet příspěvků na základě Pressatovi dekompozice rozdílu naděje dožití při narození mezi jednotlivé věkové skupiny.

počtu ve výši 10 tis. osob ročně, střední 25 tis. a vysoká 40 tis. Vysoké přírůstky stěhování budou ale zřejmě podmíněny změnou migračních toků, které nejsou vzhledem k získání vyšší a stabilnější atraktivity naší země vstupem do EU zcela vyloučené. Možnost, že by Česká republika byla z dlouhodobějšího hlediska migračně ztrátová, se zdá nepravděpodobná a pokud by tato situace nastala, znamenalo by to nejen výraznější úbytky obyvatelstva ČR, ale především jeho ještě intenzivnější demografické stárnutí.

Migrační saldo ve stejné výši po celé prognózované období – s výjimkou roku 2003, kdy odhad vycházel z předběžných dat za první tři čtvrtletí – vyjadřuje zmíněnou nejistotu odhadu vývoje zahraničního stěhování. Složení migrantů podle pohlaví a věku bylo pro další roky více korigováno současnou strukturou stěhujících se osob na základě změny země trvalého pobytu.

Výsledky projekce

Základními výsledky projekce jsou snížení početní velikosti obyvatelstva České republiky a jeho demografické stárnutí. Příčinou poklesu bude prohlubující se úbytek přirozenou měnou, který by měl být jen zčásti vyrovnáván aktivní migrační bilancí. Mnohem závažnější než

Migrace je nejobtížněji prognózovatelnou složkou populačního vývoje. Vzhledem k jejím silným vnějším podmínkám, kterými jsou zejména legislativní opatření upravující vstup a pobyt cizinců na našem území a situace v potenciálních zdrojových zemích, je budoucí úroveň mezinárodní migrace jen velmi těžko předvídatelná. Přesto se lze z dosavadního vývoje migrace a vzhledem ke vstupu ČR do Evropské unie v květnu letošního roku domnívat, že Česká republika zůstane imigrační zemí. Tento předpoklad byl vyjádřen ve všech třech variantách očekávaného vývoje populace ČR, přičemž nízká varianta projekce vychází z konstantního salda zahraniční migrace po celé období vý-

samotný úbytek obyvatelstva bude ale přibývání starších osob v populaci. Již dnes patří ČR z hlediska věkové struktury k zemím s nejstarším obyvatelstvem, příčinou je však zejména nízká porodnost. V budoucnu se proces demografického stárnutí značně zrychlí, a to jak vlivem posouvání početně silných ročníků do vyššího věku, tak očekávaným zlepšováním úmrtnostních poměrů.

Vývoj celkového počtu obyvatel

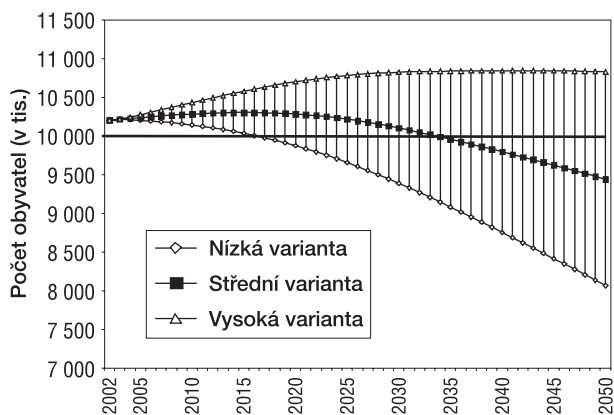
Celkový pokles počtu obyvatel do roku 2050 je výsledkem všech variant projekce, přičemž nízká varianta kalkuluje s permanentními úbytky již po roce 2004, střední po roce 2015 a vysoká až po roce 2042, tedy v samotném závěru prognózovaného období. Do té doby by mělo obyvatel podle vysoké varianty přibývat až na maximum 10,84 mil. osob. Střední (logicky i nízká) varianta počítá s poklesem pod hranici deseti milionů, a to poprvé v roce 2034, nízká již o 17 let dříve. Při hypotetickém zachování současné (z roku 2002) úrovně plodnosti, úmrtnosti a migračního přírůstku by tato situace nastala o další čtyři roky dříve, tedy v roce 2013.

Podle nízké varianty bude mít Česká republika v horizontu projekce 8,07 mil. obyvatel, podle střední 9,44 (odpovídá situaci z poloviny padesátých let) a podle vysoké 10,83. Pracovně byla spočtena i střední varianta bez uvažování vlivu zahraniční migrace. Výsledkem byl celkový počet obyvatel o 1,31 mil. nižší než při migračním zisku dvaceti pěti tisíc osob ročně.

Za poklesem počtu obyvatel budou stát úbytky přirozenou měnou. Počet zemřelých převyšuje počet živě narozených nepřetržitě již od roku 1994 a tato situace pravděpodobně zůstane pro Českou republiku trvale charakteristická. Tyto ztráty se značně zrychlí po roce 2010 – vlivem početně slabších generací žen ve věku vysoké intenzity plodnosti se začnou snižovat počty narozených, opačný trend by naopak měl být zaznamenán u zemřelých. Do věku vyšší úmrtnosti se budou naopak posouvat početně silnější populační ročníky. V poslední třetině prognózovaného období se budou roční úbytky v zásadě stabilizovat, resp. porostou již jen pomalým tempem. S úbytky přirozenou měnou v celém období počítá i vysoká varianta. Do začátku dvacátých let nového století je uvažováno pouze s jejich přechodným snížením na úroveň ztráty 8–9 tis. osob ročně. Podle nízké varianty by počet zemřelých mohl být v roce horizontu projekce vyšší než počet živě narozených až o 80 tis., podle střední o více než 60 tis. a i kdyby se populační vývoj blížil odhadu v neoptimističtější variantě, tak by roční přirozený úbytek v závěru projekce přesáhl 40 tis.

Je tedy zřejmé, že očekávané populační zisky zahraničním stěhováním mohou kompenzovat ztráty přirozenou měnou jen po omezenou dobu. I poměrně vysoké migrační saldo, se kterým bylo uvažováno ve střední variantě, bude tyto ztráty vyrovnávat, resp. převyšovat jen do roku 2015, poté se začne celkový úbytek zrychlovat. Vzhledem k projektovanému konstantnímu migračnímu přírůstku bude tempo vzestupu celkových populačních úbytků kopírovat tempo vývoje přirozeného úbytku.

Graf 3 Předpokládaný vývoj počtu obyvatel (Assumed population development, numbers)

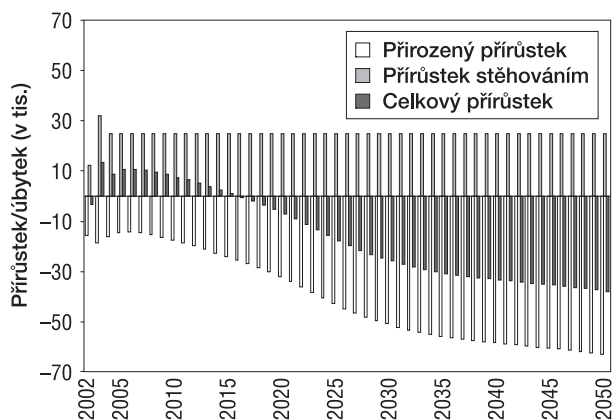

Vývoj věkového složení a stárnutí populace

Budoucí věkové složení obyvatelstva České republiky bude spolu s očekávaným populačním vývojem odrážet nepravidelnosti dosavadního vývoje, založeného často v dosti vzdálené minulosti. Jednotlivými věkovými kategoriemi budou procházet různě početné ročníky narozených. Při splnění předpokladu demografického vývoje bez výraznějších výkyvů by se měla věková pyramida postupně vyrovnávat. Do poloviny tohoto století tak například nejprve zmizí zářezy vyjadřující pokles porodnosti během 1. světové války a z období hospodářské krize třicátých let či naopak její zvýšení po 2. světové válce. Silné populační ročníky ze sedmdesátých let se posunou do důchodového věku, ve věku nad 60 let budou i ještě relativně početné generace narozených v osmdesátých letech.

Současná věková struktura obyvatelstva České republiky je charakteristická zejména nízkým počtem dětí, silným zastoupením osob v ekonomicky aktivním věku a zatím nepříliš se zvyšujícím počtem osob ve vyšším věku. Základními rysy dalšího vývoje však bude pravděpodobně pokračování poklesu počtu a podílu dětí v populaci, budou se snižovat i počty a

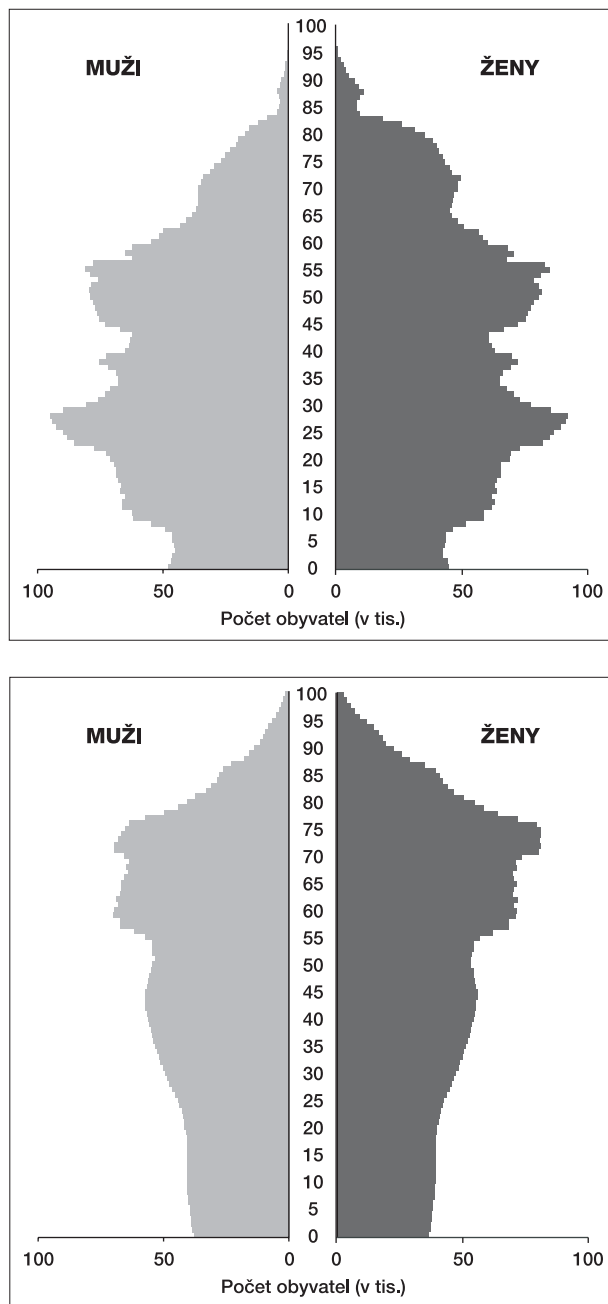
Graf 4 Předpokládaná struktura celkového přírůstku/úbytku obyvatelstva, střední varianta (Assumed structure of total population increase/decrease, medium scenario)

Tab. 2 Předpokládaná bilance obyvatelstva, průměrné roční počty (Assumed population balance, average annual numbers)

Období	Střední stav	Živě narození	Zemřelí	Přirozený přírůstek/úbytek	Saldo migrace	Celkový přírůstek/úbytek
1989-1994	10336,4	122,9	122,8	0,1	5,4	5,4
1995-2002	10284,6	91,5	111,0	-19,5	7,6	-11,9
Nízká varianta projekce						
2003-2010	10187,3	92,9	113,4	-20,5	12,8	-7,8
2011-2020	10025,0	82,9	119,5	-36,7	10,0	-26,7
2021-2030	9647,9	68,8	127,6	-58,8	10,0	-48,8
2031-2040	9076,7	63,1	136,4	-73,3	10,0	-63,3
2041-2050	8412,9	57,3	136,0	-78,7	10,0	-68,7
Střední varianta projekce						
2003-2010	10245,9	96,8	112,7	-15,9	25,9	10,0
2011-2020	10295,7	92,9	117,8	-24,9	25,0	0,1
2021-2030	10208,8	82,7	125,9	-43,1	25,0	-18,1
2031-2040	9954,3	80,1	135,8	-55,7	25,0	-30,7
2041-2050	9620,4	77,8	138,5	-60,7	25,0	-35,7
Vysoká varianta projekce						
2003-2010	10307,8	101,3	111,7	-10,4	39,0	28,6
2011-2020	10574,2	102,2	115,5	-13,2	40,0	26,8
2021-2030	10775,1	95,3	123,0	-27,7	40,0	12,3
2031-2040	10835,7	95,5	133,6	-38,1	40,0	1,9
2041-2050	10839,4	97,8	139,0	-41,2	40,0	-1,2

Graf 5 Současné (rok 2002) a očekávané věkové složení (rok 2050), střední varianta (Present (2002) and expected age distribution (2050), medium scenario)

zastoupení osob ve věkové skupině 15–64letých. Nejvýznamnější změny ale nastanou u kategorie 65 a více let, přičemž v jejich rámci budou nejrychleji přibývat ti nejstarší (nad 80 let). Obyvatelé starší 65 let tvoří v současnosti přibližně jednu sedminu všech obyvatel, do roku 2050 by se podle střední varianty jejich podíl přiblížil až k jedné třetině. Zastoupení dětí by se z dnešních 15,6 % (na počátku 90. let to bylo ještě 20 %) do poloviny 21. století ještě o tři body snížilo.

Výrazné změny ve věkovém složení se pak promítnou do hodnot dalších ukazatelů – průměrný věk by se v roce 2050 mohl pohybovat mezi 48 a 50 lety, tedy na úrovni o deset let vyšší, než je tomu dnes. Značnou měrou vzroste i index stáří. Podle střední varianty projekce by počet obyvatel starších 65 let převyšoval počet dětí do 15 let v horizontu projekce 2,5krát, podle nízké dokonce více než 3,5krát. Rostoucí počty obyvatel ve vyšším a vysokém věku budou znamenat silné ekonomické zatížení obyvatelstva v produktivním věku. Tento předpokládaný vývoj lze přiblížit pomocí indexu závislosti, který byl pro tyto potřeby definován jako poměr osob ve věku 0–19 a 65+ let k počtu 20–64letých. Při zjednodušení lze říci, že zatímco v roce 2002 připadala jedna závislá osoba na dvě nezávislé, závěrem prognózovaného období bude tato relace již téměř vyrovnaná. Nejrychlejší vzestup hodnoty tohoto indexu je očekáván v období 2010–2025 a poté znova přibližně po roce 2035.

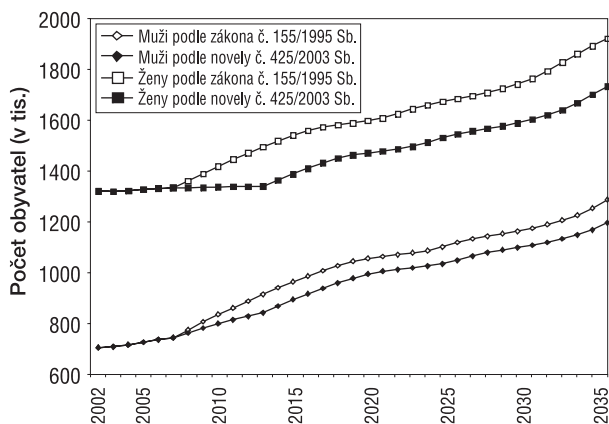
Z hlediska ekonomické aktivity obyvatelstva můžeme považovat současnou věkovou strukturu za relativně příznivou – důchodo-

Tab. 3 Předpokládaný vývoj počtu obyvatel podle základních věkových skupin (Assumed population development (numbers) by basic age group)

Rok	Absolutní počet (v tis.)				Složení v %			Index stáří	Průměrný věk
	celkem	0-14	15-64	65+	0-14	15-64	65+		
1989									
1995	10321	1893	7056	1372	18,3	68,4	13,3	72	37,3
2002	10203	1590	7196	1418	15,6	70,5	13,9	89	39,3
Nízká varianta projekce									
2005	10201	1483	7272	1446	14,5	71,3	14,2	138	40,0
2010	10141	1369	7181	1591	13,5	70,8	15,7	170	41,3
2020	9875	1282	6537	2055	13,0	66,2	20,8	208	44,0
2030	9386	1079	6097	2211	11,5	65,0	23,6	263	46,6
2040	8753	956	5354	2443	10,9	61,2	27,9	338	48,6
2050	8066	879	4526	2661	10,9	56,1	33,0	373	50,1
Střední varianta projekce									
2005	10236	1487	7302	1447	14,5	71,3	14,1	97	40,0
2010	10283	1400	7286	1597	13,6	70,9	15,5	114	41,2
2020	10284	1409	6787	2088	13,7	66,0	20,3	148	43,6
2030	10102	1274	6520	2308	12,6	64,5	22,8	181	45,9
2040	9795	1197	5965	2634	12,2	60,9	26,9	220	47,6
2050	9438	1173	5309	2956	12,4	56,3	31,3	252	48,8
Vysoká varianta projekce									
2005	10273	1493	7332	1448	14,5	71,4	14,1	97	40,0
2010	10432	1436	7392	1604	13,8	70,9	15,4	112	41,1
2020	10700	1531	7040	2129	14,3	65,8	19,9	139	43,3
2030	10823	1451	6949	2424	13,4	64,2	22,4	167	45,4
2040	10842	1415	6569	2857	13,1	60,6	26,4	202	47,0
2050	10830	1455	6072	3304	13,4	56,1	30,5	227	48,1

vého věku dosáhly početně slabé generace z konce třicátých let a naopak do plné ekonomické aktivity vstupují silné populační ročníky sedmdesátých let. Vstupem osob narozených v poválečném období zvýšené porodnosti do důchodového věku a úbytkem mladých lidí, končících přípravu na povolání, nastane dlouhé období nepřetržitého růstu ekonomického zatížení aktivních obyvatel. Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, nereflektuje nezbytnost důchodové reformy, plynoucí z očekávaného vývoje věkové struktury obyvatelstva ČR. Jeho novela z minulého roku č. 425/2003 Sb., prodlužující odchod do důchodu plynule dosavadním tempem do roku 2013 na 63 let u mužů a na 59–63 let u žen (podle počtu vychovaných dětí) pouze dočasně ztlumí razantní nárůst počtu osob s nárokem na starobní důchod.

Graf 6 Očekávaný vývoj počtu osob s nárokem na starobní důchod, střední varianta (Expected development of numbers of persons eligible for old-age pension, medium scenario)

Podrobnější hodnocení očeká-

vaného vývoje počtu obyvatel v dílčích věkových skupinách by přesáhlo rámec této základní informace. S vysokou pravděpodobností, hraničící s jistotou, lze konstatovat, že demografické stárnutí obyvatelstva ČR bude i ve srovnání s většinou evropských zemí mimořádně intenzivní a společnost postaví před problémy dosud nikdy neřešené. Problematika stárnutí populace ČR a jeho dopady do nejrůznějších oblastí života společnosti bude jistě předmětem mnoha samostatných studií a úvah demografů, sociologů, politologů, ekonomů a dalších.

Podrobné výsledky všech tří variant projekce obyvatelstva ČR jsou zveřejněny na internetových stránkách Českého statistického úřadu (<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/4020-03>). Je zde umístěna i projekce za oblasti a kraje, která byla vypracována v jedné variantě, jež odpovídá republikové střední, rozdílem je, že v této projekci nebyla zakomponována vnitřní ani zahraniční migrace (<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/4021-03>).

TEREZIE KRETSCHMEROVÁ vystudovala demografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 1999 pracuje v Českém statistickém úřadě v odboru statistiky obyvatelstva, kde se zabývá zejména analýzou demografického vývoje obyvatelstva České republiky a populačními prognózami.

MIROSLAV ŠÍMEK vystudoval na Vysoké škole ekonomické v Praze obor statistika. Od roku 1967 pracuje ve statistických orgánech, od roku 1989 jako vedoucí oddělení demografické statistiky. V letech 1971–1978 byl zaměstnán na katedře statistiky VŠE jako odborný asistent. Věnuje se především populačním prognózám a technologii zpracování rozsáhlých datových souborů.

Summary

The projection of the Czech Statistical Office of 2003 has been prepared in a standard way, using three scenarios that differ in assumptions of all components of population development. The projection is related to the final results of the Population Census (taken on 1 March 2001); the first forecasted year was 2003 and, unlike preceding projections, also foreigners with long-term stay (i.e. being in the Czech Republic on visa valid for more than 90 days) and asylum seekers were included. According to all scenarios, the population should decrease by 2050 (the low scenario expects the decrease should start after 2004, the medium one after 2015, and the high one after 2042). The fall in the population is expected mainly as a result of a lower fertility level that, together with increasing numbers of deaths (owing to highly populated cohorts coming in the age of high mortality intensity), will result in a negative natural increase. This will intensify also according to higher fertility intensity assumptions and constantly improving development of mortality. These losses will be compensated for by expected population gains through external migration, but for a limited time only. However, changes in age distribution will be considerably more serious than the decrease in the total population. The population of the Czech Republic has been dramatically ageing: while people aged 65 and more make up one seventh of the total population today, the medium scenario suggests that their proportion should be close to one third by 2050. Even a more marked increase is expected for the oldest people – the number of those aged 85 and more in 2002 should quintuple.

NOVÁ KMENOVÁ PROGNÓZA POPULAČNÍHO VÝVOJE ČESKÉ REPUBLIKY (2003–2065)

BORIS BURCIN – TOMÁŠ KUČERA

The Czech Republic Basic Population Forecast (2003–2065)

Fertility sharp decrease and mortality permanently improving conditions linked to an intensive migration exchange across state borders of the Czech Republic significantly altering its population future visions during past decade. Presented forecast ensues from newly published results of last population census (2001) and current demographic statistics, and aims in principal increasing future oriented estimates face validity and reliability. Its results identify *quantum* and *tempo* of the most likely population size and sex-age structure changes on national level in a long term perspective. Used forecasting methods and adopted basic assumptions are also described and discussed.

Demografie, 2004, 46: 100–111

Rok 2003 se stal klíčovým pro prognostické odhady populačního vývoje České republiky nejméně na dalších osm až deset let. Hlavním důvodem byla skutečnost, že Český statistický úřad publikoval definitivní výsledky sčítání lidu z roku 2001 a na ně navazující statistiky pohybu obyvatelstva v letech 2001 a 2002. Tím byly vytvořeny základní podmínky pro sestavení nové kmenové prognózy populačního vývoje, od níž budeme v příštích letech, konkrétně až do publikace výsledků příštího sčítání nebo vytvoření odpovídajícího populačního registru, odvozovat její více či méně pravidelné revize.

Naše nová prognóza v porovnání s předcházejícími vznikala nejenom v nových, bezpochyby lepších informačních podmínkách, ale také v době, kterou z hlediska režimu demografické reprodukce již nemůžeme označovat za novou a málo poznanou, jako tomu bylo dříve. Vývoj, který jsme si zvykli vymezovat adjektivem „nový“, přesněji hlavní tendence, jež jej charakterizují, totiž můžeme pozorovat již poměrně dlouhou řadu let. Obojí bezesporu vytváří prostor pro významný vzestup spolehlivosti prognostických výsledků a sestavitelé prognózy mají přímo za povinnost této příležitosti využít. Věříme, že se nám v případě prezentované prognózy tento „imperativ doby“ podařilo naplnit bez ohledu na skutečnost, že vedle příznivých změn došlo také k určitému ne nevýznamnému narušení kontinuity časových řad hodnot ukazatelů české demografické statistiky v důsledku přijetí nového vymezení obyvatelstva v roce 2001.

Jak je již v širokých odborných i laických kruzích všeobecně známo, přinesl vývoj posledních deseti až patnácti let zásadní změny reprodukčního chování obyvatelstva České republiky. Hluboký pokles plodnosti a stabilně se zlepšující úmrtnostní poměry spolu s poměrně intenzivní migrační výměnou přes hranice státu se již dokázaly nesmazatelně zapsat do věkové struktury a částečně i počtu obyvatel a podstatně tak změnit vnitřní předpoklady dalšího demografického vývoje. Pozorované změny svou hloubkou a časovými parametry překonaly mnohé původní představy demografů a vynutily si jejich zásadní a často i opakovanou revizi. Obdobně jako dříve představy vyžaduje čas od času kontrolu a případnou úpravu také souhrnná populační prognóza.

Předkládaná prognóza populačního vývoje České republiky je sice prognózou kmenovou, ale její sestavení zároveň představuje přirozené a jednoznačné pokračování našich předcházejících prognostických snah z let 1993, 1995, 1998, 2000 a 2002. Důležitým impulsem k jejímu vytvoření byla kromě zmíněných informačních podmínek především opětovně sílící diskuse

kolem budoucnosti penzijního systému v České republice. Z této diskuse vycházející společenská poptávka navíc vedla k posunu horizontu prognózy až do roku 2065, tedy o 15 let dále do budoucnosti než u předcházejících prognóz. Rok 2065 se stal horizontem prognózy proto, že při posunu věkové hranice pro vznik nároku na plný starobní důchod na 63 let pro muže a bezdětné ženy, který byl uzákoněn v závěru roku 2003 a o němž se v době vzniku prognózy v politických kruzích již velmi vážně hovořilo, by v té době do důchodového věku vstupovaly poslední osoby, které se narodily před prahem prognózy, tedy před koncem roku 2002. Jinými slovy, rok 2065 by za současných podmínek byl posledním v řadě, kdy prakticky všichni budoucí starobní důchodci dnes již žijí mezi námi.

Při vlastní prognostické činnosti jsme jako obvykle vyšli z metodologických zásad tvorby populačních prognóz a platných mezinárodních doporučení. Zároveň jsme využili praktické zkušenosti získané při sestavování předchozích celostátních a regionálních prognóz, stejně jako nejnovějších poznatků o populačním vývoji u nás i v zahraničí. Přístup k uvedeným zásadám, doporučením a poznatkům a dalším důležitým informacím by byl obtížný bez široké spolupráce a podpory, které se nám dlouhodobě dostává ze strany domácích a zahraničních subjektů. Naše poděkování proto patří především *Population Activity Unit of the Economic Commission for Europe* v Ženevě a *Population Division of the Department of Economic and Social Affairs* v New Yorku – dvěma specializovaným oddělením OSN, za podporu naší účasti na seminářích a konferencích k aktuálním otázkám populačního prognózování a budoucího populačního vývoje vyspělých zemích, které spolupřidaly v minulých letech, stejně jako za průběžné a bezplatné poskytování nejnovějších výsledků jejich činnosti v této oblasti. Velmi si ceníme také zájmu, dlouholeté spolupráce a podpory *Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a Českého statistického úřadu*. Při zpracování prognózy jsem použili mimo jiné též výsledky výzkumů financovaných *Grantovou agenturou České republiky* (granty č. 205/97/0229, 205/00/1091 a 403/99/1006) a *Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR* (výzkumný záměr J13/98: 113100007). Za podporu vydání základní publikace s výsledky prezentované prognózy, která poprvé vyšla v listopadu 2003, patří naše poděkování *Asociaci penzijních fondů České republiky*.

Východiska prognózy

Prognóza obyvatelstva České republiky na období let 2003–2065 byla sestavena s použitím klasického kohortně komponentního modelu populačního vývoje. Při jeho aplikaci jsme prognózovanou populaci rozdělili do skupin podle pohlaví a věku, přesněji do jednoletých kohort narozených a nechali je posouvat se v čase za souběžného působení úmrtnosti a migrace – dvou ze tří základních komponent reprodukce. Třetí ze složek reprodukce reprezentovaná v našem modelu plodností pak v interakci s transformující se věkovou strukturou žen v reprodukčním věku generovala v každém z projekčních kroků celkové počty narozených dětí. Ty byly rozděleny podle pohlaví a vystaveny působení zbývajících dvou složek, obdobně jako osoby, které na začátku daného projekčního kroku již v naší populaci žily nebo se v daném kroku přistěhovaly. Očekávaná intenzita, případně rozsah působení jednotlivých složek byly v každém projekčním kroku zvláště předmětem dílčích prognóz plodnosti, úmrtnosti a migrace.

Prognózu tvoří celkem tři varianty budoucího vývoje: střední, představující v době sestavení prognózy nejpravděpodobnější směr vývoje, a nízká, resp. vysoká varianta, pomyslně ohraničující pole, mimo které by budoucí změny prakticky neměly sledovanou populaci vyvést. Očekávaný vývoj každé ze složek byl také prognózován ve třech variantách, přičemž jednotlivé varianty souhrnné prognózy vznikly použitím analogicky označených variant očekávaného vývoje složek.

Prezentované prognostické závěry v zásadě odráží úroveň poznání populačního vývoje České republiky dosaženou v době sestavení prognózy, tj. v létě roku 2003. V této době byly k dispozici konečné údaje o pohybu obyvatelstva v roce 2002 a předběžné celkové počty narozených, zemřelých, přistěhovalých a vystěhovalých za první pololetí roku 2003. Výchozí pohlavní

a věkovou strukturou se stala struktura obyvatelstva k 31. prosinci 2002, poskytnutá Českým statistickým úřadem.

Kromě výchozí věkové struktury poznamenané výraznými nepravidelnostmi se naše prognóza opírá o poměrně detailní poznání struktury, trendů a širších souvislostí vývoje plodnosti, úmrtnosti a migrace, tedy procesů stojících v základech popsaných souhrnných populačních změn.

Očekávané změny na úrovni jednotlivých složek populačního vývoje

Z hlediska agregátních charakteristik použitých parametrů a v odpovídajícím srovnání s našimi předcházejícími prognózami počítá předkládaná prognóza s pozdějším vzestupem plodnosti a s její celkově poněkud vyšší konečnou úrovní. Vycházíme z toho, že nástup kompenzační plodnosti se opoždí a změna reprodukčního chování žen tak patrně bude radikálnější, než jsme očekávali v minulých letech. Vyšší je také revidovaný prognostický odhad naděje dožití při narození. V kontextu nejnovějších prognóz obyvatelstva České republiky zpracovaných ČSÚ a OSN je tato prognóza optimističtější ve vývoji úmrtnosti mužů a žen i celkové plodnosti žen. Výjimku představuje pouze prognóza OSN, která v případě úhrnné plodnosti počítá v období mezi lety 2020 a 2030 s výrazným vzestupem její hodnoty. Po roce 2025 pak ve střední variantě očekávají experti OSN významně vyšší celkovou plodnost (1,85 živě narozeného dítěte na jednu ženu pro rok 2050), než jakou jsme prostřednictvím střední varianty prognostického odhadu parametrů založili do naší prognózy (1,64 dítěte v roce 2050). Ta, obdobně jako prognóza ČSÚ, předpokládá po roce 2020 určitou tendenci ke stabilizaci ve vývoji celkové intenzity plodnosti, představující výraz završeného přechodu k novému modelu reprodukčního chování. Významně větší rozdíly mezi uvedenými prognózami lze logicky očekávat na úrovni parametrů projekčního modelu. Rozdíly mezi dílčími parametry totiž obvykle zůstávají skryty za agregátními charakteristikami. Jejich přímé srovnání však není možné, neboť hodnoty parametrů nebývají součástí standardní prezentace prognózy.

Pravděpodobné změny plodnosti

Základním rysem formulace našich představ o budoucím vývoji plodnosti bylo důsledné uplatnění generačního přístupu. Prvotním předmětem prognostického zájmu se tak staly generační věkové specifické míry plodnosti, jejichž očekávané hodnoty byly korigovány prostřednictvím představ o vývoji dokončené plodnosti v jednotlivých věkových hladinách včetně plodnosti konečné. Teprve následně byly očekávané hodnoty generačních ukazatelů přepočítány na hodnoty ukazatelů průřezových, které tvoří parametry klasického projekčního modelu.

Zvláštní pozornost byla věnována generacím žen narozených koncem 60. let a v průběhu 70. let, které představují kohorty z hlediska modelu reprodukčního chování přechodné. Právě tyto generace jsou totiž rozdílnou měrou zasaženy pozorovanými změnami. Míra tohoto zasažení je přímo úměrná podílu žen, jejichž reprodukční chování již odpovídá novému modelu. Jinak na změnu podmínek totiž reagují ženy, které již část své reprodukce realizovaly a jinak ženy, které ještě žádné dítě nemají. Důsledným uplatněním generačního přístupu se tak podařilo do prognózy úroveň a rozložení intenzit plodnosti podle věku systémově zahrnout předpoklady o změně chování nastupujících generací žen.

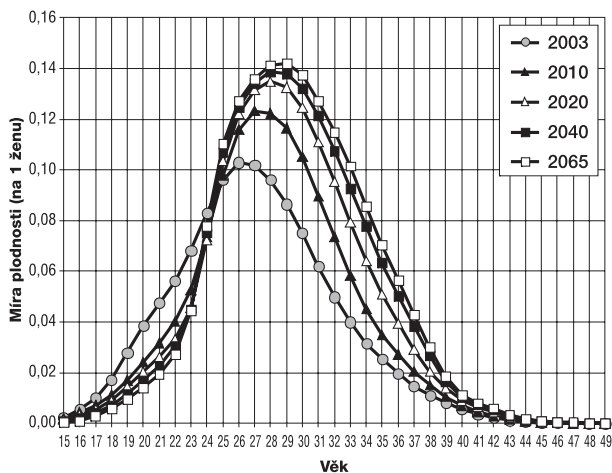
Jsme přesvědčeni, že určujícím pro časový průběh a intenzitu dalších změn plodnosti v nejbližších letech bude míra a časové rozložení realizace častého odkládání rodičovství v generacích žen narozených v 70. letech. Odklady rodičovství totiž v uplynulých přibližně deseti letech přivedly k nahromadění značného potenciálu realizace plodnosti, s jehož bytí jen částečným uvolněním je nutné v příštích letech počítat. Současně počítáme s tím, že některé omezující podmínky reprodukce, především všeobecná dostupnost nových příležitostí k osobní realizaci a pracovní kariéře mladých lidí, budou dále postupně odezívat, což by také mohlo přispět k celkovému vzestupu dnešní krajně nízké úrovně celkové plodnosti.

K rozhodujícímu vzestupu celkové úrovně plodnosti by podle našich předpokladů mělo dojít v průběhu příštích deseti až patnácti let. Tento horizont je totiž krajní reálnou hranicí mezi odkladem narození dítěte a vzdáním se mateřství v generaci žen překračujících v současné době věkovou hranici třiceti let, tedy generaci, které se v 90. letech rozhodující měrou podílely na hlubokém poklesu plodnosti. Nízká varianta prognózy počítá s velmi pozdní a tím i značně omezenou realizací odkladů rodičovství, což se odráží ve stagnaci úhrnné plodnosti na současné úrovni až do roku 2010 a jejím trvalým udržení se pod současnou průměrnou evropskou úrovní. Střední varianta odpovídá přibližně dosažení této evropské úrovně a vysoká naznačuje spíše velikost reprodukčního potenciálu za podmínek příznivých pro zakládání a existenci rodin s dětmi. Poslední z uvedených úrovní se totiž i ve vyspělých zemích Evropy objevuje v současnosti jen sporadicky. U všech tří variant vývoje plodnosti předpokládáme, že celková plodnost svého minima již dosáhla v roce 1999. Zároveň očekáváme, že vyšší intenzita plodnosti nebude nadále soustředěna do úzkého věkového pásma, nýbrž se rozprostře do více věkových jednotek, úměrně vyšší diferenciaci reprodukčního chování. Celková transpozice křivky plodnosti bude mít bezpochyby pozvolnější průběh: její základní etapa by podle našich představ měla proběhnout v horizontu příštích deseti, maximálně patnácti let (grafy 1 a 2).

Předpokládaný vývoj úmrtnosti

Prognóza úmrtnosti se opírala o detailní analýzu tohoto procesu podle pohlaví a věku. Jejím základem se stal výrazný a poměrně stabilní trend snižování celkové intenzity úmrtnosti založený ve druhé polovině 80. let a

Graf 1 Očekávaný vývoj rozložení plodnosti podle věku (střední varianta prognózy) (Expected development of fertility distribution by age (medium variant of the forecast))

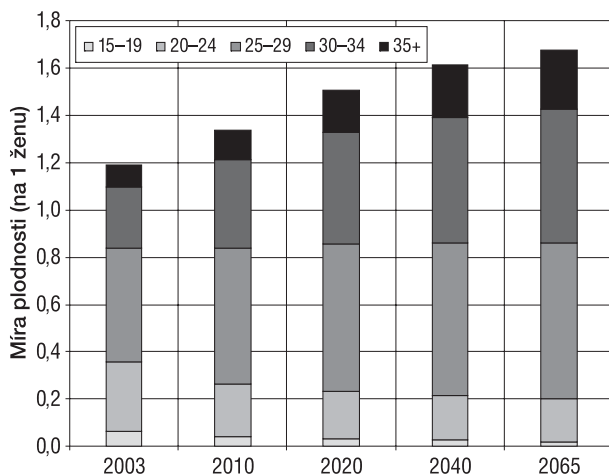

vnitřní potenciál naplňování tohoto trendu signalizovaný přetrvávajícím odstupem hodnot naděje dožití mužů i žen při narození u nás a ve vyspělých zemích Evropy. Nedílnou součástí východisek prognózy úmrtnosti tvořily také představy o budoucím vývoji zdravotního stavu obyvatelstva, o změnách struktury úmrtnosti podle příčin a v neposlední řadě také představy o strukturálních a vývojových analogiích s dosavadním vývojem v některých vyspělých zemích. Vlastní prognostický odhad proběhl na úrovni hodnot pravděpodobnosti úmrtí mezi dvěma přesnými věky. Úloha kontrolních parametrů připadla agregátním ukazatelům – naději

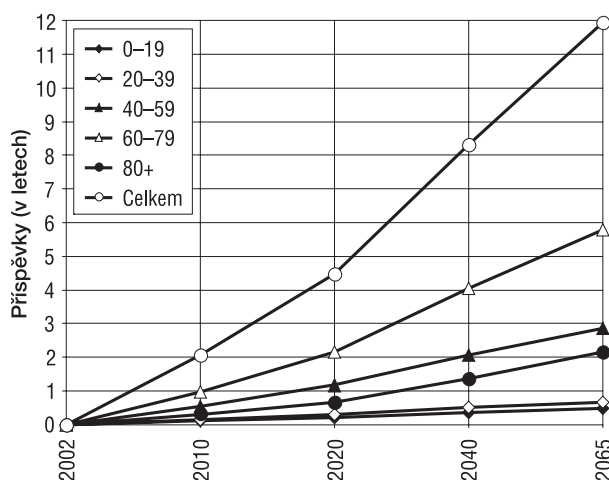
dožití v různých věkových hladinách a příspěvku vybraných věkových skupin ke změně naděje dožití při narození (grafy 3 a 4).

Rozdíly v očekávaném vývoji úmrtnosti mužů a žen vyplynuly především z rozdílné velikosti vnitřních rezerv, která nejlépe vynikne při porovnání struktury úmrtnosti u nás a ve vyspělých zemích. Výsledky srovnávacích analýz ukazují, že významné rezervy snižování úmrtnosti již nejsou na začátku života, ale nalézají se především ve vyšším věku (nad 60 let) a zčásti také ještě ve věku 40–59 let u mužů, resp. 50–59 let u žen. Předpokládaná celková změna úrovně úmrtnosti, která představuje ve střední variantě přírůstek naděje dožití při narození přibližně v rozsahu 11,5 roku u mužů a 9,5 roku u žen, je rozložena do celého období

Graf 2 Vývoj úhrnné plodnosti a její struktury podle věku (střední varianta prognózy) (Development of total fertility rate and its structure by age (medium variant of the forecast))

Graf 3 Očekávaná změna naděje dožití při narození a příspěvek vybraných věkových skupin k této změně, muži (střední varianta prognózy) (Expected change in life expectancy at birth and contribution of selected age groups to this change, males (medium variant of the forecast))

jejich naplňování bývají v čase značně variabilní. Z roku na rok tak může docházet k zásadním změnám ve velikosti a demografické struktuře migračních proudů. V našich podmínkách je obtížnost prognózování navíc umocněna neúplností evidence vystěhovalých osob.

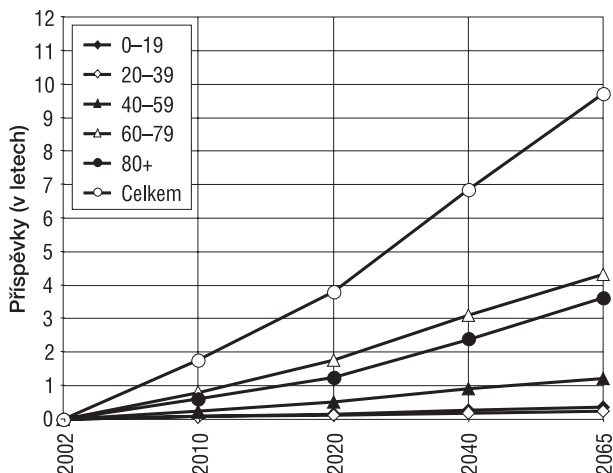
Skutečný obraz perspektivního vývoje zahraniční migrace bude záležet především na legislativních úpravách pohybu osob přes hranice nejen v České republice, ale i v okolních zemích a celé Evropské unii, na důslednosti prováděcí praxe a v neposlední řadě také na celkové politické, hospodářské a sociální situaci v jednotlivých zemích a regionech Evropy a ve světě vůbec. Na rozdíl od prognózy z roku 1995, která vycházela z jediného souboru představ o perspektivách zahraniční migrace, byly pro současnou prognózu adoptovány tři scénáře

prognózy, přičemž její růst si v první třetině tohoto období udržuje tempo srovnatelné s intenzitou změn zaznamenaných v poslední dekádě 20. století. V dalších letech by se pak toto tempo mělo postupně snížit asi na polovinu. Nízká varianta vývoje předpokládá pomalejší růst, který lze charakterizovat dosažením hodnot pozorovaných dnes v evropských zemích s absolutně nejnižší úmrtností (Švédsko a Švýcarsko – muži přibližně 77–78 let a ženy 82–83 let) asi o pět až deset let později než u střední varianty, tj. někdy mezi roky 2030–2035. S vysokou variantou je spojena vysoce ambiciózní představa o zařazení se zpět mezi země s nejvyšší průměrnou délkou života v Evropě, k nimž dnešní Česká republika patřila ještě v roce 1960 (v té době byly v některých západoevropských zemích, např. v Rakousku, SRN, Itálii a také ve Finsku dokonce horší úmrtnostní poměry než u nás nebo v podstatě srovnatelné jako v případě Francie a Belgie).

Scénáře budoucího vývoje migrace

Odhad pravděpodobného budoucího vývoje migrace patří všeobecně mezi nejsložitější problémy populačního prognózování. Sťahování přes hranice každého státního celku je obvykle svázáno souborem administrativních omezení, jejichž dosah, resp. míra

Graf 4 Očekávaná změna naděje dožití při narození a příspěvek vybraných věkových skupin k této změně, ženy (střední varianta prognózy) (Expected change in life expectancy at birth and contribution of selected age groups to this change, females (medium variant of the forecast))

očekávaného migračního vývoje. Tyto tři varianty se navzájem neodlišují pouze velikostí výsledného salda, ale primárně především velikostí hlavních proudů a z ní vyplývajícího obratu a účinnosti celého procesu. Relativní věkové struktury přistěhovaných osob a rozložení intenzit vystěhování podle věku jsou u jednotlivých variant obdobné a byly odvozeny z empirických struktur roku 2000 a 2001. Scénář použitý při sestavování střední varianty souhrnné prognózy ve svém důsledku předpokládá v příštích sedmi až osmi letech pokles pozitivního salda z výchozí prognózované hodnoty přibližně 25 tis. osob na úroveň asi 20 tis. kolem roku 2015, následný návrat na původní hodnotu a stabilizaci na zbytek prognózovaného období.

Zbývající dvě varianty, které vycházejí z obdobného časování změn, se tak liší především úrovní salda. V případě vysoké varianty je přitom stabilizační hladina čtyřikrát vyšší (roční saldo bezmála 40 tis. osob) než u varianty nízké (tab. 1).

Základní výsledky prognózy

Získané výsledky ukazují, že po celé období prognózy budou počty zemřelých osob vyšší než odpovídající počty narozených. Ani podle vysoké varianty není možné počítat s přírůstkem přirozenou měnou. Existuje pouze určitá nevelká naděje na přechodné vzájemné přiblížení se počtů narozených a zemřelých v příštích pěti až deseti letech. V následujícím vývoji očekáváme, že přibližně kolem roku 2020 úbytek obyvatelstva přirozenou měnou překoná rekordní hodnoty z let 1995–1997, které znamenaly ztrátu až 22 tis. osob ročně, a jeho růst bude dále nabírat na intenzitě. Mezi lety 2030 a 2040 by průměrný roční úbytek měl dosahovat přibližně 40 tis. osob. Kolem roku 2060, po dalším očekávaném poklesu počtu narozených dětí a zvýšení počtů zemřelých v důsledku intenzivního vymírání generací osob narozených v 70. letech, roční deficit přirozené měny pravděpodobně překročí hranici 50 tis. obyvatel. Pesimistická, nízká varianta očekávaného vývoje dokonce počítá s tím, že po roce 2040 by počet

Tab. 1 Očekávaný vývoj celkové úrovně plodnosti, úmrtnosti a migrace (základní varianty prognózy) (Expected development of fertility, mortality and migration (basic variants of the forecast))

Rok	Úhrnná plodnost			Naděje dožití při narození						Migrační saldo (v tis. osob)		
				muži			ženy					
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
2003	1,15	1,19	1,19	72,0	72,4	72,7	78,5	78,8	79,1	10,0	24,0	34,0
2010	1,19	1,34	1,37	73,4	74,1	74,9	79,7	80,3	81,0	7,0	20,0	25,0
2020	1,32	1,51	1,58	75,4	76,5	77,6	81,3	82,4	83,4	10,0	24,9	34,1
2040	1,43	1,61	1,74	78,4	80,4	81,8	83,6	85,4	86,7	10,2	25,7	38,7
2065	1,49	1,68	1,87	81,3	84,0	85,7	85,8	88,3	89,8	9,9	23,9	39,3

narozených mohl představovat méně než polovinu celkového počtu zemřelých a roční úbytek by se do roku 2065 mohl prohloubit až na 73 tis. osob. Prohlubující se deficit přirozené změny tak s velmi vysokou pravděpodobností zůstane hlavní charakteristikou procesu reprodukce po celé období prognózy.

Z představ o očekávaném průběhu přirozené reprodukce a migrační bilance je zřejmé, že migrace bude schopna eliminovat progresivně rostoucí rozdíl mezi narozenými a zemřelými pouze po omezenou dobu, nejpravděpodobněji ne déle než příštích dvacet let. Po roce 2020 však nepravidelnosti věkové struktury založené především ve 40. a 90. letech nedají migraci příliš mnoho prostoru k ovlivnění základní orientace celkové bilance populačního vývoje ani v případě poměrně nízké úmrtnosti, vyšší plodnosti a významnějších migračních zisků uvažovaných v rámci střední varianty prognózy. Ještě před rokem 2025 by tak celkově kladný přírůstek obyvatelstva měl být vystřídán rychle rostoucím úbytkem (tab. 2).

Trend příštích změn celkového počtu obyvatel České republiky není v důsledku nastíněných perspektiv vývoje jednotlivých složek prognózy zcela jednoznačný. Nejpravděpodobnější se jeví jeho dočasná stabilita až mírný růst, na který by kolem roku 2025 měl navázat intenzivnější pokles početního stavu. Podle vysoké varianty by však při souběhu vysoké plodnosti, velmi nízké úmrtnosti a především při značných migračních ziscích mohlo dojít k obrácení současné tendence vývoje, neboť nelze vyloučit ani růst populace trvalejšího rázu (graf 5). V nízké variantě vývoje je naopak zachycena reálná možnost trvalého a poměrně hlubokého poklesu. Z těchto zjištění vyplývá, že pro konečný charakter vývoje početního stavu obyvatelstva v rámci realistických mezí budoucího vývoje přirozené změny bude rozhodující velikost migračního přírůstku a zprostředkované také jeho struktura podle pohlaví a věku spolu s režimem reprodukce imigrantů a jejich dětí.

Pro udržení počtu obyvatel republiky nad hranicí 10 milionů bude v dlouhodobé perspektivě zapotřebí příznivý vývoj úmrtnosti a vyšší úroveň plodnosti i migračních zisků. V období zhruba do roku 2020 by k tomu ještě mohlo stačit migrační saldo ve výši 15–18 tis. osob ročně, později by se však již muselo pohybovat přibližně mezi 30 až 35 tis. osob, a to podle

Tab. 2 Očekávané počty událostí a jejich bilance (základní varianty prognózy) (Expected numbers of events and balance thereof (basic variants of the forecast))

Rok	Nízká varianta				
	Počet narozených	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek	Migrační přírůstek	Celkový přírůstek
2003	91 820	111 282	-19 462	9 991	-9 471
2010	86 949	112 574	-25 625	6 997	-18 628
2020	79 491	116 229	-36 738	10 081	-26 657
2040	66 238	132 716	-66 478	10 170	-56 308
2065	55 758	128 844	-73 086	9 925	-63 161
	Střední varianta				
	Počet narozených	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek	Migrační přírůstek	Celkový přírůstek
2003	94 794	108 400	-13 606	23 988	10 382
2010	99 491	108 011	-8 520	20 018	11 498
2020	94 162	111 333	-17 171	24 933	7 762
2040	88 630	131 001	-42 371	25 692	-16 679
2065	83 220	135 870	-52 650	23 940	-28 710
	Vysoká varianta				
	Počet narozených	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek	Migrační přírůstek	Celkový přírůstek
2003	94 971	105 112	-10 141	33 987	23 846
2010	101 624	103 094	-1 470	25 007	23 537
2020	98 661	106 750	-8 089	34 149	26 060
2040	100 856	130 534	-29 678	38 664	8 986
2065	107 294	139 194	-31 900	39 265	7 365

Tab. 3 Očekávané rozdělení obyvatelstva do základních věkových kategorií (Expected population distribution in basic age categories)

Věk	Nízká varianta				
	2002	2010	2020	2040	2065
	absolutně				
Předproduktivní	1 589 766	1 384 912	1 323 867	1 078 306	926 893
Produktivní	6 529 348	6 424 208	5 878 595	4 714 954	3 716 698
Poproduktivní	2 084 155	2 287 936	2 661 517	3 154 400	2 838 582
Celkem	10 203 269	10 097 055	9 863 978	8 947 661	7 482 173
	relativně (v %)				
Předproduktivní	15,6	13,7	13,4	12,1	12,4
Produktivní	64,0	63,6	59,6	52,7	49,7
Poproduktivní	20,4	22,7	27,0	35,3	37,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	index (2002 = 100 %)				
Předproduktivní	100,0	87,1	83,3	67,8	58,3
Produktivní	100,0	98,4	90,0	72,2	56,9
Poproduktivní	100,0	109,8	127,7	151,4	136,2
Celkem	100,0	99,0	96,7	87,7	73,3
Věk	Střední varianta				
	2002	2010	2020	2040	2065
	absolutně				
Předproduktivní	1 589 766	1 473 660	1 546 687	1 373 459	1 334 250
Produktivní	6 529 348	6 509 642	6 096 372	5 396 314	4 912 633
Poproduktivní	2 084 155	2 321 697	2 761 283	3 461 509	3 468 761
Celkem	10 203 269	10 305 000	10 404 342	10 231 283	9 715 645
	relativně (v %)				
Předproduktivní	15,6	14,3	14,9	13,4	13,7
Produktivní	64,0	63,2	58,6	52,7	50,6
Poproduktivní	20,4	22,5	26,5	33,8	35,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	index (2002 = 100 %)				
Předproduktivní	100,0	92,7	97,3	86,4	83,9
Produktivní	100,0	99,7	93,4	82,6	75,2
Poproduktivní	100,0	111,4	132,5	166,1	166,4
Celkem	100,0	101,0	102,0	100,3	95,2
Věk	Vysoká varianta				
	2002	2010	2020	2040	2065
	absolutně				
Předproduktivní	1 589 766	1 488 113	1 601 217	1 534 911	1 667 330
Produktivní	6 529 348	6 562 078	6 212 818	5 727 959	5 651 447
Poproduktivní	2 084 155	2 354 735	2 851 206	3 691 118	3 888 849
Celkem	10 203 269	10 404 926	10 665 241	10 953 988	11 207 626
	relativně (v %)				
Předproduktivní	15,6	14,3	15,0	14,0	14,9
Produktivní	64,0	63,1	58,3	52,3	50,4
Poproduktivní	20,4	22,6	26,7	33,7	34,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	index (2002 = 100 %)				
Předproduktivní	100,0	93,6	100,7	96,5	104,9
Produktivní	100,0	100,5	95,2	87,7	86,6
Poproduktivní	100,0	113,0	136,8	177,1	186,6
Celkem	100,0	102,0	104,5	107,4	109,8

toho, které variantě prognózy plodnosti a úmrtnosti by byl skutečný vývoj blíže. Jelikož se jedná o hodnoty poměrně velmi vysoké, přikláníme se spíše k očekávání, že nepříznivý vývoj přirozenou měnou nebude migrací plně kompenzován v průběhu celého období prognózy, ale jen po omezenou dobu, a že počet obyvatel České republiky v budoucnosti pravděpodobně poklesne pod současnou úroveň.

Změny věkové struktury

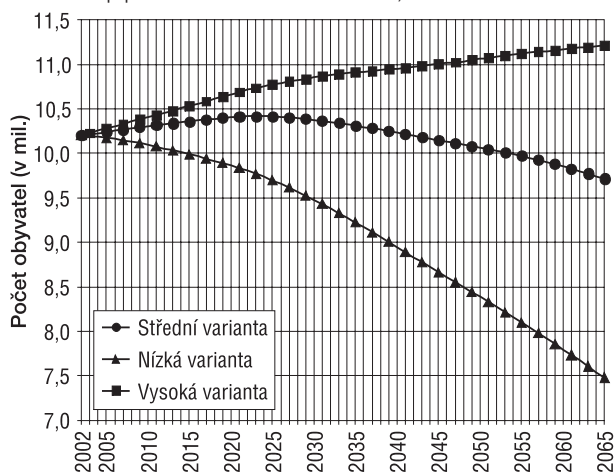
Celkový počet obyvatel je bezesporu významnou charakteristikou každého státu. V podmínkách globalizace a volného pohybu kapitálu a pracovních sil přes mezinárodní hranice však postavení České republiky ve sjednocující se Evropě nebude determinováno pouze početní velikostí populace, stejně jako jí nebude určován její další hospodářský a sociální vývoj. V tomto kontextu bude nepochybně důležitější perspektivní vývoj věkového složení a dalších strukturálních charakteristik obyvatelstva.

U jakékoli z variant budoucího vývoje musíme v důsledku nerovnoměrné výchozí věkové struktury a s ohledem na prognózované parametry reprodukce nutně očekávat zásadní strukturální změny, a to prakticky v celém období prognózy. Perspektivní vývoj povede v dlouhodobém plánu k redukci nebo dokonce zahlazení většiny nepravidelností současné věkové struktury. Dnes již prakticky zanikl dříve velmi výrazný zářez vzniklý jako odraz nízké plodnosti v období 1. světové války a obdobně bude v nepříliš vzdálené budoucnosti zarovnána nepravidelnost způsobená menší početní velikostí generací narozených ve druhé polovině 30. let. Na opačné straně věkové struktury se s největší pravděpodobností neobjeví očekávaná druhotná populační vlna, která měla vzniknout v důsledku reprodukce početných generací narozených v 70. letech a o jejímž příchodu téměř dvacet let demografové v podstatě nepochybovali (grafy 6a–d).

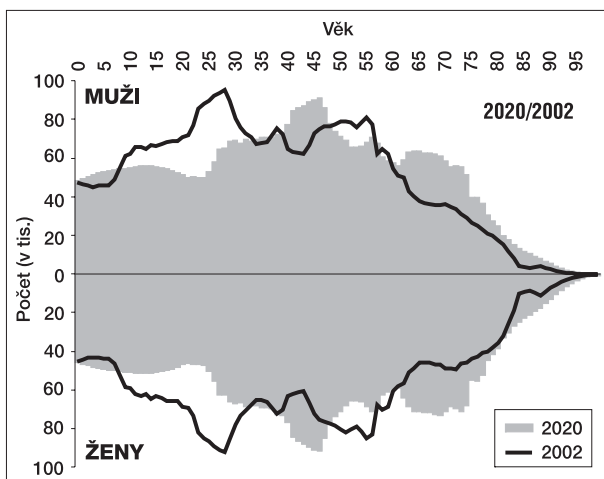
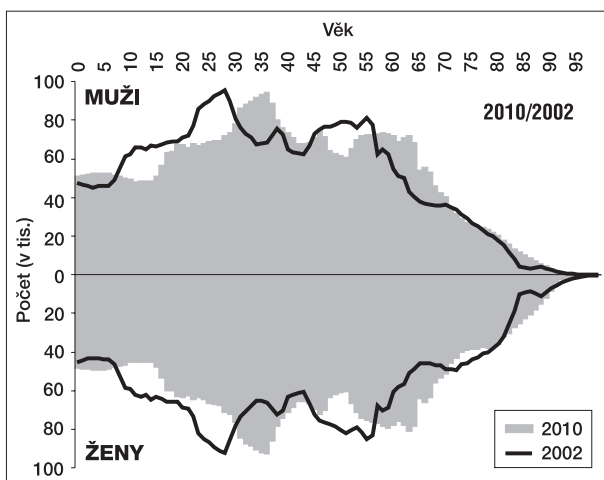
Základní scénář nadcházející transformace věkového složení obyvatelstva České republiky je poměrně dobře čitelný. V prvním období prognózy bude věková struktura obyvatelstva silně závislá na výchozím stavu, tedy na struktuře, která do prognózy vstupuje. V důsledku pozorovaných a i nadále očekávaných nízkých počtů narozených dětí proběhne další redukce početní velikosti dětské nebo-li předproduktivní složky obyvatelstva. Na druhé straně, vlivem posouvání relativně velmi početných ročníků osob narozených po roce 1940 do poproduktivního věku, který je pro jednotlivé roky období prognózy vymezen v současnosti uzákoněným zvyšováním hranice důchodového věku (63 let pro muže a bezdětné ženy) pro osoby, které dosáhnou hranice důchodového věku z roku 1995 (60, resp. 57 let) v roce 2013 a později, takřka plynule poroste počet osob v této věkové kategorii. V rozmezí nejbližších tří, maximálně pěti let skončí poměrně dlouhé období, kdy do produktivního věku vstupovalo více osob, než z něho na konci odcházelo, a počet obyvatel spadajících do této věkové skupiny se začne rapidně snižovat (tab. 3) nehledě na očekávané nemalé migrační zisky.

Hlavní výsledky prognózy týkající se změn věkové struktury obyvatel potvrzují, že v nadcházejících letech bude základním rysem vývoje obyvatelstva České republiky jeho další, progresivní stárnutí. Očekávané tempo a rozsah stárnutí obyvatelstva Česka v období do roku

Graf 5 Očekávaný vývoj celkového počtu obyvatel (základní varianty prognózy) (Expected development of total population basic variants of the forecast)

Grafy 6a-b Očekávaná změna věkové struktury obyvatel ve srovnání s výchozím stavem (střední varianta prognózy) (Expected change in the population age structure compared with state at the beginning (medium variant of the forecast))

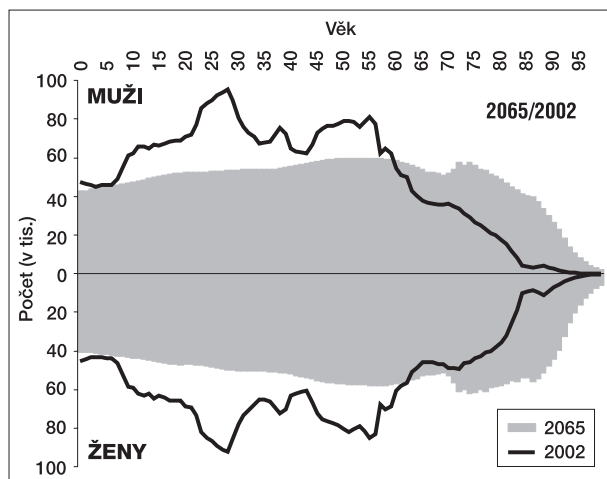
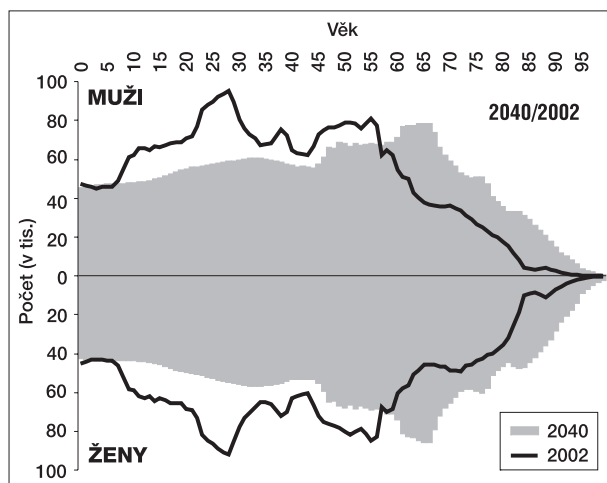
průměrný věk celé populace Česka měl postupně zvýšit z 39,2 roku v roce na 41,1 roku v roce 2010 a následně až na 47,7 roku v roce 2065.

Vývoj počtu obyvatelstva v základních věkových kategoriích nebo průměrný věk mají tendenci zakrývat jemnější strukturální změny. Například rozkolísanost vývoje počtů dětí v předškolním a školním věku, která zůstává do značné míry skryta za vývojem dětské složky jako celku a která v uplynulých bezmála třiceti letech vyvolala celou řadu problémů v oblasti školství i mimo ni, se bude v poněkud redukované podobě objevovat nejméně dalších třicet až čtyřicet let, přestože na úrovni celkového počtu dětí očekáváme v budoucnosti poměrně plynulý vývoj. Nárůst počtu dětí způsobený očekávaným vzestupem porodnosti v příštích letech se postupně a se zvýšenou intenzitou promítne do jednotlivých věkových skupin. Změny v počtech dětí se přitom začnou logicky projevovat nejprve v nejnižších věkových skupinách

2065 je v rozhodující míře dáno pozorovanými nepravidelnostmi vstupní věkové struktury. Demografické stárnutí pojaté například jako růst relativního zastoupení obyvatel ve věku nad 65 let v celé populaci má v současné době velmi pozvolný průběh v důsledku přechodu početně slabších ročníků narozených koncem 30. let přes tuto věkovou hranici. V příštích dvou až třech letech však začne tento podíl intenzivně růst, neboť do seniorského věku budou postupně vstupovat výrazně početnější generace obyvatel narozených po roce 1940. Intenzita tohoto procesu nebude pravděpodobně kulminovat spolu s průchodem válečné a poválečné populační vlny přes uvedenou věkovou hranici, ale, jak shodně naznačují všechny tři varianty nové prognózy, dále poroste v důsledku snižujících se počtů narozených, rostoucí naděje dožití a v horizontu 30 až 40 let také v důsledku průchodu populační vlny 70. let.

Ve skutečnosti však demografické stárnutí není nespojitým procesem, jehož rozsah by byl závislý na přechodu početnějších věkových skupin přes stanovenou věkovou hranici, ale procesem, který probíhá v čase spojitě. Dokládá to minulý i očekávaný vývoj průměrného věku obyvatel. Podle očekávání odpovídajících střední variantě prognózy by se

Grafy 6c-d Očekávaná změna věkové struktury obyvatel ve srovnání s výchozím stavem (střední varianta prognózy) (Expected change in the population age structure compared with state at the beginning (medium variant of the forecast))

a postupně se přenesou do skupin vyšších. Zásadním změnám proti současnému stavu se v bližší budoucnosti nevyhnou především ty skupiny, jimiž budou po začátku období prognózy ještě procházet početnější generace narozených před rokem 1994.

Významné vnitřní strukturální změny zasáhnou také kategorii osob v seniorském věku (65 a více let). Ve vyšších věkových skupinách přitom budou absolutní i relativní přírůstky obecně větší než ve skupinách nižších. Jen v období 2002–2030 očekáváme podle výsledků odpovídajících střední variantě prognózy přírůstek více než 1 mil. osob ve věku 65 let a starších. V roce 2002 patřilo do této skupiny 1,4 mil. obyvatel, v roce 2030 jich s největší pravděpodobností bude asi 2,5 mil. a v roce 2050 by podle našich předpokladů měl počet seniorů dokonce překročit hranici tří milionů. Jejich podíl na obyvatelstvu se tak mezi roky 2002 a 2050 zvýší z necelých 14 % na 30 % a do konce období prognózy se na této velmi vysoké úrovni udrží. Ještě výraznějšími změnami projdou dílčí kategorie v rámci této skupiny: počet obyvatel ve věku 75 a více let bude v horizontu prognózy více než trojnásobný a nejstarších seniorů by mělo být dokonce osmkrát více než v roce 2002.

Závěr

Z výsledků prezentované prognózy je v průměru obecných poznatků o přesnosti a spolehlivosti populačních prognóz zřejmé, že výhled demografického vývoje České republiky na nadcházejících padesát až šedesát let má poměrně zřetelné základní obrysy. Obyvatel bude s největší pravděpodobností ubývat a jako celek budou zcela jistě progresivně stárnout. Na počtu narozených se vedle trvale nízké plodnosti relativně brzy začne projevovat také efekt nízkých početních stavů potenciálních matek a rostoucí počet zemřelých se stane výhradním projevem stárnoucí věkové struktury. Ekonomický potenciál vyjádřený rozsahem zdrojů pracovních sil bude trvale slábnout. Přes poměrně značný přísun pracovní síly v důsledku mezinárodní migrace lze reálně očekávat pokles počtu osob v produktivním věku zhruba o jeden milion (přibližně o 15 %) do roku 2035, resp. o 1,6 milionu (tedy o celou čtvrtinu) v horizontu

roku 2065. Pracovní síla bude přitom sama o sobě výrazně stárnout. Počty dětí a mládeže ve věku přípravy na zaměstnání budou v rámci jednotlivých věkových skupin i nadále významně proměnlivé v závislosti na rozdílech početní velikosti jednotlivých generací procházejících těmito věkovými skupinami. Starší obyvatelstvo ve věku 65 a více let se stane jedinou částí populace, která početně poroste. V období do roku 2030 půjde o vzestup v řádu jednoho miliónu osob, v následujících dvaceti až třiceti letech přibude dalších asi půl miliónu seniorů. Počty seniorů ve vyšších věkových skupinách porostou podstatně intenzivněji než v nižších a počty nejstarších občanů se tak mnohonásobně zvýší. Tato i mnohá další zjištění učiněná na základě výsledků prezentované prognózy je podle našeho názoru nutné přijímat se vší vážností, která vyplývá ze vzájemných souvislostí populačního, ekonomického, sociálního a také politického vývoje. Populační vývoj příštích let bude bezesporu jedním z nejdůležitějších faktorů ovlivňujících fungování celé společnosti.

BORIS BURCIN je absolventem Univerzity Karlovy v Praze, oboru ekonomická a sociální geografie na její Přírodovědecké fakultě, kde od roku 1990 působí jako odborný asistent na katedře demografie a geodemografie. Akademickou dráhu nastoupil po dvouleté praxi na poli demografické statistiky v tehdejší Federálním statistickém úřadu. Zabývá se otázkami úmrtnosti a prognózováním populačního vývoje a je spoluautorem řady demografických studií analytického i prognostického zaměření pro řídicí a plánovací praxi.

TOMÁŠ KUČERA vystudoval ekonomickou a sociální geografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kam se v roce 1986 po vědecké aspirantuře v Geografickém ústavu ČSAV vrátil jako odborný asistent. Problematikou tvorby populačních prognóz se zabývá od roku 1980. Posledních třináct let se věnuje populačnímu prognózování v rámci základního i aplikovaného výzkumu společně s Borisem Burcinem.

Summary

The last ten or fifteen-year development brought about significant changes within the Czech Republic population reproductive behaviour. Fertility sharp decrease and mortality permanently improving conditions linked to a relatively intensive migration exchange across state borders have already managed to permanently affect the age structure and partially population number as well, thus significantly altering its future demographic development intrinsic assumptions. Regarding their depth and time parameters, observed changes have exceeded initial expectations of many demographers and required their revising. Based on published results of last population census (2001) and current demographic statistics, presented forecast has shown that the Czech Republic population perspectives have a rather clear outline throughout the next six decades. Total population will probably not change significantly due to expected migration gains effect in medium term perspective. In the long-term perspective a more marked population number slump of a more permanent nature can be expected, since migration gains will not even make up for population loss according to natural movement. For the time being, only low natality is negative development decisive factor as very low fertility outcome. In the future, potential mothers low numbers will add to low fertility and rising mortality (number of deaths) as age structure aging exclusive phenomenon will substantially influence observed population change. A considerable acceleration of population aging process will occur throughout immediate future years due to numerous generations of individuals born in the 1940s reaching beyond retirement/senior age limit. Mainly due to very low natality, the Czech Republic population age structure will be significantly altered and totally transformed throughout the next thirty to forty years into an age structure extremely regressive type. Economic potential expressed by workforce sources extent has stopped increasing and will indicate a sharp slump in the forthcoming years. Simultaneously workforce will age in connection with age structure irregularities shift throughout most forecast period. In the near future post-productive population will become the only growing population component. Children and youth of job training age numbers will keep on changing significantly depending on each generation diverse numbers moving across these age groups. Senior citizens numbers in higher age groups (75 and older) will substantially rise more intensively than their total number. Thus representation of the most elderly will increase many times over throughout forecast period.

ŘÍMSKOKATOLICKÁ CÍRKEV VE SČÍTÁNÍ LIDU 2001

Výsledky sčítání poskytují v případě údajů o náboženství také data týkající se jednotlivých církví či náboženských společností. Při sčítání v roce 2001 byly zpracovány údaje za 21 registrovaných subjektů, ke kterým bylo při kódování přiřazeno dalších osm¹⁾. Jiné uváděné církve či společnosti byly shrnuty do kategorie ostatní.

Srovnání dat za jednotlivé církve ukazuje, že počet osob hlásících se k tradičním církvím (římskokatolické, československé husitské a českobratrské evangelické) v posledním desetiletí poklesl a naopak se zvýšil u malých církví a společností. Jejich význam je však stále malý. Všechny, včetně zahrnutých do kategorie ostatní a nepřesně určené, představují okolo deset procent věřících a podílejí se zhruba třemi procenty na počtu všech obyvatel.

Tab. 1 Podíl věřících římskokatolického vyznání v příslušných letech sčítání v % (Proportion of Roman-Catholic believers in the years of censuses in per cent)

Ukazatel	1921	1930	1950	1991	2001
podíl věřících na obyvatelstvu celkem	92,8	92,2	93,9	43,9	32,1
podíl římskokat. věřících na obyv. celkem	82,0	78,5	76,4	39,0	26,8
podíl římskokat. věřících na věřících celkem	88,3	85,1	81,3	88,9	83,4

Pozn.: Termíny užívané pro osoby hlásící se k římskokatolickému vyznání se vždy nekryjí s oficiálním názvem církve, který je Církev římskokatolická.

Věřící v naší republice, obdobně jako ve většině středoevropských zemí, stále tvoří osoby hlásící se římskokatolickému vyznání. Podle údajů sčítání v roce 2001 se jedná o 2 741 tisíc osob, které se podílí více než čtyřmi pětinami na úhrnu věřících a odpovídají přibližně jedné čtvrtině počtu obyvatel.

Římskokatolické náboženství má na našem území dlouholetou tradici. K této víře se hlásila naprostá většina obyvatel v českých zemích po celé 18. a 19. století. Podobně tomu bylo i na počátku 20. století. V roce 1900 se z přítomných občanů hlásilo k této víře 96,6 % v Čechách, 96,2 % na Moravě a téměř 98 % ve Slezsku²⁾. O deset let později se k tomuto náboženství přihlásilo 95 % obyvatel.

Dominující postavení římskokatolické církve, a to i přes založení Československé církve v roce 1920 (v roce 1971 doplněn název o slovo husitská), pokračovalo po celé období od vzniku samostatné republiky. Její podíl na všech věřících, pomíneme-li, že se velmi výrazně měnil vlastní soubor, až do současnosti stále překračoval s mírným kolísáním čtyři pětiny.

Kontinuita sledování náboženského vyznání prostřednictvím sčítání lidu byla po roce 1950 přerušena na čtyřicet let. Uplynulá doba vyznačující se výraznou podporou ateismu či bojem proti religiozitě vztah obyvatel k náboženství výrazně poznamenala. Svědčí o tom i údaje ze sčítání v roce 1991 a 2001, které dokládají, že příslušnost k církvi či víře se stala menšinou záležitostí, a to i přes případnou nepřesnost nástrojů, kterými byly tyto otázky sčítáním měřeny³⁾.

¹⁾ Jedná se o následující subjekty: Apoštolská církev, Bratrská jednota baptistů, Církev adventistů sedmého dne, Církev bratrská, Církev československá husitská, Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů, Církev řeckokatolická, Církev římskokatolická, Českobratrská církev evangelická, Evangelická církev augsburského vyznání v ČR, Evangelická církev metodistická, Federace židovských obcí v ČR, Jednota bratrská, Křesťanské sbory, Luterská evangelická církev augsburského vyznání v ČR, Náboženská společnost českých unitářů, Náboženská společnost svědků Jehovových, Novoapoštolská církev v ČR, Pravoslavná církev v českých zemích, Slezská církev evangelického augsburského vyznání, Starokatolická církev v ČR. Přiřazeny byly – Církev sjednocení, Scientologická církev, Křesťanská společnost, Anglikánská církev, islám, buddhismus, hinduismus a hnutí Hare Kršna.

²⁾ Jiří Kořalka uvádí, že i přes vnější doklady úspěšné rekatolizace českého obyvatelstva v 17. století „...české katolictví – s výjimkou jižních Čech a velké části Moravy – bylo poměrně povrchní, vlažné a do značné míry racionalistické“ (Kořalka, J. Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha: Argo, 1996, s. 87.)

³⁾ Připomeňme, že otázku vyplňovala sčítaná osoba dobrovolně a její formulace zahrnovala jak vztah či proklamovanou příslušnost k církevní instituci, tak k samotné víře.

Naše společnost se řadí mezi země s nejvíce sekularizovaným obyvatelstvem v Evropě, což dokládá i srovnání se sousedními zeměmi. Ve Slovenské republice bylo podle údajů sčítání v roce 2001 84,1 % věřících, přičemž k římskokatolickému vyznání se hlásilo 68,9 % všech obyvatel. V Rakousku sečetli v roce 2001 86,0 % věřících, samotní římskokatolíci představují 73,7 % všech obyvatel. O rok starší údaj z Polska udává, že v zemi bylo 92,6 % věřících, a k římskokatolickému vyznání se hlásilo 90,5 % obyvatel.

Porovnání s údaji za rok 1991 ukazuje, že došlo k výraznému snížení počtu věřících se současným vzrůstem osob bez vyznání. Ty se ze 4,1 miliónu zvýšily na 6,0 miliónu. V absolutním počtu tedy vzrostly bez 70 tisíc o celé dva milióny, tedy téměř o polovinu (46,9 %). Úbytek osob hlásících se k náboženskému vyznání proběhl, vzhledem ke skutečnému počtu osob hlásících se k římskokatolické církvi, především v této církvi. Ve srovnání s více než 4 milióny osob v roce 1991 se jedná o absolutní úbytek ve výši 1,3 miliónu. V relativním vyjádření to znamená snížení o zhruba jednu třetinu (31,8 %). Na okraj tak obrovského poklesu uvedme slova dnešního biskupa *Václava Malého*, „...už po tom prvním polistopadovém sčítání jsem upozorňoval na to, že to číslo neodpovídá skutečnosti. Kde by se tedy vzaly čtyři milióny katolíků⁽⁴⁾“.

Ve srovnání s druhými dvěma nejvýznamnějšími církvemi je pokles římských katolíků ještě relativně nízký. U Českobratrské církve evangelické tento úbytek překračuje dvě pětiny a v případě Církve československé husitské se blíží téměř polovině.

Tab. 2 Počty osob hlásících k vybraným církvím v letech 1991 a 2001 (Numbers of people declaring membership of selected churches in 1991 and 2001)

Ukazatel	1991		2001		Přírůstek/ úbytek	Index 2001/1991
	absolutně	%	absolutně	%		
věřící celkem	4 523 734	43,9	3 288 088	32,1	-1 235 646	72,7
Římskokatolická církev	4 021 385	39,0	2 740 780	26,8	-1 280 605	68,2
Českobratrská církev evangelická	203 996	2,0	117 212	1,1	-86 784	57,4
Církev československá husitská	178 036	1,7	99 103	1,0	-78 933	55,7
bez vyznání	4 112 864	39,9	6 039 991	59,0	1 927 127	146,9
nezjištěno	1 665 617	16,2	901 981	8,8	-763 636	54,2
Obyvatelstvo celkem	10 302 215	100,0	10 230 060	100,0	-72 155	99,3

Vybrané charakteristiky osob hlásících se k římskokatolickému vyznání

Věkové složení

Složení osob hlásících se k římskokatolické církvi a tím většiny věřících je podle věku výrazně diferencované. Nejnižšího podílu z příslušných věkových ročníků dosahují nejmladší věkové kategorie. Děti do 14 let, které přihlašovali k církvi jejich rodiče, mladí ve věku 15–19 let a pak 20–29letí, někdy rodiče těch nejmenších odpovídají asi jedné šestině všech osob uvedeného věku. Srovnání s rokem 1991 ukazuje, že u nejmladších ročníků do 19 let došlo k poklesu o 400 tisíc osob, který představuje zhruba 50% snížení. Přibližně od věku čtyřiceti let dochází k obratu. Např. u 55–59letých se k římskokatolické církvi hlásí již dvě pětiny občanů a ve věku 60–64 let to je už více než polovina všech obyvatel (51,8 %). Prakticky ve všech věkových kategoriích se hlásí k římskokatolické víře vyšší procento žen než mužů. Například ve věku nad 70 let se jedná o 57,2 % všech žen, zatímco v případě mužů jen o 49,5 %.

Propočtení tzv. indexu stárí⁽⁵⁾ naznačuje, že proces demografického stárnutí je u římskokatolické církve mnohem výraznější než u celé populace. U římskokatolických věřících dosahuje hodnoty 373,6, kdežto u všech obyvatel se jedná o 113,8. Zatímco v případě populace pokles počtu dětí není zatím provázen růstem počtu staršího obyvatelstva, u věřících je tomu jednoznačně. Šedesátiletí a starší muži tvoří necelou třetinu všech římských katolíků (31,5 %) a u žen, které se dožívají vyššího věku, můžeme mluvit o dvou pětinách (40,9 %)⁽⁶⁾.

⁴⁾ V rozhovoru uveřejněném ve studentském listě *Babylon* biskup V. Malý na otázku zda byl překvapen, že při posledním sčítání se k římskokatolické církvi přihlásilo o milión lidí méně odpověděl: „Překvapen vůbec nejsem a myslím, že toto číslo odpovídá realitě. V euforii po roce 1989, kdy ještě dožívali povědomí o tom, že se církev postavila proti totalitnímu režimu, se k ní hlásili i lidé, kteří jinak o církvi moc nevědí – jednou v roce zajdou na půlnoční, tak v kolonce zaškrtnli slovo katolík...“ *Babylon*, z 29. října 2001, s. 1.

⁵⁾ Index stárí zde prezentuje počet osob ve věku šedesát a více let připadajících na 100 dětí ve věku 0–14 let.

⁶⁾ Věková skladba osob hlásících se k římskokatolické církvi je pro budoucí vývoj výrazně příznivější než u obou dalších významných církví. U Českobratrské církve evangelické věřící starší šedesátí let zahrnují zhruba dvě pětiny mužů (38,5 %) a polovinu žen (48,8 %). Index stárí zde vychází 669,7. Tristní je věkové složení u Církve československé husitské. Již padesátiletí a starší muži tvoří více než tři čtvrtiny věřících mužů (77,1 %) a ženy dokonce pět šestin (84,8 %). V případě šedesátiletých a starších představují muži skoro tři pětiny (57,6 %) a ženy více než dvě třetiny (67,6 %). Index stárí zde dosahuje téměř astronomické hodnoty, a to 2163,6. Jinak řečeno, to znamená, že „husité“ ve věku 60+ více než dvacetinásobně převyšují děti do patnácti let přihlášené rodiči k této církvi.

Porovnání věkové struktury jak mužů tak žen s rokem 1991 ukazuje, že se věkové složení zhoršilo nebo jinak řečeno – římskokatoličtí věřící zestárlí.

Zatímco například v roce 1991 tvořili muži od padesáti let výše jen necelé dvě pětiny (38,0 %) všech římských katolíků, o deset let později se jednalo již o celou polovinu (50,2 %). V případě žen je tento rozdíl podobný, z podílu 46,9 % došlo k nárůstu na tři pětiny (59,3 %).

Tab. 3 Skladba osob hlásících se k římskokatolické církvi podle věku (Structure of persons declaring membership of the Roman-Catholic Church: by age)

Věková skupina	Muži			Ženy			Celkem		
	absolutně	% podíl z		absolutně	% podíl z		absolutně	% podíl z	
		úhrnu	věk. skup.		úhrnu	věk. skup.		úhrnu	věk. skup.
0 - 14	135 918	11,5	16,0	135 210	8,7	16,8	271 128	9,9	16,4
15 - 19	55 053	4,6	15,8	59 005	3,8	17,7	114 058	4,2	17,6
20 - 29	134 532	11,4	15,4	146 231	9,4	17,5	280 763	10,2	16,4
30 - 39	119 774	10,1	17,1	122 669	7,9	18,2	242 443	8,8	17,6
40 - 49	143 954	12,2	19,6	170 225	10,9	23,3	314 179	11,5	21,4
50 - 59	219 248	18,5	30,9	285 708	18,4	38,4	504 956	18,4	34,8
60 - 69	201 348	17,0	49,1	280 635	18,0	56,4	481 983	17,6	53,1
70+	174 188	14,7	49,5	356 762	22,9	57,2	530 950	19,4	54,4
Celkem	1 184 162	100,0	23,8	1 556 618	100,0	29,7	2 740 780	100,0	26,8

Úroveň vzdělání

Výrazným znakem jakékoliv skupiny obyvatel je dosažené vzdělání. Například v celé populaci základního vzdělání dosáhla o něco více než jedna pětina (23,0 %) všech dospělých (15 let a výše), zatímco v případě věřících se jedná o tři desetiny (29,3 %). V římskokatolické církvi je tento podíl ještě o procento vyšší (30,2 %). U osob bez vyznání je toto procento nejnižší, nedosahuje ani jedné pětiny (19,6 %). Shoda je mezi věřícími a osobami bez vyznání u nejrozšířenějšího vzdělání – středního odborného (bez maturity). U úplného středoškolského vzdělání podíl osob bez vyznání odpovídá téměř jedné třetině (31,6 %), avšak u římskokatolických věřících zhruba jedné pětině (23,8 %). Největší diference lze konstatovat u vysokoškolského vzdělání. Zatímco u osob bez vyznání má vysokoškolský diplom jedna desetina všech (9,9 %), u věřících se jedná o jednu třináctinu (7,4 %) a v případě římských katolíků představuje tento podíl pouhou jednu patnáctinu (6,7 %).

Převahu základního vzdělání u římskokatolické církve dokládá i podíl těchto věřících na celkové počtu osob se základním vzděláním v celé populaci. Ten u všech osob překračuje jednu třetinu (37,7 %), přičemž u žen se jedná o více než dvě pětiny.

Tab. 4 Dospělé osoby hlásící se k Církvi římskokatolické podle nejvyššího dosaženého vzdělání (Adults declaring membership of the Roman-Catholic Church: by educational attainment)

Dosažené vzdělání	Celkem			Muži			Ženy		
	absolutně	v % z		absolutně	v % z		absolutně	v % z	
		úhrnu	dosaž. vzdělání		úhrnu	dosaž. vzdělání		úhrnu	dosaž. vzdělání
základní vzdělání	744 728	30,2	37,7	196 495	18,7	28,8	548 233	38,5	42,4
střední odborné	968 597	39,2	29,8	522 261	49,8	27,9	446 336	31,4	32,3
úplné středoškolské	568 099	23,0	23,4	226 043	21,6	21,5	342 056	24,1	24,8
vysokoškolské	165 741	6,7	21,7	95 371	9,1	21,4	70 370	5,0	22,2
bez vzdělání a nejištěno	22 487	0,9	14,9	8 074	0,8	10,4	14 413	1,0	20,0
15letí a starší celkem	2 469 652	100,0	x	1 048 244	100,0	x	1 421 408	100,0	x

Územní rozložení

Relativně nejvyšší počet osob hlásících se k náboženství a tedy především k římskokatolickému se nachází ve venkovském osídlení, zejména v nejmenších obcích. Se zvyšujícím se počtem obyvatel a vzrůstající kategorií obcí počet těchto osob klesá. Zatímco v obcích do 199 obyvatel se k římskokatolické

církvi přihlásily plně dvě pětiny občanů, v kategorii od 2000 do 5000 obyvatel se jedná o necelou třetinu a ve městech od 10 000 obyvatel se tento podíl pohybuje mezi jednou pětinou až čtvrtinou.

Větší část věřících římskokatolického vyznání, odpovídající zhruba 1,5 miliónu, je soustředěna na Moravě⁷⁾. Absolutně nejvíce jich nalezneme v Jihomoravském (439 tisíc) a Moravskoslezském kraji (413 tisíc), v Čechách ve Středočeském (213 tisíc) a Jihočeském kraji. Nejvyšší relativní počet římských katolíků je ve Zlínském kraji, kde tvoří téměř polovinu obyvatel (48,9 %) a v kraji Vysočina se zhruba dvěma pětina (41,8 %). Úrovní Moravy se blíží částečně jen jižní Čechy s necelým třetinovým podílem na obyvatelích celkem (30,6 %). Číselné a především grafické zobrazení počtu věřících osob a osob hlásících se k římskokatolické víře podle okresů jednoznačně odhaluje územní diferenciaci na ose západ – východ. Počet věřících, doložitelný už v roce 1991, z minimálního absolutního a především relativního počtu na západě postupem na východ republiky vzrůstá, přičemž nejvyšších hodnot dosahuje na hranici se Slovenskem.

Okresy s nejnižší religiozitou nalezneme na severozápadě republiky zejména v Ústeckém kraji. Osoby bez vyznání tvoří tři čtvrtiny obyvatel a v okresech Most, Děčín a také Rakovník se blíží čtyřem pětina. Znakem těchto území je, že zde v důsledku odsunu původních německých obyvatel došlo k úplné výměně obyvatelstva. Právě na Mostecku, v souvislosti s hodnocením výsledků sčítání, zaznělo vyjádření představitelů římskokatolické církve charakterizujících tuto oblast jako „poušť na mapě náboženství“. Osoby hlásící se k římskokatolické víře odpovídají jedné desetině všech obyvatel a nízký, třičtvrtinový je i jejich podíl na celkovém počtu věřících.

Tab. 5 Okresy s nejvyššími počty osob hlásících se k římskokatolické církvi (Districts with the highest numbers of persons declaring membership of the Roman-Catholic Church)

Okres	Počet obyvatel celkem	Věřící římsko-katolického vyznání			
		absolutně	% podíl z		
			počtu věřících římsko-katol. vyznání	počtu věřících celkem	počtu obyvatel
Brno-město	376 172	111 673	4,1	83,1	29,7
Opava	181 405	96 722	3,5	93,2	53,3
Zlín	195 376	92 770	3,4	89,4	47,5
Uherské Hradiště	144 517	88 272	3,2	95,1	61,1
Hodonín	159 886	85 127	3,1	92,4	53,2
Frýdek-Místek	226 818	83 424	3,0	70,6	36,8
Karviná	279 436	77 518	2,8	74,8	27,7
Ostrava-město	316 744	75 637	2,8	81,0	23,9
Vsetín	147 064	65 649	2,4	79,4	44,6
Brno-venkov	159 169	65 377	2,4	90,9	41,1
Olomouc	224 613	64 401	2,3	84,1	28,7
Žďár nad Sázavou	125 407	62 512	2,3	88,1	49,8
Praha	1 169 106	206 039	7,5	71,9	17,6
ČR celkem	10 230 060	2 740 780	100,0	83,4	26,8

Směrem na východ a částečně i jihovýchod pak religiozita obyvatel a příslušnost k římskokatolické církvi vzrůstá. Ž Čech lze uvést především ve středních Čechách okres Benešov s 35,6 % římskými katolíky a v západních Čechách okres Klatovy (34,3 %). Na tradičním náboženském jihu lze jmenovat okresy Písek (33,4 %), Prachatice (33,2 %) a dále na východ zejména okres Svitavy (33,8 %). Nejvíce těchto věřících je na území Českomoravské vysočiny a Moravy. Skoro sto tisíc osob římskokatolického vyznání je v okrese Opava, přes devadesát tisíc ve Zlíně a značného počtu dosahují katolíci i v Uherském Hradišti a Hodoníně⁸⁾. Ve všech uváděných okresech přitom římskokatolická věřící tvoří kolem poloviny všech obyvatel. Okres Uherské Hradiště je jediným v republice, kde věřící zahrnují tři pětiny

⁷⁾ Úhrn za kraje Moravskoslezský, Zlínský, Olomoucký, Jihomoravský a Vysočina představuje celkem 1 567 028 osob hlásících se k římskokatolickému vyznání. V relativním vyjádření to znamená 57,2 %.

⁸⁾ Vysoký počet věřících je rovněž ve velkoměstech. V Praze se hlásí k římskokatolickému vyznání dvě stě tisíc osob a ve druhém našem největším velkoměstě Brně zhruba sto deset tisíc. Dosahované podíly na počtu obyvatel jsou však výrazně nízké, u Prahy zhruba jedna šestina a u Brna více než čtvrtina.

(61,1 %) obyvatel. Naprostá většina z nich (95,1 %), více než polovina všeho obyvatelstva, se přihlásila k římskokatolickému vyznání. Pro srovnání uvedme, že v roce 1991 katolíci tvořili přes polovinu obyvatel v 21 okresech ležících hlavně na jižní Moravě. Trvale vysoké podíly osob hlásící se k římskokatolickému náboženství a překračující v roce 2001 dvě pětiny všech obyvatel, nalezneme také na Českomoravské vysočině v okresech Pelhřimov, Třebíč a ve Žďáře nad Sázavou (49,8 %).

Jako zajímavost uvedme města s výrazným podílem římských katolíků. Z měst nad 10 tis. obyvatel jsou to především Uherský Brod, kde věřící římskokatolického vyznání představují 57,8 % všech obyvatel a Hlučín s 54,7 %. Hranici padesáti procent se blíží Velké Meziříčí a Veselí nad Moravou. Z dalších měst, kde římskokatolíci tvoří více než dvě pětiny všech obyvatel, to jsou Uherské Hradiště, Boskovice, Rožnov pod Radhoštěm a Nové Město na Moravě.

Ladislav Pištora

METODOLOGIE ZJIŠŤOVÁNÍ NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ PŘI SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 2001

Ukončení definitivního zpracování výsledků sčítání a zveřejnění podrobných kombinačních třídění v datových publikacích i v prvních analýzách vyvolalo v průběhu roku 2003 diskusi nad některými konkrétními čísly, mimo jiné nad údaji o náboženském vyznání. Objevilo se několik polemických materiálů (např. *Prokop Remeš: Český statistický úřad to opět pořádně popletl*, 7. 10. 2003 v internetovém magazínu ChristNet), které zpochybňovaly údaje sčítání konfrontací s výsledky jiných průzkumů, zejména sociologických. Interpretací nepřesnosti, neznalost terminologie i celého procesu zjišťování a zpracování výsledků sčítání vedly autory zmíněných polemik k některým závěrům, které nebyly v souladu se zjištěnými fakty. Považujeme proto za užitečné připomenout, resp. uvést souhrnně všechny použité metodické postupy i další podstatné skutečnosti, které je třeba mít na zřeteli při hodnocení dat sčítání.

Charakteristické rysy cenzu

Výsledky sčítání – jako komplex vzájemně propojených informací – není jistě třeba obhajovat. Jedná o vyčerpávající cenzus, kdy respondenty jsou všichni občané republiky. Zjištěné údaje mají dostatečnou váhu a lze je proto jednoznačně považovat za reprezentativní. Data ze sčítání jsou proto využívána velmi intenzivně řadou uživatelů po celé intercenzální období. Mimo jiné i většina průzkumů veřejného mínění i dalších výběrových šetření využívá právě údaje ze sčítání (základní charakteristiky souborů) pro své opory výběru.

Sčítání lidu, domů a bytů má samozřejmě svá specifika. Tím nejcharakterističtším rysem je použitá metoda tzv. sebesčítání – tedy skutečnost, že sčítací tiskopisy vyplňují občané sami. Tomu je třeba přizpůsobit nejen formální stránku tiskopisů, ale zejména formulaci otázek, a – v případě posledního sčítání z roku 2001 – i formulaci nabídky předtíštěných možností odpovědí. Sčítání 2001 na rozdíl od předchozích cenzů zvolilo právě zmíněnou podobu sčítacích tiskopisů s předem uvedenými možnostmi odpovědí, které občané volili zaškrtnutím. Pro respondenty se tak usnadnilo vyplňování většiny otázek. Tato podoba tiskopisů umožnila také využít metodu optického snímání formulářů (OSF) při vytváření primárního datového souboru automatizovaným převodem zaškrtnutých odpovědí v tiskopisech do podoby čísel. Žádný výčet předepsaných možností odpovědí není zcela vyčerpávající a nemůže pokrýt úplnou škálu všech možných variant. Vždy existuje určitý malý počet (statisticky nevýznamný) extrémních odpovědí, které nenajdou adekvátní vyjádření v předem stanovených strukturách. Cílem však je najít co nejoptimálnější skladbu nabízené volby, a tím počet nepřesně zařaditelných odpovědí minimalizovat.

V některých případech lze strukturu odpovědí stanovit předem bez větších problémů – např. stupeň ukončeného vzdělání lze zařadit poměrně jednoznačně podle stanovených kritérií. U některých otázek ale není možné zredukovat škálu odpovědí na předem stanovený počet. Jsou to otázky s velkou variabilitou odpovědí – např. zaměstnání (profese), národnost, náboženství. Tyto otázky byly zodpovídaný slovním zápisem. Před zpracováním dat (před transformací odpovědí z tiskopisů do číselné podoby metodou OSF) byly slovní zápisy převedeny do číselných kódů. Národnost a náboženství patřily k tzv. deklaratorním otázkám.

Sociologický průzkum, se kterým bylo sčítání nejčastěji srovnáváno, má zcela jinou metodu zjišťování dat. S respondentem vede dialog vyškolený tazatel a příslušným způsobem dialog usměrňuje. Konfrontovat údaje zjištěné sčítáním a údaje zjištěné sociologickým průzkumem je sice možné, ale s ohledem na odlišnou metodologii zjišťování i váhu souboru tázaných osob nelze z rozdílných údajů činit jednoznačné

závěry. Seriozní přístup k analýze dat ze dvou informačních zdrojů předpokládá mimo jiné analýzu metodických rozdílů, způsobů sběru dat, souboru respondentů a zhodnocení míry jejich vlivu na výsledky. Teprve poté lze analyzovat příčiny, které k rozdílným výsledkům vedly. Nic takového se ovšem v polemických materiálech neobjevilo, většinou obsahovaly pouze dezinterpretace výsledků sčítání, bez znalosti obsahové náplně jednotlivých ukazatelů. Nejčastěji byly zpochybovány:

- údaje o počtu osob, které uvedly, že jsou „věřící“ a „bez vyznání“;
- zjištěné počty osob hlásících se k jednotlivým církvím nebo náboženským společnostem.

Co a jakým způsobem Český statistický úřad při sčítání lidu zjistil o religiozitě obyvatelstva

Metodická východiska zjišťování náboženského vyznání

Náboženské vyznání bylo součástí sčítání lidu v letech 1921, 1930, 1950, 1991 a 2001. Postavení církví v době vzniku samostatné Československé republiky bylo zcela jiné než v současnosti. Konkrétní náboženské vyznání uvedlo při sčítání v roce 1921 celkem 95 % obyvatel. Tomu odpovídaly i pokyny k vyplnění otázky. Rozhodující byla příslušnost k církvi nebo náboženské společnosti; za osoby bez vyznání byly pokládány jen ty osoby, které nebyly členy žádné církve nebo náboženské společnosti. Církevní příslušnost nebylo možné měnit pouhým zápisem do sčítacího archu. Tento přístup a takto definované pokyny k tiskopisu byly dodržovány i v dalších sčítáních v letech 1930 a 1950. V následujících desetiletích náboženství z programu sčítání, v souladu se státní politikou směřující k sekularizaci společnosti, zmizelo. Až teprve s odstupem 40 let se do sčítacího tiskopisu otázka na náboženské vyznání vrátila. Postavení církví ve společnosti bylo však již zcela jiné a jiný byl i vztah občanů k nim. Proto i definice náboženského vyznání v roce 1991 byla odlišná od praxe předchozích sčítání. Cílem bylo zjistit nikoliv administrativní příslušnost ke konkrétní církvi, ale vztah občana k náboženství, resp. víře jako takové na základě svobodného vyjádření každého jedince. Stejný přístup byl zvolen i při posledním sčítání v roce 2001. Proto jsou z hlediska srovnatelnosti údaje posledních dvou sčítání zcela kompatibilní. Definice v posledních dvou sčítáních byly liberální a zjišťovaly nikoliv vazbu na náboženské instituce, ale duchovní rozměr, přesvědčení, víru.

Přehled formulací otázky na náboženské vyznání a vysvětlivek k otázce obsahuje tabulka 1.

Otázka na náboženství v roce 2001 nabízel dvě pole k zaškrtnutí – první s textem „bez vyznání“ a druhé s textem „věřící – uveďte co nejpřesněji, k jaké církvi, náboženské společnosti nebo víře se hlásíte“. Následovaly dva volné řádky určené pro slovní zápis. Formulace slovního zápisu byla plně v rukou respondenta a nebyla pro něj stanovena žádná omezení. Kromě toho zákon o sčítání výslovně stanovil u otázek o náboženském vyznání a národnosti, že je „...vyplní každý podle svého rozhodnutí“ (viz § 6 odst. (4) zákona č. 158/1999 Sb.), což znamenalo i možnost nechat otázku zcela bez odpovědi.

Proces projednávání a schvalování formulace otázky na sčítacím tiskopisu

Konečná podoba otázky na sčítacím tiskopisu byla výsledkem několikaměsíčního předchozího jednání a testování při pilotním šetření, které předcházelo vlastnímu sčítání a jehož smyslem bylo mimo jiné ověřit vhodnost formulací jednotlivých otázek. V etapě přípravy definitivní podoby sčítacích tiskopisů se Český statistický úřad obrátil s žádostí o konzultace a vyjádření, např. na odbor církví *Ministerstva kultury ČR, Českou biskupskou konferenci, Ekumenickou radu církví, Federaci židovských obcí* a jednal i s dalšími subjekty. Definitivní podobu tiskopisu i formulace otázek schvalovala *Legislativní rada vlády* při projednávání návrhu **Vyhlášky Českého statistického úřadu, kterou se stanoví vzory sčítacích tiskopisů pro sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 a vzor průkazu sčítacího komisaře a sčítacího revizora** (Sbírka zákonů, částka 95, 13. října 2000). Všechny připomínky a náměty byly zodpovědně posuzovány. Žádná kontroverzní stanoviska se však nevyskytla. Největší počet námětů směřoval k rozšíření zjišťování – k doplnění otázky o další podotázky apod. I když z pohledu statistiky byl takový zájem profesně pochopitelný, bylo třeba zohlednit i jiná než odborná hlediska. Sčítání jako celek má několik limitujících faktorů, z nichž jeden z nejvýznamnějších je jeho finanční stránka. Nejen srozumitelnost formulací jednotlivých otázek pro všechny kategorie osob, bez ohledu na věk a vzdělání, ale i velikost tiskopisů, a tím jejich výsledná cena (finanční nároky při milionových nákladech tiskopisů jsou značné pro výrobu i pro následné zpracování) byly určující pro konečné rozhodování o podobě sčítacích tiskopisů. Z těchto důvodů nebylo možné akceptovat návrhy směřující k větvení otázky o náboženském vyznání. Drobné připomínky, které přezněly formulace, byly přijaty. Rozporná stanoviska byla u zjišťování vyznání u dětí do 15 let (nezjišťovat vůbec nebo podle rodičů). Zodpovězení otázky u dětí bylo v definitivní podobě tiskopisu ponecháno s doporučením, že vyplnění záleží na rozhodnutí rodičů nebo zákonných zástupců.

Citovaná formulace otázky na sčítacím tiskopisu nebyla z pohledu praxe jiných zemí nijak výjimečná. Pouze menší počet zemí, které náboženské vyznání do programu sčítání zařadily, zjišťoval přímou vazbu

Tab. 1 Přehled zjišťování náboženského vyznání při sčítání lidu v období 1921–2001 (Overview of people's religion found by population censuses 1921–2001)

Rok sčítání	Název otázky na sčítacím tiskopisu (vč. doplňujícího textu)	Vysvětlivka k vyplnění sčítacího tiskopisu	Poznámka
1921	Náboženské vyznání	Zde se запиše, ke kterému náboženskému vyznání nebo ke které náboženské společnosti zapsaná osoba náleží anebo zda jest bez vyznání. U katolíků jest zvláště udati, jsou-li katolíci římsí, řečtí nebo arménští; u evangelíků, jsou-li příslušníky církve českoobratrské-evangelické (dříve evangelické augsb. vyznání nebo helvetského vyznání české národnosti) nebo církve evangelické augsburgského nebo helvetského (reform.) vyznání nebo jiného evangelického vyznání (např. ochranovští, baptisté, svobodní reformovaní atd.). Za osoby bez vyznání se pokládají jen ty, které nejsou členy žádné církve nebo náboženské společnosti.	Metodické vymezení ukazatele náboženského vyznání bylo v roce 1921 stejné jako při sčítáních v bývalém Rakousko-Uhersku. Publikace výsledků byla ale odlišná tím, že v roce 1921 nebyl činěn rozdíl mezi církvemi státem uznanými a neuznanými. I církev státem neuznaná s větším počtem příslušníků byla uváděna ve výsledcích jmenovitě.
1930	Náboženské vyznání (církevní příslušnost) nebo bez vyznání	Náboženské vyznání se zapisuje podle toho, ke které církvi (státem uznané či neuznané) sčítaná osoba náleží; není-li ve svazku žádné církve nebo náboženské společnosti, uvede „bez vyznání“. Změna církevní příslušnosti na rozdíl od příslušnosti prokázané křestním (rodným) listem se považuje podle platných předpisů za provedenou, pokud byla řádně oznámena okresnímu úřadu. Není proto možné pouhým zápisem do sčítacího archu měnit církevní příslušnost. U katolíků se uvede, kterého jsou ritu (zda římského, řeckého nebo arménského). U evangelíků nestačí zapsat vyznání, ale je třeba uvést církev, jejímiž jsou členy, např. českoobratrská evang., německá evang., evang. augsb. v., Jednota bratrská apod. Podobným způsobem se zapisuje náboženské vyznání příslušníků jiných církví a náboženských společností, např. československé, pravoslavné, starokatolické apod.“	
1950	Náboženské vyznání (církevní příslušnost) nebo bez vyznání	Náboženské vyznání se zapisuje podle toho, ke které církvi sčítaná osoba náleží; není-li ve svazku žádné církve nebo náboženské společnosti, запиše „bez vyznání“. Církevní příslušnost nelze měnit pouhým zápisem do sčítacího archu. U katolíků buď uvedeno, kterého jsou ritu (římského, řeckého či arménského). U evangelíků třeba udati církev, jejímiž jsou členy, např. českoobratrská evangelická, evangelická augsb. vyznání, reformovaná, Jednota bratrská atd. Podobně se запиše náboženské vyznání příslušníků jiných církví a náboženských společností, např. československé, pravoslavné, starokatolické, unitářské, baptistické apod.	
1991	Náboženské vyznání Zapište náboženské vyznání, ke kterému se hlásíte nebo „bez vyznání“	Náboženské vyznání: rozumí se účast na náboženském životě některé církve (náboženské společnosti) nebo vztah k ní, a je každému ponecháno, aby se svobodně vyjádřil o svém náboženském vyznání nebo aby uvedl, že je bez vyznání. Náboženské vyznání, ke kterému se hlásíte, uveďte přesně (např. římskokatolické, pravoslavné, čs. husitské, českoobratrské evangelické, metodistické, židovské, apod.). U dětí do 15 let uvedou rodiče náboženské vyznání podle svého uvážení.	
2001	Náboženství, víra nebo bez vyznání – bez vyznání – věřící, uveďte co nejpřesněji, k jaké církvi, náboženské společnosti nebo víře se hlásíte	Údaj o náboženství, víře nebo bez vyznání vyplní každý podle svého rozhodnutí. U dětí do 15 let vyplní otázku rodiče podle svého uvážení. Uvedete-li církev nebo náboženskou společnost registrovanou v České republice, zapište, prosím, přesný název podle následujícího přehledu. Pokud uvedete jinou církev, náboženskou společnost nebo víru, uveďte co nejpřesnější název.	Seznam registrovaných církví a náboženských společností (kódy 2 – 22 číselníku, uvedeného dále) byl součástí Podrobných vysvětlivek k některým otázkám ve Sčítacím listu osob a v Bytovém listu.

(příslušnost) na konkrétní církev nebo náboženskou společnost. Většina použila obecnější formulaci: „Jaké je Vaše náboženské vyznání?“.

Mezinárodní doporučení (**Recommendations for the 2000 censuses of population and housing in the ECE region**) pro otázku o náboženském vyznání nabízel tři variantní přístupy:

- formální (oficiální) příslušnost ke konkrétní církvi nebo náboženské společnosti,
- účast na životě církve nebo náboženské společnosti,
- víra, resp. náboženské přesvědčení.

Z výše uvedeného je zřejmé, že Česká republika zvolila třetí – nejliberálnější přístup.

Rozsah zpracování údajů o náboženském vyznání

Zpracování údajů o náboženském vyznání vycházelo z číselníku, který kromě státem registrovaných církví k datu sčítání (viz kódy 2 – 22), zahrnoval ještě některé další církve, náboženské společnosti a náboženské směry. Toto rozšíření číselníku bylo provedeno na základě doporučení a konzultací spolupracujících resortů a subjektů, které se v rámci připomínkového řízení vyjadřovaly nejen k tiskopisům, ale i k návrhu na rozsah zpracování, tj. ke struktuře číselníku náboženského vyznání.

Tab. 2 Číselník náboženského vyznání pro zpracování výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2001 (Nomenclature of religion for processing the results of the Population and Housing Census 2001)

1	bez vyznání	17	Náboženská společnost českých unitářů
2	Apoštolská církev (letniční hnutí)	18	Náboženská společnost Svědkové Jehovovi
3	Bratrská jednota baptistů	19	Novoapoštolská církev v ČR
4	Církev adventistů sedmého dne	20	Pravoslavná církev v českých zemích
5	Církev bratrská	21	Slezská církev evangelická augsb. vyznání
6	Církev československá husitská	22	Starokatolická církev v ČR
7	Církev Ježíše Krista Svatých posl. dnů (mormoni)	23	Církev sjednocení (moonisté)
8	Církev řeckokatolická	24	Scientologická církev
9	Církev římskokatolická	25	Křesťanská společenství
10	Českobratrská církev evangelická	26	Anglikánská církev
11	Evangelická církev augsburského vyznání v ČR	27	islám
12	Evangelická církev metodistická	28	buddhismus
13	Federace židovských obcí v ČR	29	hinduismus
14	Jednota bratrská	30	hnutí Hare Kršna
15	Křesťanské sbory	31	ostatní a nepřesně určené
16	Luterská evangelická církev a. v. v ČR	99	nezjištěno

Kódování slovních zápisů mělo svá jasně stanovená pravidla. Odpovídající kód byl použit pouze při jednoznačném uvedení konkrétní církve, náboženské společnosti nebo hnutí. Případy zaškrtnutí políčka „věřící“ a slovní zápisy, které neměly svůj reciproční kód v číselníku nebo případy zaškrtnutí políčka „věřící“ a neuvedení žádného slovního zápisu, byly kódovány „31 – ostatní a nepřesně určené“. Ve skupině „ostatní a nepřesně určené“ jsou tedy zahrnuti osoby, které:

- uvedly, že jsou „věřící“ a slovním zápisem tuto skutečnost dále nespecifikovaly,
- uvedly, že jsou „věřící“ a současně uvedly církev, náboženskou společnost nebo náboženské hnutí, které nebyly samostatně citovány v číselníku v položkách 2 – 30,
- uvedly, že jsou „věřící“ a slovní zápis byl natolik nepřesný, že nebylo možno stanovit konkrétní kód z číselníku (např. zápis „evangelík“).

Ve sčítání je termín „věřící“ používán pro údaje o počtech osob, které na sčítacím tiskopisu zaškrtnuly políčko „věřící“. Kategorie „bez vyznání“ obsahuje výlučně počet osob, které na tiskopisu zcela jednoznačně zaškrtnuly kolonku nadepsanou „bez vyznání“.

Je skutečností, že sčítání lidu nevyčlenilo samostatně přesvědčené ateisty a neodědělilo je od osob bez vyznání. Otázkou však zůstává, nakolik by si občané ve své většině s takto členěnou otázkou věděli rady, zvláště s ohledem na to, že „ateisté“ se při sčítání nikdy samostatně nezjišťovali (viz výše uvedený Přehled zjišťování náboženského vyznání při sčítání lidu v období 1921–2001).

Celkem 6 miliónů osob (59 % obyvatel republiky) zaškrtnulo ve sčítacím tiskopisu variantu „bez vyznání“.

Při hodnocení údaje je třeba mít na zřeteli metodické rozdíly vymezení kategorie „bez vyznání“: v letech 1921–1950 to byly osoby, které nebyly ve svazku žádné církve, přičemž církevní příslušnost nebylo možno měnit pouhým zápisem do sčítacího tiskopisu, zatímco v letech 1991 a 2001 to byly osoby, které tuto skutečnost deklarovaly na základě svého rozhodnutí, své svobodné volby – bez ohledu na formální příslušnost k některé církvi. Spekulace o tom, jaká je detailnější struktura této skupiny osob (např. že zahrnuje kromě ateistů i osoby věřící, ale bez konfese), je možné jako hypotézu přijmout nebo odmítnout, v každém případě je ale nelze z dat sčítání kvantifikovat, ověřit ani vyvrátit. Statistika pracuje s konkrétními údaji a nikoliv s hypotézami. Osoby bez „konfese“, ale věřící, pokud uvedly tuto skutečnost, byly sečteny jako „věřící – ostatní a nepřesně určené“ (viz kódování slovních zápisů). Úvahy o počtu osob, „které nenalezly dostatečný prostor pro svou odpověď a uvedly, že jsou bez vyznání, ačkoliv jsou vlastně věřící“, mohou existovat jen v rovině úvah.

V položce „nezjištěno“ byly zahrnuty pouze osoby, které otázku o náboženském vyznání nechaly zcela bez odpovědi. Pokud by tedy byly na místě nějaké spekulativní úvahy o počtu věřících a nevěřících, je to právě tato skupina osob, která by teoreticky mohla zahrnovat celou škálu odpovědí. Tyto osoby však využily své právo – dané zákonem o sčítání – nechat otázku nezodpovězenou. Celkem to bylo necelých 9 % obyvatelstva – zhruba 902 tisíc osob. Více než pětinu z nich tvořily děti do 15 let věku včetně. Častěji nechali otázku na náboženské vyznání bez odpovědi muži, z pohledu ukončeného vzdělání osoby se středním vzděláním (více než čtvrtina) a osoby se vzděláním úplným středním (zhruba pětina).

Počty osob, hlásících se ke konkrétním církvím nebo náboženským společnostem, zahrnují nejen aktivní členy církví, ale i sympatizanty a všechny další osoby, které se – v souladu se zaručenou svobodou myšlení, svobodou a náboženského vyznání – ke konkrétní církvi či náboženství přihlásily. Porovnání s některými statistikami církví, které evidují např. počet pokřtěných osob, nevypovídá nic o kvalitě dat sčítání, ale o míře atraktivnosti konkrétní církve (v případě vyšších než evidovaných počtů) či o neochotě údaj o náboženském vyznání uvést (při nižším počtu).

Srovnání údajů o náboženském vyznání z výsledků sčítání 1991 a 2001 je zcela korektní, a to z hlediska použité metodiky i z hlediska způsobu zjištění a zpracování. Data jsou srovnatelná a informují v první řadě o faktu, že zhruba o milion osob méně se při sčítání 2001 (na základě svého vlastního svobodného rozhodnutí) přihlásilo k víře. Český statistický úřad prostřednictvím **Sčítacího listu osob** tuto skutečnost zachytil a zpracováním údajů kvantifikoval. Spekulovat lze o tom, proč statisíce občanů změnilo za deset let svou volbu v rámci této otázky. Jedním z možných vysvětlení může být i nadhodnocení údajů 1991 – kdy krátce po roce 1989 v rámci celospolečenské euforie deklarovali svůj vztah k náboženství i lidé, kteří ho fakticky neměli, ale pouze cítili potřebu využít možnosti svobodně se k otázce víry vyjádřit. Po deseti letech přistupovali mnozí k odpovědi již racionálněji. Jedná se však pouze o hypotézu, která není podložena žádným výzkumem. Na druhou stranu je také skutečností, že se za deset let na polovinu snížil počet osob s nezjištěnou odpovědí. Zatímco v roce 1991 se nevyjádřilo více než 1,6 milionu osob, v roce 2001 jich bylo jen 900 tisíc. Zhruba tři čtvrtě milionu osob změnilo tedy své rozhodnutí ve smyslu poskytnout informace a vymezit při sčítání 2001 svůj konkrétní postoj k víře.

Shrneme-li všechny uvedené skutečnosti, lze konstatovat, že historie zjišťování náboženského vyznání při sčítání lidu má dvě časové etapy (1921–1950 a 1991–2001). Ty se liší metodickým přístupem k vyplňování otázky. První etapa je charakteristická zjišťováním formální, administrativní vazby sčítané osoby k určité církvi nebo náboženské společnosti. Pro druhou etapu je charakteristická svobodná deklarace, volba, rozhodnutí občana, bez ohledu na formální příslušnost k církvi nebo náboženské společnosti. Srovnávat prosté absolutní údaje z uvedených dvou etap nelze, porovnání vývoje uvnitř uvedených časových intervalů je však možné. Změny proporcí, ke kterým došlo mezi sčítáními 1991 a 2001 a které byly kvantifikovány, dokumentují změnu deklarace občanů. Příčiny této změny deklarace mohou být velmi různorodé a právě tato sféra by byla vhodným polem pro sociology. Otazníky nad konkrétními výsledky by tedy místo k Českému statistickému úřadu měly směřovat k občanům České republiky s otázkou na důvody změny jejich postojů. I tato obecná informace je součástí informačních výstupů ze zpracování dat sčítání lidu.

Štěpánka Morávková

TŘIKRÁT O ČESKÝCH ŽENÁCH

Publikace tří autorek, vydaná *Sociologickým ústavem AV ČR*, náleží k těm, které by neměly uniknout pozornosti demografů a všech, kteří se v poslední době (pozdě, ale přece) začali zajímat o proměnu demografického chování české populace a výhledy do budoucna¹⁾. Třebaže něco z toho, k čemu autorky dospěly, se dalo předpokládat a „zdravým selským rozumem“ odvodit, ti, kteří důvěřují jen nesmlouvavě řeči podložených údajů, dostali do rukou zajímavé a užitečné podklady.

Souvislost demografického chování člověka s jeho ekonomickou situací, resp. s jeho postavením na pracovním trhu, byla zřejmá dávno v minulosti. Převážně na této korelaci byla kdysi založena *Dumontova* a po něm *Nittiho* teorie sociální kapilarity a mnoho dalších teorií. (Tak, jako tekutina může stoupat pouze silou kapilarity, tak jedinec může stoupat po společenském žebříčku pouze tím, že má méně dětí – čím víc úsilí věnuje tomu, aby se vyšplhal výše, tím méně času mu zbývá na jejich výchovu, tím menší ohled bere na rodinu.)

Jedna z modifikací této teorie (*P. P. Lerroy-Beaulieu*), zahrnující do ní podíl emancipace a zvyšující se ekonomické aktivity žen, která může mít nepříznivý dopad na fertilitu, stála v pozadí aktivních propopulačních opatření ve Francii třicátých let minulého století a nacházela tenkrát zastánce i u nás. Protože vzdělání představuje bezpochyby významný faktor, který s ekonomickým postavením člověka úzce souvisí, je oprávněné, že se autorky tří textů, obsažených v knize, vydaly právě touto cestou.

Úvodem připomíná *Dana Hamplová* několik včasných upozornění, vyslovených krátce po zhroucení komunistického režimu, i několik prognóz z roku 1995 (*Fialová-Horská-Kučera*) na základě prvních trendů, viditelných v českém populačním vývoji: počítalo se již s tím, že se sňatky posunou do vyššího věku, tradiční model rodiny neztratí patrně dominantní postavení, ale přibude nesezdaných soužití, a že v určitých sociálních skupinách lze očekávat nové hodnotové orientace, které nejsou plně slučitelné s rodinným životem.

Šetření, uskutečněná v průběhu devadesátých let, nashromáždila poměrně velké množství informací. Byl to výzkum *Českého statistického úřadu Šetření reprodukce a zdraví žen z roku 1993*, dále výzkum **manželství a rodičovství**, organizovaný Sociologickým ústavem AV ČR jako součást mezinárodního výzkumu ISSP v roce 1994, další výzkum **Rodina 94, Rodina 96**, šetření *Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí Populační klima 1996* a **Formy rodinného života mladé generace 1996** či o rok později šetření Sociologického ústavu **Mladá generace 1997**. V roce 1997 se Český statistický úřad připojil k mezinárodnímu projektu **Šetření rodiny a reprodukce** (Family and Fertility Surveys), který zkoumal nejen demografické chování, ale i pracovní historie a zdravotní stav žen. **The Acceptance of Population Related Policies (PPA z roku 2000)** se zaměřilo hlavně na sociální politiku, v dotazníku se ale octly i otázky, související obecně s hodnotovým žebříčkem a preferencemi hodnot.

V roce 2002 to byl znovu modul programu ISSP **Rodina a gender role 2002**, pro naši republiku obsahující i „nadvýběr“ mladých lidí do 35 let.

Úvodní studie *Dany Hamplové* se zabývá vztahem mezi nejvyšším dosaženým vzděláním, školní docházkou a uzavřením manželství či nesezdaným soužitím (kohabítace). V první části shrnuje sociologické teorie, které se pokoušejí vysvětlit proměny reálného demografického chování, k němuž došlo ve většině západních zemí (**teorie racionální volby**, jejímž nejvýraznějším představitelem je *Gary S. Becker*, z níž lze odvodit předpoklad, že vzdělání významně ovlivňuje pravděpodobnost uzavření sňatku u mužů i žen, ale v opačném gardu, protože vyšší výdělečný potenciál snižuje u žen pravděpodobnost vstupu do manželství. Jedním z hlavních kritiků této koncepce je *Valeria Oppenheimerová*, která rovněž vysvětluje pokles sňatečnosti změnami pracovního trhu, ale na rozdíl od Beckera navrhuje vysvětlovat odklady sňatků u obou pohlaví jinak. Autorka osvětluje podstatu dalších početných teorií, jejichž zastánci počítají i se změnami preferencí (cíli lidského jednání), např. základní pojmy teorie *Richarda Easterlina*, argumenty *Hanse-Petera Blossfelda* a *Mellindy Millsové*).

V další podkapitole rozebírá tzv. **normativní teorie**, odmítající předpoklad, že by za změnami stály ekonomické obtíže nebo otázka „výhodnosti“ manželství před jinými formami soužití. Domnívá se, že

¹⁾ Hamplová, D. – Rychtaříková, J. – Pikálková, S. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, 108 s. Prodej zajišťuje Tiskové a ediční odd. Sociologického ústavu AV ČR, 110 00 Praha 1, Jilská 1.

spíše vycházejí z předpokladu, že modernizace, měnící se sociální struktura, technologické změny a rozvoj sociálního státu umožnily výraznou změnu hodnot a preferencí, na jejímž základě se pak změnilo i lidské chování. Sem patří i teorie druhého demografického přechodu (*Van de Kaa, Lesthaeghe a Moorse*), přiřazuje k nim i soudy *Anthony Giddense* o změnách vztahů mezi partnery v „postmoderní“ společnosti, z české sociologické literatury sem připojuje práce *Ladislava Rabušice*. Pro demografy je to nadmíru potřebné resumé takřka už nepřehledné houštiny názorů, které se vynořily v průběhu posledních let.

Dále analyzuje intenzitu, s níž ženy vstupují do manželství (nesezdaného soužití) v souvislosti s nejvyšším dosaženým vzděláním. Dochází na základě dat ze **Šetření rodiny a reprodukce** k závěru, pro někoho možná překvapivě: u nás se nepotvrdil předpoklad většiny zahraničních sociologů, že vysokoškoláci přisuzují větší hodnotu nezávislosti a seberealizaci a manželství je tudíž pro ně méně přitažlivé. Z českých dat vyplynulo, že „v okamžiku, kdy vzdělanější ženy opustí školu, vstupují do manželství se stejnou intenzitou jako jejich méně vzdělané vrstevnice“ (pouze mnohem později, většínou až po ukončení studií a zakončení v povolání). Studie D. Hamplové, založená na analýze časování událostí v různých etapách života, potvrdila, alespoň pro mne sympatickou „konzervativnost“ chování českých vysokoškolaček, které stále ještě cení význam rodiny ze všech vzdělanostních skupin nejvýše, zatímco materiální zázemí a ideál „mít hodně peněz“ nabývá na pořadí důležitosti s klesajícím stupněm vzdělanosti.

Jitka Rychtaříková sleduje ve svém příspěvku diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě a zjišťuje, že charakter nového českého „prokreačního modelu“ v mnohém neodpovídá změnám demografického chování, jaké zdomácnělo u západoevropských populací v období, nazývaném druhým demografickým přechodem. Potvrzuje totéž, k čemu dospěla předchozí autorka: u nás patří vysokoškolsky vzdělaná populace dosud k „nejkonzervativnější“ sociální skupině, vykazující nejen nejmenší podíl dětí narozených mimo manželství, ale tvořící zároveň nejstabilnější rodinné prostředí s nejmenším podílem rozvedených. V roce 2001 podíl dětí narozených mimo manželství činil jen 10 % u vysokoškolačků a 70 % u žen se základním vzděláním. Usuzuje zároveň správně i na to, že růst ilegality souvisí také se skutečností, jak je nastaven systém sociální podpory v té které zemi. Porovnání ukazatelů konečné plodnosti, vycházející ze sčítání 1991 a 2001, potvrdilo dlouhodobou změnu charakteru plodnosti jako trvalou a nezvratnou. Zdá se jí, že právě rozhodnutí nemít druhé dítě a narůstající bezdětnost nejmladších generací dnes určuje hodnotu konečné plodnosti v ČR.

Ze studie PPA, zjišťující postoje obyvatelstva k otázce, za jakých podmínek by ženy uvažovaly o dalším dítěti, vyšla jako statisticky významná „možnost pracovat na částečný úvazek, flexibilní pracovní doba, úprava mateřské dovolené, příspěvek pro rodiče, pečující o dítě a lepší bydlení“. Dochází také k závěru, že „větší genderová rovnost nejen pro ženy, ale i pro muže a výraznější vyrovnávání podmínek rodin s různým počtem dětí lze navrhnout jako východisko pro Českou republiku. Jde o to, aby si česká společnost uvědomila závažnost problematiky extrémně nízké plodnosti a jejich důsledků a přijala rozhodnutí, že má smysl investovat do narození druhého dítěte a rodičovství vůbec“.

Studie J. Rychtaříkové je doprovázena grafy a tabulkovou přílohou, zachycující strukturu ženské populace podle rodinného stavu, vzdělání a počtu dětí v kohortní perspektivě.

Autorka třetího příspěvku *Simona Pikálková* se zaměřila na pravděpodobnost narození třetího dítěte u žen s různým stupněm vzdělání. Její pohled, vycházející z výsledků **Šetření o rodině a reprodukci 1997** za Českou republiku (zkoumaný soubor tvořil 1735 žen ve věku od 15 do 44 let), sice neodráží nejnovější vývoj v reprodukčním chování, nicméně je cennou sondou, potvrzující v mnohém závěry předchozích dvou studií.

Z výsledků (při použití Coxova modelu pravděpodobnosti) vyplynulo, že existující jasný rozpor mezi chtěným a reálným počtem dětí je nejvýraznější u žen s vysokoškolským vzděláním a pravděpodobnost, že se jim narodí třetí dítě, je proti ostatním vzdělanostním kategoriím žen relativně velmi nízká. Příčinou není rozdíl v plánech a očekáváních odlišných vzdělanostních skupin – právě naopak, vysokoškolačky v mladém věku plánovaly větší rodinu mnohem častěji než ženy se základním a středním vzděláním. V pozadí stojí nemožnost skloubit zaměstnání s péčí o děti, tudíž současná nepříznivá rodinná politika, ale i celkový postoj společnosti a státu k zakládání rodiny a výchově dětí. Nelze než přitakat – populační klima, jaké se tu vytvořilo, je spíše nepřátelské než nakloněné nějakému plození dětí, pokud by si je dva dospělí, odpovědní a rozumní lidé, navíc vzdělaní, sebevíc přáli mít. O populační přírůstky těch, kteří o dětech přemýšlejí nanejvýš v kategorii pravidelného přísunu dětských přídávků, v nejmenším neuvažují o nákladech na jejich budoucí vzdělání, o výchově a péči o ně ani nemluvě, nikdo soudný nemůže stát. Zatím ovšem jednáme přesně opačně, než by bylo záhodno.

Autorka studie, zveřejněné v prvním letošním čísle Demografie, profesor demografie Australské národní univerzity *Peter F. McDonald*, požadoval zkoumání konkrétních důvodů velmi nízké plodnosti v jednot-

livých státech a stanovení široké škály opatření k jejímu zvýšení, a to včetně vytvoření „*prostředí přátelského k dětem*“; upozornil na osvědčené a vyzkoušené iniciativy a řadu opatření, fungujících mnohem spolehlivěji než finanční stimuly. I bez složitých propočtů, modelování a sociologických teorií musím dát za pravdu *Františku Fajfroví*, který v době, kdy jsme ještě nezačali „vymírat“, prohlášoval: **Boj se musí odehrávat na třech frontách: prostor (byty!), čas (neoddělovat rodinu od práce!) a odvaha** (vůle k dítěti za příznivého populačního klimatu v zemi). Vůli k dítěti české ženy mají a mít budou. Nejsou ani zbabělé ani nevzdělané ani natolik krátkozraké, aby vyměnily nejkrásnější a nejpřirozenější mateřskou roli za vidinu materiálního blahobytu a „bezstarostného“ života bez dítěte. A to ani v současném období všeobecné nejistoty, situace na trhu práce a nedůvěry, jakým směrem se bude dál ubírat vývoj státu. Z Fajfrovy „triády“ zbývá onen „prostor a čas“. A s tím si mladí lidé, zejména ti, kteří dosud vysoko cení vzdělání, sami neporadí. Těm je třeba pomoci.

Alena Šubrtová

REPRODUKČNÍ REŽIM OBYVATELSTVA ESTONSKA V 17. A 18. STOLETÍ

Historicko-demografický výzkum v zemích bývalého Sovětského svazu byl v 70. a 80. letech 20. století spjat především se jménem *Heldura Palliho*. Tento estonský historik specializující se na historickou demografii patřil mezi první badatele, kteří úspěšně aplikovali metody francouzské poválečné historické demografie na místní prameny – Heldur Palli konkrétně na matriky vedené evangelickou církví (luterského směru) a soupisy osob pořízené kvůli daňovým účelům (soupisy duší), které se zachovaly na území Estonska z 18. a 19. století, v době kdy tyto země byly pod kontrolou Švédska a po něm Ruska.

Heldur Palli pomocí metody rekonstrukce rodin a za využití soupisů doložil datové hlavní rysy reprodukčního vývoje obyvatelstva Estonska v raném novověku. Vzhledem k tomu, že tři nejdůležitější práce vycházející z rekonstrukce rodin byly publikovány estonsky v relativně málo dostupných sbornících, rozhodl se k jejich opětovnému vydání v angličtině – vydání se už bohužel nedočkal – zemřel v prosinci 2003 v nedožitých 76 letech¹⁾.

Recenzovaná práce není pouhým překladem původních příspěvků, je spíše jejich rozšířenou syntézou. Demografickou analýzu doplnil autor o úvodní pasáž, kde stručně ale výstižně informuje o dějinách osídlení současného Estonska se zvláštním zřetelem na etnickou a náboženskou skladbu obyvatelstva. Vysvětluje širší geopolitické souvislosti vývoje právě s ohledem na změny územní příslušnosti Estonska v minulosti, které mělo také vliv na typ a kvalitu zachovaných pramenů využitelných pro historicko-demografický výzkum (např. podle dánského systému zavedená registrace a zejména pravidelná revize vlastnických poměrů se udržovala od 13. až do konce 17. století a pak bylo během švédské nadvlády používáno podobného systému). Díky reformaci se v Estonsku vedly kvalitní farní matriky již od poloviny 17. století, i když jich velká část vzala za své během následných válečných konfliktů; v letech 1782 a 1795 proběhly také v Estonsku soupisy „duší“ ruského typu. Kromě toho se zachovaly i jiné prameny umožňující rekonstruovat vývoj držby zemědělské půdy (mj. také plány a mapy). Palli v metodické části vysvětluje principy rekonstrukce rodin a možnosti využití jiných nominativních seznamů (upozorňuje mj. na úskalí daná neustáleností příjmení venkovského obyvatelstva a jakým způsobem byly tyto obtíže při rekonstrukci překonávány).

Po úspěšně ale výstižně stylizované kapitole věnované rozboru základních rysů populačního vývoje Estonska od konce 17. do konce 19. století, z níž se mj. dozvíme, že k roku 1695 žilo na území Estonska asi 400 tisíc obyvatel (z toho 5 % ve městech) a že jejich počet vzrostl do roku 1897 na 980 tisíc, že obyvatelstvo ve městech bylo zpravidla zčásti neestonského původu (převážně to byli Němci a Švédové, později také Rusové) a že masivní imigrace (Finů, Rusů a Lotyšů) začala již na přelomu 17. a 18. století, následují tři kapitoly věnované jednotlivým farním obvodům. Byly vybrány podle zachovalosti pramenů tak, aby na sebe časově pokud možno navazovaly. Heldur Palli zpracoval farní monografie pro období 1661–1696 pro farnost Rõuge (v jižním Estonsku u hranic s Lotyšskem a Ruskem), pro období 1685–1799 pro farnost Karuse (na severu Estonska) a pro období 1716–1799 pro farnost Otepää (nacházející se v jihovýchodním Estonsku). Tak se mu podařilo zachytit téměř sto padesát let populačního vývoje Estonska – při relativně malé rozloze tohoto území nevádí, že nebyl zachycen vývoj pouze jedné územní

¹⁾Palli, Heldur. *Traditional Reproduction of the Population in Estonia in the 17th and 18th Centuries*. Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus – Estonian Interuniversity Population Research Centre, RU Series D, No 4. Tallin 2004, 120 s.

jednotky. Všechny tři farnosti byly osídleny převážně zemědělským obyvatelstvem domácího původu, třebaže hovořícího jinými dialekty. Tyto tři kapitoly jsou sice různě rozsáhlé, ale stejně tradičně strukturované – od informace o početní velikosti obyvatelstva a jeho věkové a pohlavní struktury přes analýzu sňatečnosti, plodnosti a úmrtnosti po skladbu rodin domácností a některé sociální charakteristiky (např. znalost čtení a psaní). Značný důraz je kladen na postižení diferencí mezi jednotlivými sociálními vrstvami obyvatelstva. Většina charakteristik je tabelována (nechybí ani zkrácené úmrtnostní tabulky pro farnosti Karuse a Otepää) nebo znázorněna graficky.

Ve zvláštní kapitole autor srovnává některé charakteristiky se situací s dalšími lokalitami v Estonsku, pro které jsou k dispozici data získaná jednodušší analýzou (např. počet narozených dětí připadajících na jeden sňatek, časové řady počtů narozených, zemřelých a sňatků, hrubé míry porodnosti, úmrtnosti a sňatečnosti). Závěrečnou kapitolou je mezinárodní komparace dat. Autor v ní porovnává reprodukční režim Estonska se situací ve Švédsku, Finsku nebo Dánsku, nechybí odkazy na situaci v některých oblastech evropské části Ruska a dalších zemí. Palliovi se zde podařilo jednak vystihnout hlavní rysy reprodukčního režimu estonského obyvatelstva, jednak upozornit na některé příbuznosti s populacemi jižní a východní Evropy; např. v tom že na venkově souvisel vyšší podíl rozšířených domácností s nevolnictvím.

V práci nalezneme celou řadu zajímavých informací, které lépe dokreslují regionální diferenciaci reprodukčního režimu evropského obyvatelstva v předvečer nástupu demografické revoluce případně některá jeho specifika. Jsou zde např. popsány demografické krize, které se projeví v populačním vývoji baltských zemí ve sledovaném období (jejich příčinou byly jak válečné konflikty, tak neúrody), zajímavá je i sezónnost „sňatkové sezony“ (která trvala zpravidla od října do prosince či ledna) s vysokým podílem sňatků uzavíraných právě v prosinci.

Dodejme, že práce je velmi pěkně graficky vypravena, kromě 47 grafů a 51 tabulek obsahuje také pět mapek zachycujících administrativní členění Estonska případně studovaných farností ve sledované době. Text je stručný ale výstižný, založený na kvalitních podkladových datech. Publikace je přínosem pro výzkum vývoje obyvatelstva severní Evropy a pro komparativní analýzu vůbec. Anglická verze zároveň dokládá užitečnost vydávání podobných prací z cizokrajného jazykového prostředí v jazyce srozumitelném širšímu okruhu čtenářů.

Ludmila Fialová

VYPLNĚNA DALŠÍ MEZERA V LITERATUŘE O POPULAČNÍCH PROGNÓZÁCH

Koncem minulého roku se v nabídce akademických knihkupectví objevila publikace **Populace, projekce a politika: Kritické a historické eseje o prognózování v raném úseku dvacátého století¹⁾**, která je věnována jednomu z nejzajímavějších úseků historie tvorby populačních prognóz – období mezi světovými válkami. Na její vydání čekala jen malá skupina zasvěcenců, povětšinou účastníků specializovaného semináře **Population Forecasts in the 1920s and 1930s: Methods, Motivations and Policy Implications**, který se uskutečnil právě před pěti lety, v květnu 1999 v *Ústavu Maxe Plancka pro demografický výzkum* v Rostocku. Svým zaměřením recenzovaná publikace přesáhla hranice relativně úzké odborné specializace. Zahrnuje totiž jak oblast teorie a praxe populačního prognózování, tak celou oblast interpretace a využití prognostických výsledků, včetně formulace návrhů opatření sociální politiky.

Jedenáct kapitol knihy včetně úvodu rozdělili editoři *Jochen Fleischhacker*, *Henk A. de Gans* a *Thomas K. Burch* do dvou částí. První je věnována konceptuálním a metodologickým otázkám, především rozmanitosti přístupů a metod používaných v dané době při prognózování populačního vývoje a jejich inovacím. Druhá je zaměřena na dílčí zkušenosti vybraných zemí – Anglie, Francie, Finska, Itálie a Německa s tvorbou populačních prognóz a s jejich praktickým uplatněním.

Plnohodnotnou kapitolu představuje již sám úvod z pera editorů. Ti na podkladě známé stochastické prognózy vývoje obyvatelstva světa autorů *W. Lutze*, *S. Sandersona* a *S. Scherbowa* (publikována v časopise *Nature* v roce 1997) kompaktně popsali základní historii úvah o perspektivách populačního vývoje a zájmu o ně sahající od *T. Malthuse* až po tvůrce klasického kohortně-komponentního modelu.

¹⁾ Fleischhacker, J. – H. A. de Gans – T. Burch (eds.). *Populations, Projections and Politics. Critical and Historical Essay on Early Twentieth Century Population Forecasting*. Amsterdam: Rozenberg Publishers, 2003, 270 s.

Druhá kapitola, jejímž autorem je A. Romaniuk, představuje poměrně široký a zároveň ucelený kognitivní i věcný rámec, v němž se v meziválečném období odehrávaly základní inovace metodologie populačního prognózování. Přes nesnadnou uchopitelnost zvoleného tématu je tato část napsána zajímavě a čtivě. Škoda, že právě v této kapitole není důsledně terminologicky oddělena prognóza od projekce. Autor oba termíny používá jako synonyma, byť editoři v úvodu upozorňují na zásadní rozdíl mezi těmito věcně zcela odlišnými produkty formálně obdobné činnosti. Přitom čtenář má na některých místech v textu dojem, že A. Romaniuk si tento rozdíl sám uvědomuje a ztotožňuje se s ním. Není však mezi autory jediným, kdo trpí tímto neduhem odborníků zabývajících se implementací výsledků populačních prognóz pouze okrajově.

V dalších dvou kapitolách se nejprve T. Burch a následně H. de Gans věnují historii zrodu a vývoje kohortně-komponentního modelu a jeho uplatnění při sestavování prognóz a projekcí. První z autorů se zaměřuje na vlastní vývoj metodiky a některé jeho věcné souvislosti, kdežto druhý sleduje na konkrétních příkladech infiltraci tehdy nových principů do prognostické praxe. Zvláštní pozornost je v poslední uvedené kapitole zaměřena také na řešení významného metodologického problému, který reprezentuje zahrnutí migrace do kohortně-komponentního projekčního modelu.

Z hlediska prognostických výsledků si zcela relevantní a zároveň velmi zajímavé téma vybral P. Kreager, který diskutuje o roli subjektu – tvůrci prognózy. Na prognostických aktivitách E. Cannana, U. Yula, R. A. Fischera a J. M. Keynesa ukazuje, jak prakticky ve stejné době a na stejném místě jednotliví autoři pod vlivem odlišných úhlů pohledu na realitu rozdílně přistupují k řešení téhož nebo srovnatelného zadání.

V závěru první části se C. Wilson a J. Oeppen zabývají dnešním dědictvím inovací v oblasti demografického myšlení, přístupů a metod, které proběhly právě ve 20. a 30. letech. Kapitola, kterou nazvali **O zhmotnění v demografii**, pojednává o popisu reprodukčních procesů pomocí demografických indikátorů, o jejich vypovídacích schopnostech a o stereotypech, které jejich aplikaci po dlouhá desetiletí provázejí. Středem pozornosti obou autorů je přitom určitá staromódnost či dokonce zakonzervování základních přístupů k demografickým datům. Z toho usuzují na analogické rysy celého procesu demografického poznání a explicitně vyzývají ke kritickému posouzení jak vlastní metodologie, tak také základních explanačních schémat současné demografie.

Druhá část recenzované publikace věnovaná skutečným aplikacím demografického prognostického aparátu, výsledkům a v některých případech i důsledkům konkrétních prognóz představuje soubor případových studií. V první z nich J. Alho představuje finskou populační prognózu z roku 1934, při jejímž sestavení byl poprvé použit kohortně-komponentní model. Vyhýbá se přitom zbytečně detailnímu historiografickému popisu a zaměřuje se přímo na specifickou otázku prognózovatelnosti vývoje jednotlivých komponent v kontextu tehdejšího populačního vývoje a existujících nástrojů analýzy vývojových trendů. Autor přitom své poznatky úspěšně zobecňuje, což mu následně umožňuje jejich snadnější přenos v čase i v prostoru.

Aktuální pohled do historie zprostředkovává v celkově osmé kapitole také S. Callens, když dává do souvislosti demografické prognózy a fiskální teorie a politiky v meziválečné Evropě. Zaměřuje se přitom především na daně a příspěvky na sociální zabezpečení.

Silnými sociálními a politickými souvislostmi první populační prognózy Německa sestavené po 1. světové válce (1926) se detailně zabývá J. Fleischhacker. Tato prognóza totiž s přihlédnutím k relativně velmi nízké poválečné úrovni porodnosti předpověděla hrozbu demografického stárnutí Německa. Navíc, s ohledem na rozdílný režim reprodukce jednotlivých subpopulací, které byly vymezeny na základě sociálně kulturních kritérií poplatných dané době, naznačila nepříznivý vývoj mnoha dalších kvalitativních charakteristik populace. Autor se kromě výsledků této prognózy a jejich bezprostřední dobové interpretaci věnuje také tehdejšímu diskursu o sociální a rodinné politice, které prognóza vyvolala a které pokračovaly i ve 30. letech.

V obdobném kontextu jako německá prognóza, ale v podstatně širších metodických souvislostech, jsou v dalším příspěvku diskutovány perspektivní výpočty pro italskou populaci provedené na přelomu 20. a 30. let C. Ginim a B. de Finetím. C. Ipsen, jinak též autor zajímavé monografie **Diktující demografie**²⁾, detailně rozebírá složité informační a organizační podmínky, v nichž byla tato první meziválečná prognóza sestavena a upozorňuje na její vysokou technickou úroveň.

V poslední, jedenácté kapitole R. Mackensen dává do souvislosti pokrok v metodologii demografie v Německu první třetiny 20. století, jehož nositeli byli především A. Lotka a W. Lexis, se společenským vývojem po roce 1870. Hybnou sílu tehdejších inovací v demografii vidí především v zaváděném veřejném pojištění a vůbec v rostoucím zájmu státu o zdravotní a sociální situaci obyvatelstva.

²⁾ Ipsen, Carl. *Dictating Demography. The Problem of Population in Fascist Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 283 s.

Z obsahového hlediska je hodnocená publikace přínosná především tím, že neskouzává k pouhé historiografii pokusů o prognostický odhad populačního vývoje. Jedná se o kvalitně esejisticky zpracované nejdůležitější momenty vývoje prognózování a uplatnění demografických prognóz ve všestranně dynamické a zároveň společensky pohnuté době. Těžiště publikace spočívá v ilustraci vybraných metodologických přístupů, hlavních inovací a širších souvislostí a důsledků vzniku konkrétních populačních prognóz. Přes převažující zaměření na konkrétní prognózy má většina prezentovaných poznatků a závěrů obecnější platnost. To ji v mnoha ohledech činí relevantní pro současnou praxi populačního prognózování, neboť některé otázky si mnozí tvůrci a uživatelé opakovaně kladou i v současnosti.

Pro formální stránce je publikace díky pečlivé práci editorů uspořádána velmi přehledně. Poněkud nestandardně působí pouze zařazení příspěvku *J. Fleischhackera* v původní německé verzi, i když s rozsáhlejším anglickým abstraktem. Orientaci v textu publikace významně pomáhá také detailní rejstřík a seznam grafů a tabulek. Bohaté bibliografické citace za každou z kapitol včetně úvodu ocení především ti, kteří se teorií a praxí populačního prognózování detailněji zabývají nebo chtějí zabývat. Také grafické, tiskařské i knihařské zpracování publikace nezůstává nic dlužno nizozemské tradici.

Tomáš Kučera

PROCES STÁRNUTÍ JAKO SPOLEČENSKÝ PROBLÉM¹⁾

Autoři recenzované publikace se pokusili z různých pohledů analyzovat proces stárnutí v různých evropských státech. Využili datových zdrojů OECD, US Bureau of the Census, OSN (např. publikace *World Population Prospects*), řady výběrových šetření i vlastních studií. Ve svých příspěvcích plynule přecházejí od konstatování současného stavu k odhadům možných vývojových trendů, a společně s postižením těchto trendů se snaží odhalit tendence v sociální politice evropských zemí. Nebrání se ani formulování vlastního pohledu na úlohu sociální politiky v oblastech důchodového zabezpečení a péče o nesoběstačné seniory.

Na začátku textu autoři definují faktory ovlivňující zdravotní stav seniorů starších pětadesáti let. Lze rozlišit dvě hlavní kategorie těchto faktorů – faktory dané sociálním postavením a ekonomickou situací seniorů a faktory plynoucí z jejich rodinného zázemí a veškerých sociálních vazeb (kontaktů). Kterí seniori jsou v současnosti vystaveni zvýšenému riziku prožít svůj důchodový věk jako nesoběstační? Jak se do rizika promítá ekonomická situace a jak rodinný stav (popřípadě bezdětnost) seniorů? Jaké trendy můžeme očekávat ve vývoji počtu závislých osob starších pětadesáti let? Jak se v odhadech počtu těchto osob budou lišit statické a dynamické pojetí? Bude struktura nesoběstačných seniorů v blízké budoucnosti obdobou té dnešní? Jak se v těchto trendech odráží sociální politika evropských států? Na tyto a další otázky hledají autoři odpovědi.

Evropské státy si rozdělili podle následujících kritérií – na státy s nejnižším a nejvyšším podílem vdovců a vdov starších šedesáti let (nejnižší podíl vdov činil 40, resp. 10 % vdovců, nejvyšší podíl vdov pak 55, resp. 17 % vdovců) a na země s financováním zdravotnictví blížící se Bismarckovu plošnému modelu, Beveridgeovu individuálnímu modelu a země balancující mezi těmito dvěma modely. Relativně nejnižší podíl vdovců i vdov vykazují jednak středomořské státy (Španělsko, Řecko, Itálie), jednak státy skandinávské (Finsko, Norsko, Švédsko) a také například Švýcarsko, Belgie a Irsko, které se zároveň vyznačují relativně vysokým podílem osob starších šedesáti let, jež nikdy nevstoupily do manželství (až 25 %). Nejvyšší podíl vdovců a vdov ve věkové kategorii šedesát let a více byl zaznamenán v Německu, Rakousku, Maďarsku či v Polsku. K Bismarckovu modelu financování zdravotnictví mají nejbližše Německo, Rakousko, státy Beneluxu a Francie. Beveridgeův model se z evropských zemí nejvíce uplatnil ve Velké Británii a Irsku. Státy jako Česko, Maďarsko nebo Polsko (mj. také uchazeč o vstup do Evropské unie, Turecko) odvozují financování zdravotnictví od obou modelů (s. 50). Nejméně dostupnou institucionální péčí mají seniori žijící ve Středomoří, nejvíce pak seniori skandinávští.

Nejvíce rizikovou skupinu z hlediska pravděpodobnosti stát se v důchodovém věku nesoběstačným představují muži starší pětadesáti let, kteří nikdy neuzavřeli manželství a zároveň spadají mezi osoby ekonomicky slabé. Projekce vývoje podílu závislých osob v důchodovém věku (z celkového počtu důchodců) počítají s různými trendy. Od trendu výrazného nárůstu po trend stagnace až mírného poklesu. Výrazně se zde odlišují pojetí statické (posunutí současných trendů do budoucna) a dynamické (zohlednění vývoje lékařské vědy do oblastí společnosti s vazbou na kvalitu života seniorů), jak dokládají tabulky na

¹⁾ NIEPS – Network for Integrated European Population Studies. *Ageing, Intergenerational Solidarity, and Age-Specific Vulnerabilities*. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung beim Statistischen Bundesamt, 2002, 166 s.

s. 54 recenzovaného textu. Zvýšenému riziku nesoběstačnosti budou v budoucnu vystaveni především senioři (muži i ženy) s nízkými příjmy, nezaměstnaní, osaměle žijící (zvláště, nevstoupili-li nikdy do manželství či nežili s partnerem).

Jak bude v nejbližších desetiletích v evropských zemích zajištěna potřebná institucionální péče pro nesoběstačné seniory? Lze v Evropě očekávat nárůst takových vícegeneračních domácností, kde dospělé děti budou zůstat ve svými rodiči a starat se o ně ve stáří? Čím Evropa nahradí v poslední době ustupující model welfare state? Jak v evropských státech proběhnou nezbytné důchodové reformy? Jakým směrem se budou ubírat? Na tyto a podobné otázky budou hledat odpovědi ještě autoři mnohých publikací, předkládaná studie má mezi nimi dozajista své místo.

Za každým tematickým okruhem následuje vždy vyčerpávající a obsahově rozmanitý seznam literatury. Celý text, oživený tabulkami a grafy, lze k (nejen) nahlédnutí doporučit studentům oborů demografie, ekonomie, sociologie i všem, kdo se aktivně zabývají sociální politikou.

Marek Řezanka

PROČ ŽIJÍ ŽENY DÉLE?¹⁾

Autor předkládané publikace si položil otázku, kterou si kladlo mnoho demografů již před ním: Proč ženy žijí déle (než muži)? Má na mysli především relativně významný rozdíl v nadějích dožití (skoro v každém věku života) mezi pohlavími v zemích sociálně a ekonomicky vyspělých. Čím je tento rozdíl způsoben? Je nadúmrtnost mužů téměř v jakékoli věkové skupině historicky daným a trvalým trendem? Jak se na nadúmrtnosti mužů podepisují biologické (genetické) faktory, a jak vlivy vnějšího sociálního a ekonomického prostředí? Je proces modernizace z demografického hlediska dvouetapový (nejprve se výrazně zlepšila kvalita života žen, a teprve v druhé fázi kvalita života mužů)? To jsou některé z problémů, na něž se autor pokoušel nalézt odpověď.

Svou stať rozdělil na dvě části – teoretickou a metodologickou. V teoretickém bloku se snažil podat vcelku úplný přehled v současnosti relevantních hypotéz o biologických a sociálních determinantech mužské nadúmrtnosti. U teorií, prosazujících při interpretaci mužské nadúmrtnosti biologismus (jediným vysvětlujícím faktorem je hledisko genetiky), si všímá dosavadních poznatků o specifické prenatalní a neonatální úmrtnosti podle pohlaví (zde by vliv sociálních a ekonomických faktorů měl být zanedbatelný). Neopomněl též shrnout, jaké výsledky věda zaznamenala v hodnocení specifické úmrtnosti podle pohlaví jiných živočišných druhů (než člověka). Nakonec se dostává k hypotéze, že specifickou úmrtnost podle pohlaví v sociálně a ekonomicky rozvinutých státech světa nelze interpretovat výhradně na základě genetiky. Dříve však, než se ve své práci věnoval faktorům biologickým, upozornil na faktory sociální. Zde lze zmínit např. teorii individuální svobody, kdy je na jedince nahlíženo jako na nositele volby, jaké pozitivní nebo negativní faktory nechá na svůj organismus působit. Opomenuty nezůstaly různé významné vlivy rodinného stavu, sociálního postavení a jiné.

Při zjišťování, proč je naděje dožití žen v různých věkových skupinách vyšší než u mužů (např. v Německu), autor navázal na některé americké komparativní studie vycházející z porovnání demografického chování populace celonárodní (či některého federálního státu) a populace klášterní (uměle vytvořené populace jeptišek a mnichů). Sám pak sledoval vzorek 6154 bavorských jeptišek a 5470 bavorských mnichů, a to v období 1910–1985, přičemž ho zajímaly odlišné úmrtnostní trendy od celoněmecké populace a specifika před 2. světovou válkou a po ní.

Na tomto místě se samozřejmě lze pozastavit nad reprezentativností vzorku klášterní populace (bavorské), nad obtížností definice celoněmecké populace (nejen) po skončení 2. světové války, atd. V každém případě však autor vystihl následující trendy. Rozdíly v naději dožití ve věku 20, 25, 30 (atd.) let mezi muži a ženami v celoněmecké populaci a populaci bavorských mnichů a jeptišek byly v letech 1910–1940 minimální (s. 118). V letech 1955–1985 se naděje dožití v různých věkových skupinách u mužů i žen podstatně zvýšila, s tím, že u celoněmecké populace došlo k výraznější diferenciaci mezi pohlavími, než tomu bylo v případě populace klášterní. Otázkou zůstává, jak vlastně rozdíl v naději dožití v určitém věku interpretovat, a zda absolutní rozdíl, např. dvou let má tutéž interpretační váhu, ať jde o rozdíl v nižším či vyšším věku.

Autor dospěl k závěru, že v letech před 2. světovou válkou byly rozdíly ve specifické úmrtnosti podle pohlaví jak u celkové, tak klášterní populace minimální, což bylo způsobeno výskytem vysoce nakažlivých chorob, které nezastavily ani klášterní zdi (naopak, zvláště jeptišky byly vystaveny při ošetřování

¹⁾ Luy, Marc. *Warum Frauen länger leben – Erkenntnisse aus einem Vergleich von Kloster- und Allgemeinbevölkerung*. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung beim Statistischen Bundesamt, 2002, 164 s.

nemocných zvýšenému riziku nákazy). V tomto období autor zahrnul i migraci misionářů, kteří byli také vystaveni větší pravděpodobnosti úmrtí. V letech 1955–1985 se situace ve Spolkové republice Německo mění (a je kvalitativně odlišná od výsledků amerických studií). V klášterní populaci přetrvávají v diferencované úmrtnosti podle pohlaví minimální rozdíly, u celkové populace jsou úmrtnostní poměry žen významně lepší. Autor z toho vyvozuje, že zatímco v celkové populaci jsou patrné vlivy změn sociálního a ekonomického prostředí, vlivy rozdílné životosprávy mužů a žen (kouření, konzumace alkoholu, aj.), klášterní populace je od takových vlivů izolována, a proto je zde patrné odlišné demografické chování.

Je tomu skutečně tak? Možná by neškodilo zahrnout do teoretické části textu teorii tzv. druhého demografického přechodu, vymezeného pro západoevropské populace (tedy i pro populaci německou) v období zhruba od roku 1960 do konce 80. let 20. století.

Je jedno, jaký životní styl budeme uplatňovat, protože každý z nás má v genech zapsáno, jak dlouho bude žít? Lze naopak volbou životního stylu výrazněji ovlivnit věkovou hranici, jíž se dožijeme? To jsou otázky, jež budou (nejen) v demografii asi ještě dlouho aktuální. *Luyův* text má rozhodně v podobných diskusích své místo a lze jej každému jen doporučit.

Marek Řezanka

Sociologický časopis Czech Sociological Review

VOLUME 39, NUMBER 6, DECEMBER 2003

Editorial (Jiří Večerník) 755

ARTICLES

Sylke Nissen: Who Wants Enlargement of the EU? Support for Enlargement among Elites and Citizens in the European Union 757

ON THE LABOUR MARKET AND WORK FLEXIBILITY

Claire Wallace: Work Flexibility in Eight European Countries: A Cross-national Comparison 773

Maarten Keune: Capitalist Divergence and Labour Market Flexibility in the Czech Republic and Hungary: A Comparative Analysis of Standard and Non-Standard Employment 795

Pavle Sicherl: A Tentative Categorisation of Various Types of Work Flexibility 815

ON FAMILY AND FERTILITY

Dana Hamplová: Marriage and Educational Attainment: A Dynamic Approach to First Union Formation 841

Simona Pikálková: A Third Child in the Family: Plans and Reality among Women with Various Levels of Education 865

A DIFFERENT VIEWPOINT - REVIEWS - INFORMATION

Vydává Sociologický ústav AV ČR, Jiřská 1, 110 00 Praha 1, objednávky přijímá Postservis, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9, tel.: 800 104 410, e-mail: predplatne@prstc-p.cpost.cz a redakce. Cena: 44 Kč, roční předplatné 264 Kč

Česká republika je státem Evropské unie

Od 1. května 2004 se Česká republika stala součástí Evropské unie (EU). Do EU vstoupila spolu s devíti zeměmi: Slovenskem, Polskem, Maďarskem, Estonskem, Litvou, Lotyšskem, Slovinskem, Maltou a Kyprzem. EU se tak rozrostla o 74 milió-

nů obyvatel, tj. na více než 452 milionů. Pokud se osvědčí spolupráce mezi původní „patnáctkou“ a 10 novými přístupovými zeměmi, počítá se s rozšířením o další evropské, tj. především balkánské státy. V první fázi, uvádí se rok 2007, by to bylo

Mapa „starých“, „nových“ a potenciálních členů Evropské unie k 1. 5. 2004 (Map of the “old”, “new” and prospective members of the European Union, 1 May 2004)

Tab. 1 Země Evropské unie, jejich rozloha, počet obyvatel a členů Evropského parlamentu (Countries of the European Union, their area, population and number of members of European Parliament)

Země	Rozloha km ²	Počet obyvatel v mil.	Počet členů EP
Belgie	30 528	10,26	25
Dánsko	43 094	5,33	16
Finsko	338 145	5,19	16
Francie	551 500	59,19	87
Itálie	301 318	57,95	87
Irsko	70 273	3,84	15
Lucembursko	2 586	0,44	6
Německo	357 022	82,36	99
Nizozemsko	41 526	16,04	31
Portugalsko	91 982	10,02	25
Rakousko	83 859	8,08	21
Řecko	131 957	10,02	25
Španělsko	505 992	40,27	64
Švédsko	449 964	8,83	22
Velká Británie	242 910	59,76	87
Česká republika	78 866	10,22	24
Estonsko	45 100	1,38	6
Kypr	9 251	0,79	6
Litva	65 200	3,49	9
Lotyšsko	64 600	2,36	13
Maďarsko	93 032	9,92	24
Malta	316	0,39	5
Polsko	323 250	38,64	54
Slovensko	49 012	5,40	14
Slovinsko	20 256	1,99	7

Pozn.: Údaje o rozloze a počtu obyvatel převzaty ze Statistické ročenky ČR 2003 (Kypr včetně turecké části).

Bulharsko a Rumunsko (tam už přístupová jednání probíhají), později Turecko a Chorvatsko (letos budou jednání zahájena) a možná státy bývalé Jugoslávie (Srbsko a Černá Hora, Bosna a Hercegovina a Makedonie) a Albánie. Kritériem přijetí zůstávají kvalita institucí a tržní pravidla, čehož, jak se předpokládá, dosáhnou státy bývalé Jugoslávie

za 10–20 let. Přijetí Běloruska, Ukrajiny a Ruska není zatím na pořadu dne, jak prohlásil bruselský komisař *G. Verheugen*, i když ve vztazích mezi Ruskem a EU došlo k určitému uklidnění. Tzv. **Lucemburským protokolem** bylo vyřešeno 13 ze 14 sporných bodů, ve kterých Rusko vidělo ohrožení svých zájmů. Šlo o výši kvót pro ruský export oceli, hliníku a jaderného paliva, ruské ropy a plynu. Nyní Rusko očekává od rozšíření EU posílení ochrany práv ruských menšin, zejména v Lotyšsku a Estonsku a postupné zjednodušení vízové politiky. Ruští poslanci hovoří o vstupu do EU jako o daleké budoucnosti, které by předcházela dlouhodobá rusko-evropská spolupráce.

Po velkolepých oslavách zejména v „nových zemích“, Dublinu, Bruselu a Berlíně se objevily první pochybnosti nad fungováním vzájemné spolupráce. Specialista na střední a východní Evropu *Thimoty G. Ash* z Oxfordské univerzity prohlásil, že na schopnosti dohodnout se, bude záviset akceschopnost celé Unie. Očekává se, že nyní před „Velkou“ Evropou stojí vyřešení tří základních problémů – 1) najít způsob jak se v pětadvaceti členech dohodnout (očekává se zvýšení role vyjednávačů členských zemí), 2) formulovat společná stanoviska vůči okolnímu světu – USA, Číně, Rusku, 3) pokračovat v integraci v zahraniční a bezpečnostní politice (jde zejména o koordinaci činnosti v boji s terorismem, který zatím probíhá na úrovni jednotlivých států).

Současná EU se vyznačuje mnoha odlišnostmi, např. k 1. 5. 2004 byl HDP na hlavu nejnižší v Litvě (8500 eur), nejvyšší v Lucembursku 45 490 eur (z celkového světového HDP připadá na EU 28 %). Nejvyšší nezaměstnanost byla v Polsku (20 %), nejnižší ve Velké Británii (3 %). Nej hustší železniční síť má Česká republika (120 km na 1000 km), nej hustší dálniční síť Nizozemsko (58 km na 1000 km), nevytíženějším letištěm je Heathrow v Londýně, největším přístavem je Rotterdam v Nizozemsku, nejdelší 18km most Vasco da Gama má Portugalsko. Největším státem je Francie – 547 026 km² současně s největším městem (včetně satelitních měst) – Paříží s 11,3 mil. obyvateli, nejrozšířenějším úředním jazykem je němčina – 90 mil. obyvatel.

Prameny: Hospodářské noviny z 3. 5. 2004, ČTK. (LP, hru)

Z České demografické společnosti

Letošní cyklus diskusních demografických střed (vždy třetí v měsíci) byl zahájen 21. 1. 2004 373. přednáškou *Jitky Rychtaříkové Demografická a socioekonomická situace zemí kandidujících do EU v roce 1930 a 2000*. Přednášející porovnávala a konfrontovala demografické chování a socio-

nomickou situací nových zemí EU s ostatními evropskými státy ve dvou časových průřezech: v meziválečném období (kolem roku 1930) a v současnosti (kolem roku 2000). Dříve měly chudší země vyšší úroveň plodnosti, zatímco dnes platí obrácená relace. Ukazuje se také, že země, které byly his-

toricky velmi zaostalé, jsou i dnes méně vyvinuté. Naopak skupina nejvyspělejších evropských zemí si svoji favorizovanou pozici udržela i v současnosti. Země jižní Evropy si svoje postavení výrazně zlepšily zatímco Česká republika/české země si historicky pohoršily nejvíce. Uvedené závěry byly výsledkem analýzy provedené metodou kanonické korelace a výpočtu kanonických skóřů. Byly uvažovány dvě skupiny ukazatelů demografické a socioekonomické pro dvě časová období 1930 a 2000. Typologie zemí do podobných skupin byla výsledkem seskupovací hierarchické analýzy na základě jejich socioekonomické a demografické dimenze.

374. středa (18. 2. 2004) byla zaměřena na **Nové prognózy populačního vývoje České republiky**. Přítomní (přibližně 40 zájemců reprezentujících jak akademickou sféru, tak i oblast praxe) si vyslechli prezentaci dvou kompetitivních prognóz – prognózy Českého statistického úřadu autorů *Terezie Kretschmerové* a *Miroslava Šimka* a prognózy *Borise Burcina* a *Tomáše Kučery* z katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK.

Účastníci byly nejprve seznámeni s předpoklady a výsledky „domácí“ prognózy. Na ni navázala přehledná komparace základních východisek a hlavních výsledků obou prognóz doplněná o srovnatelné charakteristiky poslední prognózy OSN, kterou připravili kolegové z ČSÚ. Z následující velmi živé a poměrně široké diskuse vyplynulo, že existuje nebyvalá shoda ve většině dílčích pohledů na budoucí demografický vývoj a jeho důsledky u nás. Ostatně již podobnost závěrů obou autorových kolektivů naznačila panující značnou názorovou jednotu. Nejedná se však o shodu absolutní. Taková ostatně při sestavování nezávislých prognostických odhadů není ani dosažitelná. Její prezentace je do jisté míry poplatná detailu, na jehož úrovni diskuse převážně probíhala. Diskusní podvečer může v případě populační prognózy poskytnout pouze prostor pro diskusi obecných a souhrnných předpokladů a základních výsledků. Při podrobnějším pohledu, především na úrovni detailních (elementárních) předpokladů a výsledků, by se našla řada rozdílů, a ne nepodstatných. Tyto rozdíly by zcela jistě ovlivnily mnohé specifické aplikace vycházející z výsledků obou kompetitivních prognóz. Do strategických úvah celospolečenského rozsahu, jako jsou například koncepční úvahy o fungování důchodového systému a systému veřejných financí, by se ale tyto rozdíly zásadním způsobem promítat neměly. Zde by naopak značná shoda v hlavních tendencích a důsledcích očekávaného populačního vývoje České republiky měla být pro politiky a další odpovědné subjekty dokladem toho, že současná předpovědi demografu nelze brát na lehkou váhu a že se nelze spoléhat na to, že „všechno bude nakonec stejně jinak...“.

Břežnová 275. diskusní středa (17. 3. 2004) byla věnována **využití geografických informačních systémů (GIS) v demografii**. Přednášející, *Jaroslav Kraus* (ČSÚ), rozdělil své vystoupení do tří částí: vymezení (pojetí) geografických informačních systémů, popisu stávajících aplikací GISu v demografii a možnostem, které systém nabízí. Ve vymezení GISu je třeba rozlišovat mezi technologií, aplikačním pojetím a vědním oborem, protože tyto tři přístupy bývají zaměňovány. Důležitou roli hraje prostředí GISu, které se týká shromažďování (prostorových) dat, modelování prostorových procesů pomocí geostatistických metod, digitální kartografie, digitální zpracování obrazů a zpracování mapových kompozic. Stávající aplikace GISu na ČSÚ jsou zaměřeny na tvorbu tematických map cenzální statistiky, regionálních dat a výsledků voleb (ty zpracovává rovněž statistický úřad). Při přípravě sčítání byla vytvořena prostorová data počínaje územní identifikací objektů (tj. domů) a sčítacích obvodů. Generalizací pak byla vypočtena prostorová data (polygony) za všechny územně správní celky. Pro tuto práci získal statistický úřad katastrální mapy malých měřitek a základní mapu (měřítko 1:10 000). Dosud byly publikovány tematické mapy za okresy a kraje jako součást publikací o sčítání. Byl však vybudován komplexní systém, který umožní publikovat dynamické mapy v prostředí webu. Pilotním projektem v tomto prostředí bude připravovaný **Atlas sčítání 2001**.

Na dubnovém, 376. diskusním večeru ČDS představila *Kateřina Hrdinová* svou diplomovou práci **Nesezdaná soužití v České republice a Velké Británii**, ve které se pokusila srovnat situaci ve zmíněných zemích z hlediska kohabítace. Úvodní část byla věnována teoretickému přístupu ke zvolenému tématu a informováno posluchače o používaném pojmosloví, o typologiích nesezdaného soužití (jako příklad posloužily Rousselova a Prinzoova typologie) a změna byla i koncepcí druhého demografického přechodu. Další část přednášky pojednávala o hlavních změnách v rodinném chování obyvatel České republiky a Velké Británie. Ve Velké Británii se oproti České republice rodí více dětí mimo manželství (v roce 2000 činil rozdíl téměř 20 %). Zároveň se tam děti rodí častěji ženám ve vyšším věku a míry mimomanželské plodnosti dosahují vyšších hodnot. Metoda dekompozice posloužila k zjištění příčin nárůstu podílu mimomanželských porodů. Jako nejdůležitější příčina se v obou sledovaných zemích projevila změna struktury žen podle rodinného stavu, v České republice byl také nezanedbatelný vliv změny manželské plodnosti a ve Velké Británii (v roce 1991) vliv efektu změny mimomanželské plodnosti. K přiblížení výskytu nesezdaných soužití v České republice posloužila data ze Sčítání lidu, domů a bytů z let 1970,

1980, 1991 a 2001 s vědomím skutečnosti, že se jedná o data podhodnocená, a tudíž nepopisující skutečný stav v české populaci. Podle dat ze sčítání v roce 2001 kohabitovalo jen velmi malé procento obyvatel (3,0 % mužů a 2,8 % žen), přičemž ze sledovaných let je tato hodnota nejvyšší. Největší podíl kohabitujičích tvoří rozvedení a obyvatelé spíše s nižším vzděláním, v roce 2001 se přitom výrazně zvýšil podíl svobodných osob žijících v kohabitaci, čímž se Česká republika přiblížila k západnímu trendu. Výskyt nesezdaných soužití ve Velké Británii vycházel z dat výběrového šetření **General Household Survey** z roku 1989. Podle těchto dat kohabituji ve Velké Británii spíše mladí lidé, svobodní a s vyšším vzděláním. Jádro přednášky tvořila analýza nesezdaných soužití v České republice a Velké Británii na základě dat z **Evropské studie hodnot** z let 1990–1991 a 1999. Přednášející v ní představila Lesthaeghovu analýzu průměrů, faktorovou analýzu názorů respondentů na otázky související s kohabitací a korespondenční analýzu názorů respondentů na otázky týkající se kohabitance a rodiny. V obou sledovaných zemích došlo v 90. letech v souvislosti s nesezdaným soužitím k určitému názorovému posunu, a to dokonce stejným směrem. Zároveň lze říci, že se názory respondentů v České republice a Velké Británii přiblížily. Stále však mezi danými zeměmi existují vzhledem ke kohabitaci značné rozdíly a případnou další názorovou konvergenci (nebo divergenci) by byla schopná potvrdit jen novější data.

Druhá olomoucká diskusní střeďa, věnovaná **sebevražďám**, se konala 25. 2. 2004. Organizátoři v duchu svého pojetí diskusních večerů, tj. debaty nad vystoupením několika odborníků k jednomu tématu, pozvali čtyři přednášející: statistika *Vladimíra Poláška* (ČSÚ), studentku *Veroniku Zehnalovou* (FF UK), psychiatra *Petra Pastuchu* (Klinika psychiatrie a lékařské psychologie LF UP) a teologa *Alberta-Petera Rethmanna* (Katolická teologická fakulta UK Praha). Setkání se zúčastnilo více jak 100 zájemců – především studentů, ale také pedagogů a členů obou společností – demografické a geografické.

V úvodu V. Polášek nastínil rozsah problematiky – počínaje přehledem známých osobností, které tímto způsobem odešly ze života, přes odbornou literaturu, typologii sebevražd podle různých ukazatelů až po hromadné sebevraždy příslušníků sekt, včetně sebevražděných atentátů a lidských pochodů z poslední doby. V této souvislosti upozornil na téměř výhradně užívané „spáchat sebevraždu“ a na spojení slova „spáchat“ jen se skutečně odsouzenými činy; tímto extempore navodil i obecný etický postoj naší společnosti k sebevražďám.

Poté hovořil o hlavních tendencích vývoje sebevražd na území ČR v letech 1870–2003. Uvedl, že jejich počty vzrůstaly od počátku uvedeného období, s výjimkou krátkodobých poklesů, k maximum v roce 1934 s více jak 4 tis. osob zemřelými tímto způsobem. Po výrazném poklesu po 2. světové válce se počty zvyšovaly k lokálnímu maximum v roce 1970 (2824 případů), po kterém následoval dlouhodobý pokles. Od druhé poloviny 90. let lze vývoj označit za stagnaci kolísající okolo 1600 případů ročně. V. Polášek očekává za rok 2003 vzestup sebevražd, přibližně na 1700 osob – což je návrat k počtu dosaženému naposledy v roce 1995. V ČR za posledních 50 let odešlo dobrovolně ze života 110 tisíc osob, což je více obyvatel, než kolik má dnešní Olomouc. Při sebevražďách zahyne stále ještě více lidí než při dopravních nehodách.

Základní vývojové tendence jsou za obě pohlaví shodné. V přepočtu na 100 tis. obyvatel je patrný nárůst sebevražděnosti s rostoucím věkem, přičemž rozdíly mezi pohlavími se zvětšují (v nejstarších věkových skupinách je u mužů 5–6x větší než u žen). Zájímavostí je stagnace až pokles sebevražděnosti ve věku 55–64 roků (proti předchozí věkové skupině), přičemž tato tendence se v posledních letech prohlubuje. Dokonaných sebevražd je podstatně více u mužů – na 1 sebevraždu žen připadá 3,3 sebevražd mužů. Ženy však mají více neúspěšných pokusů, a proto jsou častějšími klientkami psychiatrických klinik. Liší se i způsobem provedení. U obou pohlaví je nejčastější oběšení (muži 64 %, ženy 45 %), dále je u mužů nejčastěji zastřelení (12 %), ženy mají druhou nejčastější příčinu otravy pevnou nebo kapalnou látkou (20 %). Z hlediska území byla za léta 1961–2002 zaznamenána největší sebevražděnost v okresech západních a severních Čech. Jižní a východní Čechy a jižní Morava patří k oblastem s nejnižší sebevražděností. V příspěvku **Sebevraždy dospívající mládeže** V. Zehnalová referovala o anketě, kterou uspořádala mezi středoškoly-gymnazisty v Olomouckém kraji a v Nitře na Slovensku. Z šetření vyplynulo, že čeští studenti jsou na rozdíl od Slováků tolerantnější k tomuto způsobu řešení problémů – 10 % dotázaných by suicidium zvolilo jako východisko.

Další přednášející, psychiatr *Petr Pastucha*, hovořil o své medicínské praxi – je v kontaktu, resp. léčí jen ty, kteří přežijí sebevražedný pokus – tedy především ženy. Uvedl, že 30–40 % sebevražď je důsledkem psychických onemocnění – deprese, schizofrenie a závislosti na návykových látkách, i když příčinou sebevraždy mohou být také akutní událost nebo postupné dozrávání jedince k sebevražďě, který nedokáže dlouhodobě zvládat zátěžové situace apod. Německý teolog A.-P. Rethmann (mimochoodem dobře mluvící česky) se zaměřil na morální stránku sebevraždy z hlediska církve (Tomáš Akvinský: Život byl člověku dán Bohem) a pokládal otázku typu: má člověk právo vzít si život, když mu ne-

patří, když mu byl dán Bohem? Posléze připustil, že s tímto postojem u nevěřících příliš neobstojí, a přešel k obecnějším tezím. Zdůraznil, že zákaz sebevraždy je třeba vnímat jako nabídku další perspektivy života. Sebezabití je „odříznutím se“ od této šance. Z těchto důvodů odmítá i euthanasii, kterou chápe jako zbavení se odpovědnosti vůči nemocnému ze strany společnosti a jako projev nehumanity. Domnívá se, že jde o alibismus společnosti, která se nemocným již nechce zabývat (jako příklad si vzal anketu nizozemských lékařů, kteří uvedli, že nejčastěji o euthanasii žádají příbuzní nevléčitelně ne-

mocných, neboť nevidí další perspektivu léčby a nemají na ni finanční prostředky.)

V závěrečné široké diskusi ke všem předneseným úvodním referátům byl velký zájem o medicínskou stránku problematiky suicidií – jejich dědičnost, prevenci i léčbu pacientů neúspěšných pokusů. Po ukončení diskusního večera byl přítomnými členy ČDS zvolen tříčlenný výbor pobočky ČDS v Olomouci: *V. Polášek* – předseda, *M. Kucián* – místopředseda a *J. Říhová* – jednatel. Volby řídil místopředseda Hlavního výboru ČDS *M. Šimek*.

JR, TKu, JK, KH, hru

Životní jubileum RNDr. Květy Kalibové, CSc.

Dne 6. května 2004 se dožívá významného životního jubilea *RNDr. Květa Kalibová, CSc.* Jubilanťka pochází z Podkrkonoší a zdejší krásné prostředí ji zaujalo natolik, že se po ukončení střední školy rozhodla studovat geografii na Karlově univerzitě v Praze, kterou úspěšně absolvovala v roce 1967. Specializovala se na sociální geografii, resp. geografii obyvatelstva a na téma osídlení napsala také svou diplomovou a posléze rigorózní práci, kterou obhájila v roce 1973. Po vysokoškolských studiích byla zaměstnána nejprve v Geografickém ústavu ČSAV, pak pracovala řadu let ve státní správě, konkrétně v odborech územního plánování, od roku 1982 působí na Přírodovědecké fakultě UK, kde se cílevědomě věnuje demografii, speciálně demografii národnostních menšin. Tématem její kandidátské disertační práce obhájené v roce 1992 byly **Demografické charakteristiky romské populace v Československu**. Po konstituování katedry demografie a geodemografie v roce 1990 se stala její platnou členkou, od roku 1999 je zástupcem vedoucí. Specializuje se zejména na obecnou demografii, populační vývoj České republiky v rámci Evropy, světový populační vývoj a demografické studium národnostních menšin se zaměřením na romskou populaci v České republice a v Evropě. Pro studenty připravila učební text **Úvod do demografie** (vyšel v roce 1997 a ve druhém vydání v roce 2001), spolupracovala na tvorbě hesel s demografickou tematikou pro **Velký sociologický slovník** vydaný Vydavatelstvím Karolinum v Praze roku 1996 a jako zvláštní otisk také pod názvem **Demografie (nejen) pro demografy** Nakladatelstvím Slon v roce 1993 a podílela se na přípravě aktualizovaného vydání české verze **Mnohojazyčného demografického slovníku**. Kromě pedagogického působení dále vědecky pracuje.

Vědecká činnost Květy Kalibové je spjata především s výzkumem reprodukčního chování romské menšiny v České republice. Na tomto poli dosáhla značných úspěchů a patří mezi přední znalce

této problematiky u nás. Z toho důvodu se stala členem také odborných mezinárodních komisí studujících tuto problematiku v Evropě. Je autorkou několika desítek vědeckých studií věnovaných v prvé řadě vybraným aspektům populačního vývoje České republiky v 90. letech (zvláště vývoji věkové struktury, rozvodovosti a neúplných rodin) a především problematice reprodukčního chování romské populace, resp. možnostem a metodám jejího vědeckého výzkumu. Značná část těchto příspěvků byla publikována v zahraniční, s některými se mohli čtenáři seznámit také na stránkách revue *Demografie*.

První studie věnované studiu reprodukce romské populace s názvem **Možnosti demografie při objasňování tzv. cikánské otázky** publikovala již v roce 1986 ve sborníku *Cikáni v průmyslovém městě*, kterou vydal Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. V 80. letech vydala dále mimo jiné příspěvky na téma **Charakteristika úmrtnostních poměrů romské populace v Československu** (*Demografie*, 1989, roč. 31, č. 3, s. 239–250), **Integrační proces u romské populace z pohledu demografie**, který vyšel na stránkách sborníku *Teoretické a metodologické východiska výskumu cigánské rodiny a integračního procesu cigánských obyvatelů vydaného Společensko vědním ústavem ŠAV v Košicích* v roce 1989 a souhrnnou studii **Romanies in Czechoslovakia and the process of the demographic revolution in this population** (*Acta Universitatis Carolinae* 1/1989).

Po roce 1989 se s otevřením společnosti zvýšily také možnosti mezinárodní spolupráce a zejména uplatnění výsledků vědeckých studií v zahraničí, kde je o výzkum romské menšiny značný zájem. Květa Kalibová využila svých znalostí této problematiky a také jazykové průpravy a připravila do tisku nebo se autorsky podílela na studiích jako byly **Gypsies in the Czech Republic and the Slovak Republic: Geographic and Demographic characteristics** (*Geo Journal* 30/3, 1993), **Gypsies**

in Czechoslovakia: demographic development and policy perspectives (sborník *The New Political Geography of Eastern Europe* redigovaný *J. O. Loughlinem* a *H. Wustenem*, vydaný roku 1993 Belhaven Press v Londoně a New Yorku), **La situation démographique de la population tzigane en Tchecoslovaquie** (sborník *Les Familles Roms d'Europe de l'Est*, který vydal Institut de l'Enfance et de la Famille v Paříži v roce 1993), **Les Tsiganes en République Tchèque et en République Slovaque** (*Espace, Populations, Sociétés*. 1994/3), **Les Hongrois de Slovaquie, problèmes ethnofrontaliers dans l'Europe médiane en mutation** (ve spolupráci s *A.-L. Sanguinem* v *Annales de Géographie*. No. 601, 1998), **Tšekinmaan romanien historiasta kansainvälisissä suhteissa** (ve spolupráci s *K. Seppalou*, která vyšla v časopise *Journal of the Finnish Association of Geographers*. Vol. 110. No. 3. 1998).

Kromě toho publikovala i nadále v domácích periodících, v tom i v *Demografii*, např. studie **Prognóza romské populace v ČSR do roku 2025** (*Demografie*, 1990, roč. 32, č. 3, s. 219–224.), **Romové v České republice dle výsledků sčítání lidu 1991** (*Demografie*, 1996, roč. 38, č. 4, s. 276–280) nebo **Demografické a geodemografické charakteristiky romské populace v České republice** (sborník *Romové – reflexe problému*. Soubor textů k romské problematice, vydaný Institutem základů vzdělanosti UK v Praze 1997). Širší tematiky se týkaly práce jako **Population census and ethnic groups** (*Acta Universitatis Carolinae. Geographica*. 1995), **Romové ve střední a východní Evropě** (*Geografické rozhledy*. Ročník 9. 1/1999–2000, případně **Romové z pohledu statistiky a demografie**, která vyšla ve sborníku *Romové*

v České republice (1945–1998) vydané v Praze v roce 1999 Socioklubem).

Pravděpodobně nejvýznamnější bylo působení Květy Kalibové ve *Skupině specialistů na demografickou situaci národnostních menšin* při Radě Evropy v letech 1996–1999, kde byla pověřena zpracováním romské problematiky. Studie vypracovaná autorkou v rámci činnosti skupiny **The demographic characteristics of Roma/Gypsies in selected countries in Central and Eastern Europe** byla publikovaná ve sborníku **The demographic characteristics of national minorities in certain European states**, který redigovali *W. Haug*, *Y. Courbage* a *P. Compton* jako druhý vazek *Population Studies* No. 31 a který vyšel péčí Rady Evropy v roce 2000 také ve francouzském znění.

Květa Kalibová vystoupila na četných konferencích nebo diskusních večerech pořádaných v České republice i na mezinárodním fóru, například příspěvek **Geographic and geodemographic characteristics of Gypsy population in the Czech Republic and the Slovak Republic** přednesla na regionální konferenci IGU konané v Praze v roce 1994 na téma *Environmental and Quality of Life in Central Europe: Problems of Transition* a referát s názvem **Roma/Gypsy population in Eastern Europe from the point of view of demography** přednesla na Evropské populační konferenci *European Populations Unity in Diversity* konané v Haagu v roce 1999.

Přejeme jubilantce, dlouholeté člence *České demografické společnosti*, aby se ještě mnoho let těšila zdraví, spokojenosti a radosti z dobře vykonané práce, ale také další pracovní úspěchy a mnoho štěstí a pohody v osobním životě.

Ludmila Fialová

JUDr. Michal Illner má sedmdesát let

JUDr. Michal Illner se narodil 19. května roku 1934 v Praze. Už od mládí se profesně zajímal o společenskou vědu. Situace v roce 1952, kdy maturoval na Akademickém gymnáziu, byla však pro člověka, který nechtěl být jen intelektuálním přísluhovačem vládnoucího režimu, ale chtěl společnost skutečně studovat a chápat principy jejího fungování, krajně nepříznivá. Michal Illner vyřešil dilema mezi svými profesními zájmy a možnostmi, které tehdejší společnost nabízela, „útkrokem stranou“ – zapsal se na Právnickou fakultu Karlovy Univerzity, kterou úspěšně absolvoval v roce 1956. Po ukončení studia pracoval rok jako právník ve Frydku-Místku, později v různých funkcích v několika průmyslových podnicích. Ideologické tání komunistického režimu v šedesátých letech mu dalo novou šanci věnovat se vědecké práci. V roce

1965 absolvoval úspěšně konkurz do oddělení metod a technik nově založeného *Sociologického ústavu Akademie věd* a české společenské vědy v něm na dlouhá léta získaly významnou posilu (zatímco sám jubilant obětoval v budoucnu stále lukrativnější možnost žít se jako právník).

Jeho vědecký vývoj v sociologickém ústavu byl poměrně rychlý, protože uvolňování politických poměrů na konci 60. let otevíralo prostor i pro nestraníky, kteří se nechtěli kompromitovat spoluprací s režimem. Brzy se zapojil do činnosti *Masarykovy české sociologické společnosti*. V roce 1967 vyjel Michal Illner poprvé na delší dobu do zahraničí – na stáž v *Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung* v německém Kolíně nad Rýnem. V roce 1968 získal na právnické fakultě titul JUDr. v oboru správního práva, ve stejném roce ještě úspěšně vykonal kandidát-

ské zkoušky ze sociologie. Srpnové události roku 1968 ovšem tvrdě zasáhly do jeho slibně se rozvíjející kariéry. V letech 1969–1970 sice ještě stihnul odjet na připravovanou stáž na *Bureau of Applied Social Research* v New Yorku, ale po návratu se jeho pracovní postup na dlouhou dobu zastavil. Jeho neideologické téma „sociální indikátory“ mu sice umožnilo zůstat vědeckým pracovníkem Akademie, ale k obhajobě jeho dizertační práce už nedošlo. Sociologický ústav ztratil svoji samostatnost a jeho zbytky byly podřízeny tvrdému stranickému dohledu. Sedmdesátá a osmdesátá léta prožil Michal Illner v jistém smyslu ve vnitřní emigraci. Z potenciálních výzkumných témat se soustředil především na ta, která byla co nejméně spojena s komunistickou ideologií – sociální indikátory, sociálně statistické informace. V roce 1980 publikoval s kolegou *Foretem* knihu **Sociální ukazatele**. V době normalizace se také institucionalizoval jeho dlouhodobější zájem o demografii a sociální geografii – v roce 1974 se stal členem *Československé/Ceské společnosti demografické*. V té době se také aktivně zapojil do řady vědeckých diskusí vedených odborníky mimo oficiální struktury.

Po sametové revoluci využil Michal Illner svých zkušeností a přiřadil se k lidem, kteří pomohli znovu obnovit Sociologický ústav jako samostatné pracoviště v rámci Akademie věd. Založil oddělení, které se soustředilo na výzkum lokálních a regionálních aspektů společenské transformace, a svým tematickým zaměřením propojovalo sociologii s demografií a sociální geografii. Byl jmenován zástupcem ředitele a posléze vykonával dvě volební období (1993–2001) funkce ředitele. Vedle své práce v řídicích funkcích, která byla mimořádně náročná, zvláště v době restrukturalizace Akademie věd na počátku 90. let, nepolevil ani ve své činnosti výzkumníka. Jádrem jeho zájmu se stala témata jako „prostorové aspekty společenského vývoje“, „sociologie sídel“ a „lokální a regionální politika“, která leží v pomyslném průsečíku jeho rozmanitých profesních kvalifikací a při jejichž studiu může nejlépe uplatnit svoje předchozí vědecké zkušenosti. Publikoval řadu článků v odborných časopisech doma i v zahraničí, ještě delší

je seznam jeho příspěvků do knižních publikací. Michal Illner také vedl velké množství výzkumných projektů, byl rovněž spolueditorem knih **Changing territorial administration in Czechoslovakia** (1992), **Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe** (1996), **Central Europe in Transition: Towards EU Membership** (2001), **Local Democracy in Post-Communist Europe** (2003).

Díky své pozici ve vědecké komunitě byl Michal Illner v 90. letech postaven i do řady dalších významných funkcí, z nichž jmenujme jen vybrané – členství ve Standing Committee for the Social Sciences Evropské nadace pro vědu a členství v Core Group tohoto výboru, členství v Board of Research Committee 05 „Comparative studies in local government and politics“ mezinárodní politologické asociace IPSA, předsednictví v Podoborové komisi sociologie a členství v Oborové komisi společenských věd Grantové agentury ČR nebo členství v hlavním výboru Masarykovy české sociologické společnosti. Je rovněž členem Vědecké rady Akademie věd ČR. Navzdory velkému pracovnímu vytížení si Michal Illner vždycky našel čas i na studenty a výuku. Od roku 1990 přednáší pravidelně **Základy sociologie pro geografu** na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze. V roce 1992 začal přednášet i na Fakultě sociálních věd UK, kde vyučuje kurzy **Sociologie sídel a Praha: kapitoly ze sociologie města**. Michal Illner je velmi oblíbený pedagog. Možná mají studenti schopnost rozpoznat i během krátké doby výuku, jaký člověk před nimi stojí, a ocenit kromě samotných přednášek i osobnost přednášejícího. My, kteří jsme měli tu možnost být s Michalem Illnerem po léta v úzkém pracovním kontaktu, můžeme pozorování studentů jenom potvrdit. Přejeme mu do příštích let hodně pracovního i osobního zdaru a doufáme, že budeme mít mnoho dalších přfležitostí se ním, jako vědcem, pedagogem i člověkem, nadále setkávat. Gentlemanů v tom nejpůvodnějším slova smyslu totiž není mnoho.

Tomáš Kostecký

Významné jubileum Milana Kučery

Je nám ctí a potěšením zároveň oznámit našim čtenářům, že se dne 2. července 2004 dožívá sedmdesátí pěti let náš dlouholetý spolupracovník *ing. Milan Kučera*. Výjimečně rozsáhlé práce jubilanta bylo připomenuto již dříve (naposledy v roce 1999, *Demografie*, roč. 41, č. 3, s. 227–226), přesto bych ráda uvedla, že se M. Kučera i v dalších letech nadále velmi aktivně podílel na práci demografické obce, a to nejen z pozice místopředsedy Společ-

nosti, ve které působil až do roku 2003. Kromě aktivní účasti na diskusních večerech spoluorganizoval 26. národní demografickou konferenci na téma **Stárnutí populace České republiky a jeho důsledky** uspořádanou v květnu roku 2001, vystoupil i na následující konferenci **Demografický portrét Prahy**, kde připomněl jedno ze svých dávných témat – proměny demografické skladby pražských sídlišť v čase.

Trvalá aktivní práce v redakční radě Demografie, mimochodem od roku 1967, je jen malou částí stále rozsáhlé činnosti na poli demografického základního i aplikovaného výzkumu jubilanta. I nadále spolupracuje především s katedrou demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze, jako spoluautor a spolueditor přispěl nemalým dílem k vysoké kvalitě populačních analýz, které katedra vydávala. Naposledy se podílel na přípravě prognóz rodin a domácností, zpracovaných na této katedře na jaře roku 2004.

Milan Kučera patří k těm mála odborníkům, kteří dokázali obsáhnout problematiku demografického

vývoje v celé její šíři, porozumět souvislostem populačního a širšího sociálního vývoje společnosti, ale také umět rozpoznat možnosti i meze datové základy, na níž je demografický výzkum závislý.

Jeho přátelé a spolupracovníci oceňují nejen jeho znalosti a přehled, ale i umění jednat s lidmi, jeho vytrvalost a neutuchající nadšení pro demografii, kterou dokáže přenášet i na své okolí.

Doufáme, že Milan Kučera bude ještě dlouho s elánem sobě vlastním pokračovat v odborné a vědecké práci, že se bude moci těšit z výsledků svých následovatelů. Přejeme mu k tomu hodně zdraví a osobní pohodu.

Ludmila Fialová

Zemřela Marie Korčáková

Dne 30. prosince 2003 zemřela ve věku 96 let Marie Korčáková, vdova po prof. RNDr. Jaromíru Korčákovi, DrSc. Patřila k ženám, které za všech okolností stály při svém životním partnerovi, sledovaly a podporovaly jeho vědeckou práci. Přesnou pozůstalost prof. Korčáka věnovala *Archivu Národního muzea*, aby tak doplnila fondy demo-

grafů a statistiků, které tam jsou již uloženy (*Antonín Boháč, František Fajfr*). Ti, kteří ji znali osobně, si připomenou i její literární spolupráci s **Naší rodinou**, krásný vztah k manželovým žákům, lásku k dětem (syn Pavel, dcera Olga), čtyřem vnoučatům a šesti pravnoučatům.

AŠ

Oldenburský projekt „Sudetoněmecké dějiny“

U příležitosti 100. výročí prvního použití termínu „sudetští Němci“ v roce 1903 vyhlásil prof. *Hans Hennig Hahn*, profesor pro moderní dějiny východní Evropy na Oldenburské univerzitě Carl-von-Ossietzky, a jeho manželka *dr. Eva Hahnová Oldenburger Projekt Sudetendeutsche Geschichte*, který by měl soustavně vyhodnotit dějiny Němců v českých zemích a v Československu. Úvodní esej napsali pro 3. číslo Slezského sborníku, 2003 a připsali ho *Bořivoji Čelovskému*, českému historikovi, který se věnoval problematice českých Němců nejzávažnějšími studii.

Projekt předpokládá historický úvod s vylíčením začátků velkoněmeckého hnutí od roku 1848, spojeného mj. se založením *Verein der Deutschen aus Böhmen, Mähren und Schlesien zur Aufrechterhaltung ihrer Nationalität* a aktivitami spojenými se svoláním národního shromáždění Němců ve Frankfurtu. Na jeho zasedání se podílelo i 59 poslanců z českých zemí. V roce 1862 vznikl *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* považovaný za první orgán německých historiků v Čechách. V roce 1880 vznikl *Deutscher Schulverein* přetvořený v roce 1919 na *Deutscher Kulturverband für die Tschechoslowakei*. V roce 1894 byl založen *Bund der Deutschen in Böhmen*, v roce 1901 byl založen časopis *Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*. Pojem

„die Sudetendeutschen“ byl prvně uveden v článku *Franze Jessera Zweitheilung?* v pražském *Der Deutsche Volksbote*, č. 3, 1903. Od té doby se pojem „sudetští Němci“ stal neodmyslitelnou definicí německé menšiny v našich zemích.

Oldenburský projekt uvádí klíčová data a klíčové body sudetoněmeckého hnutí v uplynulém sledu před 1. světovou válkou, za války a po válce až do roku 2002.

Důležitými etapami byly jednak rok 1918 a jednak první poválečná léta. V předtuše prohry v 1. světové válce se sudetští Němci snažili o vytvoření orgánů pro požadovanou „Kronland Deutschböhmen“ s dílčími oblastmi pro jednotlivá pohraniční území obývaná Němci. Pod tlakem Spojenců museli v roce 1919 rozpustit jak ústřední orgány těchto území, tak i orgány místní. První polovina 20. let byla spojena s vyhraněnou protičeskoslovenskou politikou německé menšiny, která však 26. 11. 1926 vyústila vstupem zástupců tří německých stran do československé vlády, když jejich představitelé vyslovili jako podmínku nápravu chování vlády vůči „našemu národu“ (*unserem Volk gegenüber*) s výzvou „k návratu ke spravedlnosti“. Součástí politických programů československých Němců byly téměř vždy požadavky na národní autonomii a vznik národnostně uzavených území. Na Slovensku působila od roku 1927 *Karpathendeutschen Volksgemeinschaft* přejmenova-

ná v roce 1928 na *Karpathendeutsche Partei*. V roce 1928 vznikl ve Vídni *Sudetendeutschen Heimatbundes* a v roce 1930 v Německu *Kamaradschaftsbund, Bund für gesamtgesellschaftliche Bildung*, jehož členy se stali i čeští Němci (K. H. Frank, K. Henlein, W. Sebekowski aj.).

V roce 1933 se v říjnu rozpustila DNSAP vzniklá v roce 1918 v Rakousku z původní *Deutsche Arbeiterpartei in Österreich*, přejmenovaná v květnu 1918 na *Deutsche Nationalistische Arbeiterpartei* s paralelními organizacemi v zahraničí. V roce 1933 vzniká na vyzvu K. Henleina *Sudetendeutschen Heimatfront*, na jejímž shromáždění 21. 10. 1934 v České Lípě se K. Henlein přiznal „zum deutschen Volkstum“, a vztah k československému státu zamlžil různými frázemi. Od roku 1936 začínají představitelé čs. Němců hojněji navštěvovat Anglii, kde hledají zejména u pravicevých představitelů podporu pro svůj protičeskoslovenský boj. Z 15. 9. 1938 pochází známá Henleinova výzva „Wir wollen heim ins Reich!“.

Období 1939–1945 je charakterizováno důsledky vzniku Protektorátu Čechy a Morava, převzetím veškeré moci říšskými orgány v součinnosti se zástupci sudetských Němců a plány na likvidaci českého národa a totálního včlenění zbytku českých zemí do velkoněmeckého prostoru. Tyto plány začínají již v roce 1940 a postupně se zpřesňují až k totální likvidaci českého obyvatelstva v českém prostoru. Jedním z hlavních autorů řešení „české otázky“ byl K. H. Frank, a to v různých podobách řešení. Byla to historie s dílčími etapami od 28. 8. 1940 (Frankův pamětní list) až k poradám v Karlově Studánce (27. – 31. 3. 1944).

Sudetští Němci se po válce začali organizovat v různých organizacích (1946 *Ackermann-Gemeinde*, 1947 *Adalbert Stifter Verein*, 1947 *Arbeitsge-*

meinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Interessen přeměněné 1955 v *Sudetendeutscher Rat*, 1947 *Witikobund, Seliger Gemeinde*, od roku 1950 konané *Sudetendeutschen Tage*, 1950 *Bundesverband der Sudetendeutschen Landmannschaft*). 15. 1. 1961 je přijat 20bodový program *des Sudetendeutschen Rates und der Sudetendeutschen Landmannschaft*, považovaný dosud za platný. V roce 1992 a 1997 žádá landsmanschaft o mezistátní jednání mezi Německem a Českem. 1. 12. 2002 mění landsmanschaft stanovisko k vrácení nebo odškodnění za konfiskovaný majetek při zachování požadavku „Rechtsanspruch auf die Heimat, deren Wiedergewinnung und das damit verbundene Selbstbestimmungsrecht der Volksgruppe“.

Oldenburský projekt Sudetoněmeckých dějin představuje koncepci vyžadující spolupráci desítek odborníků na řadu několika let. I když existují tisíce stran dokumentů, jejich vyhodnocení při konfrontaci dobových a současných přístupů bude náročné nejen fyzicky, ale také alternativně politicky, pokud by nemělo převažovat stanovisko převážně německé nebo české.

Podobným projektem, jako je oldenburský projekt, se zabývala i mezinárodní konference o česko-německých vztazích **Tolerance místo intolerance**, konaná 28. března 2004 za účasti mj. *P. Pitharta* – předsedy Senátu Parlamentu ČR a prezidenta republiky *Václava Klause*, který přednesl projev **Smířme se s minulostí**. Prezident podpořil myšlenku založení **Muzea dějin Němců v České republice** v rámci projektu *Collegium Bohemicum*, kterou podpořili zmíněný *P. Pithart* a *V. Havel*. Také v tomto projektu by měly být spravedlivě zhodnoceny klady a zápory osmisetletého spoluzití Čechů a Němců v českých zemích.

Vladimír Srb

Objevitel séra proti záškrtu E. A. Behring se narodil před 150 lety

Prvním laureátem Nobelovy ceny za fyziologii a lékařství v roce 1901 se stal německý hygienik a sérolog *Emil Adolf von Behring* za „práce o séroterapii a zejména její využití proti záškrtu, čímž prorazil cestu na poli lékařské vědy a poskytl lékařům účinnou zbraň proti nemoci a proti smrti“. Díky Behringovu objevu přestal být záškrť smrtelnou hrozbou zejména pro tisíce dětí, které mu každoročně podlehly.

Narodil se 15. března 1854 v rodině venkovského učitele v malé pruské obci Hansdorf. Po absolvování gymnázia získal místo stipendisty na berlínské Vojenské lékařské akademii. Po skončení studia byl odvelen do Hygienického ústavu v Berlíně, v jehož čele tehdy stál objevitel původce tuberkulózy a dalších infekčních chorob, bakterio-

log *Robert Koch*. Od roku 1888 se stal jeho asistentem, v roce 1893 byl jmenován profesorem v Ústavu pro infekční choroby v Berlíně, odkud odešel do Marburgu, kde byl ředitelem ústavu hygieny zdejší univerzity. Během svého působení v Kochově laboratoři začal studovat účinky jodoformu, kterého se hojně používalo jako dezinfekčního prostředku. Zjistil, že tato chemická látka ničí jedovaté produkty bakterií způsobující hnisavá onemocnění, tzv. toxiny. Začal se systematicky věnovat jejich studiu a učinil důležitý objev: v séru očkovaných zvířat našel ochranné protilátky (antitoxiny) vytvořené proti choroboplodným zárodkům, kterými zvířata infikoval. Tím byl učiněn důležitý krok k vyvíjení podstaty imunity. Společně s dalším Kochovým žákem japonským lékařem Ši-

basaburo Kitasatemu se věnoval výzkumu záškrto- vých a tetanových toxinů a antitoxinů. Výsledky poprvé uveřejnili společně v roce 1890 v článku **O vzniku imunity při onemocnění záškrtem a protitetanové imunitě u zvířat**. Druhou část příspěvku popisující léčení záškrty pomocí krevního séra uveřejnil Behring sám. Epochálním objevem tvorby protilátek položili oba lékaři základy séro- terapie a moderní imunologie. Své výsledky oznámil profesor Behring na londýnském hygienickém kongresu roku 1891 a od roku 1892 byla v Ně- mecku, později také ve Francii, Velké Británii a ve Spojených státech zahájena výroba antitoxinů zá- škrty ve velkém.

Sérum (z latinského syrovátka) proti záškrtu bylo v závodě Behringwerk v Marburgu získáváno z koňské krve, když nejprve byl pod kůží zvířete naočkován záškrto- vým toxinem a později odebrána z krční tepny krev, ze které bylo získáno sérum obsahující antitoxiny. Sérová terapie se zpočátku používala hlavně při léčení záškrty, tetanu, botu- lismu a proti hadímu jedu. Velký úspěch mělo pod- ávání séra proti tetanu německým vojákům v prů- běhu 1. světové války. Před zahájením očkování jen za srpen a září roku 1941 onemocnělo 0,4 %

vojáků západních bojišť, ale v průběhu let 1915– 1918 jen 0,04 %.

Roku 1901 byla Behringovi udělena *Nobelova cena* a současně byl německým císařem povýšen do šlechtického stavu. Vývoj a průmyslová výroba léčivých sér a očkovacích látek mu přinesly značné jmění. Jedinou stinnou stránkou byla skutečnost, že se v roce 1914 spolu sedmi renomovanými lékaři „věrnými humánnímu poslání“ (*Erlich, Wassermann, Rubner, Neisen* aj.) zařadil mezi 93 osobností německého života, které tím, že podepsaly **Provolání ke kulturnímu světu**, v němž bylo ospravedlněno vyhlášení války Německem jako jediné možné východisko ze stávající mezinárodně politické situace, daly svou pověst do služeb válečné propagandy. Zemřel v Marburgu před skončením 1. světové války 31. 3. 1917.

Jako první z našich lékařů reagoval na Behringovy objevy *prof. MUDr. Ivan Honl* (1866–1936), zakladatel české sérologie. O medicínu se zasloužil nejen jako přední vědec v bakteriologii, ale i jako budovatel státního Pasteurova ústavu v Praze a dlouholetý bojovník proti nakažlivým nemocem, zejména tuberkulóze.

tes

Změna nizozemské azylové politiky

Nizozemsko bylo považováno za jednu z nejli- berálnějších zemí v oblasti azylové politiky. Časté její zneužívání vedlo počátkem roku 2004 k přijetí restriktivního zákona o zpřísnění azylových před- pisů a k rozhodnutí vyhostit 26 000 žadatelů o azyl, u nichž nebylo dosud o jejich žádosti rozhodnuto. Tato změna se týká všech, kdo o azyl žádali po přijetí azylového zákona k 1. dubnu 2001. Největ- ší podíl na postupně vyhošťovaných azylantech mají uprchlíci z Afghánistánu, Somálska, Iráku a Čečenska. První skupina 3000 osob byla vyhoště- na na počátku léta 2004.

Nizozemské úřady hradí vypuzeným azylantům letenky a finanční podporu. Neopustí-li azylant

Nizozemsko dobrovolně, bude k tomu přinucen násilím. Vyhošťovacích akcí se zúčastní pracovníci *Migračního úřadu* (IND) a sociálních úřadů. Nej- prve jsou soustředěni do vystěhovaleckých táborů, kde jsou přesvědčováni k dobrovolnému odchodu. Neučiní-li tak, budou na 6 měsíců uvězněni, a poté vyhoštěni násilím. Současně s vyhošťovacími před- pisy byla asi pro 2300 osob vyhlášena amnestie s podmíněným povolením dočasného pobytu v Ni- zozemsku za přísných podmínek.

Proti nově přijatým předpisům protestovaly le- vicové strany a organizace pořádáním demonstra- cí a žádostmi o zrušení nových právních norem.

E. Charvát

Národní centrum pro rodinu v roce 2002 a 2003

Národní centrum pro rodinu (NCR), zřízené 29. října 1996 *Českou biskupskou konferencí* jako orgán katolické církve pro populační a sociální po- litiku zaměřenou na podporu mladých rodin s dět- mi, vykázalo za rok 2002 a 2003 řadu aktivit. Účast- nilo se na přípravě Mezinárodního semináře Center pro přípravu na manželství (FICPM), prezentova- lo činnost Center pro rodinu během *Dne pro rodi- nu* v rámci celostátního setkání mládeže ve Žďáru nad Sázavou, vydalo publikaci **Rodina v ohnisku**

zájmu – Kaleidoskop aktivit některých proro- dinných organizací, zpracovalo projekt seminářů k posílení kompetencí žen před návratem po ma- teřské dovolené do zaměstnání, vydalo sborník ze 3. mezinárodní konference o rodinné politice a při- pravilo sympóziu **Jak budeme žít – následky demografického vývoje na příkladu České re- publiky**, které se konalo v březnu 2004 v Brně. Spolupracovalo mj. s Centrem strategických studií Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity na pro-

jektu **Průvodce krajinou priorit České republiky a s organizacemi rodinné a sociální politiky.**

V roce 2003 spolupracovalo se státními orgány a prododinnými organizacemi na přípravě **10. výročí Mezinárodního roku rodiny 2004**, na uspořádání **IV. mezinárodní konference o rodinné politice** v Senátu Parlamentu České republiky (7. 4. 2003),

na připomínkách k novele Občanského zákoníku z hlediska včlenění zákona o rodině do nového Občanského zákoníku a přípravě sympózia o manželství a rodině 2004.

Sídlo NCR je v Brně, Průchodní 2, PSČ 602 00, kontakt <http://www.rodina.cz>.

E. Charvát

Před padesáti lety založena první linka důvěry

Mezi základní formy krizové pomoci člověku, který krizi nedokáže řešit vlastními silami, patří telefonická forma. Představuje ji soubor metod a technik krizové práce s klientem, založený na jednorázovém opakovaném telefonickém kontaktu s pracovištěm, které se deklaruje jako pracoviště telefonické krizové intervence. Jednou z jeho základních podob jsou linky důvěry, které se zpravidla nespécializují na určitou problematiku, jsou otevřené celé populaci, nebo jen dětem a dospívajícím anebo dospělým.

Dnešní telefonické krizové intervence se stále provozují po vzoru první linky důvěry, která byla založena před 51 lety reverendem *Chadem Varahem* v Londýně při kostele sv. Štěpána. 7. 11. 1953 vyšel v britských novinách inzerát: „Dříve než si vezmete život, zavolejte mi“. Ch. Varaha podnítilo k založení linky důvěry vysoké procento sebevražd v Londýně, kde tehdy docházelo až ke třem případům denně. Pověstnou poslední kapkou prý byla smrt čtrnáctileté dívky, která si z neznámých důvodů vzala život. Soudilo se, že k tomu došlo proto, že si neměla s kým o svých problémech pohovořit.

Do kostela začaly volat stovky lidí a protože duchovní nemohl záplavu telefonátů zvládnout, požádal o pomoc své kolegy a známé. Později zřídil ve sklepní místnosti středisko, kde byl někdo připraven volajícímu pomoci. Tato linka důvěry v ulici Walbrook 39 funguje dodnes. Varah koncipoval telefonickou pomoc jako nepolitickou, necírkevní, nezávislou a dobrovolnou organizaci (Samaritáni), poskytující za příspěvní psychoterapeuticky připravených dobrovolníků a profesionálních psychologů a psychiatrů pomoc lidem v krizových stavech, psychických potížích a zejména v ohrožení sebevraždou.

Čtyři roky po vzniku linky důvěry v Londýně byla otevřena linka důvěry v Curychu. Dostala jméno *Podaná ruka* a její vznik je spojen s příběhem otce, jehož syn spáchal sebevraždu. Nešťastný rodič si přál, aby se něco takového již nikomu ne-

stalo. Poté, co byl odmítnut na nejrůznějších místech, obrátil se na vedoucího curyšské misie, faráře *Kurta Scheitlina*. Ten se této myšlenky chopil a po překonání počáteční nedůvěry (co funguje v Londýně, nemusí fungovat u nás), se lince důvěry dostalo obecného uznání – v roce 1976 ředitelství pošt přidělilo linkám důvěry třímístné telefonní číslo tísňového volání.

Myšlenky Ch. Varaha se postupně ujaly po celé Evropě a v zámoří. V současné době pracuje ve světě ve 25 zemích více než 500 linek důvěry. Nej hustší síť má Velká Británie – celkem 160 (na dětskou linku se dovolá denně více než 3000 dětí, ale dalších 7000 neuspěje), následuje Německo s 90 linkami důvěry. V Nizozemsku existuje tzv. „velká čtyřka“ linek důvěry, která zahrnuje 25 SOS linek, 20 dětských linek, jednu linku Info AIDS a jednu linku s názvem Korrelatie (oddělující informační hovory od obsažných). Dále je v provozu asi sto specifických linek důvěry.

První linka důvěry u nás, byla založena v roce 1964 na *Psychiatrické klinice FVL UK* v Praze tehdejším primářem kliniky *Miroslavem Plzákem*. Pak následovala linka naděje v Brně (1965) založená *Josefem Hádlíkem*. V roce 1967 byla *Ludkem Černým* rovněž na *Psychiatrické klinice FVL UK* otevřena Linka důvěry mládeže. Do roku 1989 fungovalo v ČSSR 12 linek důvěry provozovaných výlučně v rámci zdravotnictví. Po listopadu zaznamenaly linky mohutnou vlnu rozvoje – vykročily ze zdravotnictví do dalších rezortů. První nezdavatnickou linkou se stala v roce 1992 Linka důvěry v Liberci – jejím zřizovatelem se stal *Okresní ústav sociálních služeb*. Na počátku nového tisíciletí existuje v ČR téměř 70 linek důvěry, z nichž 46 % provozují nestátní, neziskové subjekty, jako jsou občanská sdružení, nadace, obecně prospěšné společnosti, církevní společenství a soukromé iniciativy.

tes

Dům romské kultury v Chánově

Obraz zdevastovaného, vybydleného romské sídliště v Mostě 14-Rudolticích (nepřesně Chánov, chánovské sídliště) a toulající se party výrostků je tak hluboce zafixovaný do povědomí běžného ob-

čana ČR, že zpráva o činnosti Domu romské kultury, jehož představitel se snaží postavit mladé Romy na vlastní nohy – vzdělávat je, popřípadě rekvalifikovat a najít jim zaměstnání (CT1 z 9. 9.

2003), je více než příjemným sdělením. Redakce se proto obrátila na *Martina Nebesaře* – manažera projektu pověřeného řízením obecně prospěšné společnosti *Dům romské kultury* (DRK) a požádala jej o informaci.

Obecně prospěšná společnost DRK byla založena v říjnu v roce 2001. Činnost společnosti je zaměřena na dva základní okruhy, které se vzájemně prolínají: na zaměstnání, tj. včetně vzdělání, a na kulturu, včetně znalosti tradiční romské kultury a aktivní volný čas (vedle klubové činnosti DRK spolupracuje s domácími a zahraničními organizacemi). Na jejím konci by měl být vzdělaný, zaměstnaný a spokojený chánovský Rom, který si váží sám sebe a dodejme – okolí jeho.

Nejprve společnost začala vlastními silami obnovovat budovu DRK, kterou převzala do dlouhodobého pronájmu od města Mostu. Zatím byly společnosti opraveny tři učebny a kancelář a počítá se s renovací dalších prostor (je připraven plán rekonstrukce celého objektu Domu romské kultury). Společnost také vypracovala projekt **Rekonstrukce a dlouhodobé využití přízemních prostor bloku č. 10** – jde o jeden bytový blok chánovského sídliště. Dosud zdevastované přízemní bytové prostory by měly být využívány pro vzdělávání a volnočasové aktivity dětí a mládeže. Vedení obecně prospěšné společnosti se také zapojilo do projektu **Otevřená škola**, který je reakcí na výzvu **Program předcházení sociálního vyloučení v romských**

komunitách a odstraňování jeho důsledků a otevřelo **Školící a vzdělávací středisko**. To začalo s realizací projektu **Agoresstar** zaměřeného na cílenou rekvalifikaci Romů (nejen mládeže, ale i dospělých). Již přes rok funguje **Sociálně ekonomická a vzdělávací poradna**.

V minulém školním roce byly v DRK uspořádány první rekvalifikační kurzy v těchto oborech: poradce komunitních center (10 zahájilo, 8 ukončilo a 6 nastoupilo do zaměstnání), pomocný zedník (13/12/5), pomocný malíř natěrač (13/13/7), hudebník (11/10/6). V letošním školním roce 20003/04 byl otevřen rekvalifikační kurz Kopretina pro mládež od 15 do 20 let a počítá se ještě s kurzy dělník pro stavební výrobu, domovník a pomocný malíř–natěrač–lakyřník. Specifickou činností je příprava poradců komunitních center, kteří působí přímo v chánovském sídlišti. Vyskolení poradci komunitních center oslovují cílové skupiny mládeže a vybírají např. potenciální zájemce o rekvalifikační kurzy. Vzdělávací proces je pak uzavřen provozováním asistovaných pracovišť: textilní a keramickou dílnou, stavební četou, jak uvádí M. Nebesař. Pod vedením Společnosti vznikla např. i hudební skupina **Kalo Jilo** (Černé srdce), kterou tvoří absolventi rekvalifikačního kurzu hudebník. Skupina Kalo Jilo hraje kromě tradičních romských písní i vlastní skladby a vloni již natočila první CD Kalo Jilo Live (Romano hangos ze 17. 7. 2003).

Martin Nebesař, hru

Reprodukční zdraví ve střední a východní Evropě a v zemích bývalého Sovětského svazu

Ve dnech 18. – 20. října 2004 uspořádají *Mezinárodní unie pro vědecké studium populace* (IUSSP) a její *Výbor pro reprodukční zdraví* spolu s *Východoevropským institutem reprodukčního zdraví* (EEIRH) se sídlem v Targu-Mures (Rumunsko) v Bukurešti seminář na téma **Reprodukční zdraví ve střední a východní Evropě a v zemích bývalého Sovětského svazu**. Seminář se bude zabývat vlivem rozpadu Sovětského svazu a následujícího přechodu bývalých socialistických zemí k tržnímu hospodářství na re-

produkční zdraví. Budou sledovány tyto okruhy problémů: *HIV/AIDS a STI, Antikoncepce a umělá přerušování těhotenství, Zdraví matek, Rizikové skupiny obyvatelstva, Zvláštní opatření, Intervence, Výzkum a Podklady pro decisní sféru*. Vědeckými organizátory jsou *Gigi Santow* (Gsantow@bigpond.net.au) a *Leo Morris* (lmorris@cdc.gov). Uzávěrka příspěvků (tj. kompletní článek nebo 1–3stránkový abstrakt v angličtině a životopis) je do 23. července 2004 a vše je třeba poslat na uvedené e-mailové adresy.

NEZAMĚŠTNANOST A ZDRAVÍ V OSTRAVĚ 2003

Společenské změny závěru 20. století přinesly do českého prostředí nový jev – nezaměstnanost. Od počátku 90. let se míra nezaměstnanosti zvyšuje, i když nerovnoměrně. Nejcitelněji jsou vysokou mírou nezaměstnanosti postiženy oblasti, které procházejí restrukturalizací těžkého a těžebního průmyslu, chudé zemědělské oblasti a oblasti se špatnou dopravní obsluhovaností a velkou vzdáleností k větším městům.

Skutečnost, že město Ostrava patří k lokalitám nejvíce postižených nezaměstnaností v ČR, má své sociální a ekonomické důsledky. Ke 30. 6. 2003 registroval Úřad práce v Ostravě (ÚP) celkem 28 362 osob, což představuje 17,8% míru nezaměstnanosti (*Trh práce v Ostravě*, 2003).

Rada studií zkoumajících vliv nezaměstnanosti na zdravotní stav a psychiku poukazuje na možný negativní vliv ztráty práce na zdraví. Zhoršení tělesného zdraví bylo doloženo jak přítomností tělesných příznaků, tak i zvýšeným využíváním zdravotnických služeb nezaměstnanými. Jako duševní následky ztráty zaměstnání se uvádějí např. deprese, alkoholismus, poruchy chování, sebevražedné pokusy, sebevraždy, domácí násilí aj. (*Šmajsová a kol.*, 2001). Zároveň je do značné míry mezi nezaměstnanými doložena i rostoucí spotřeba léků, a to jak studii založenými na globálních datech zachycujících růst spotřeby léků v oblastech s vyšší mírou nezaměstnaností, tak případovými studii sledujícími zejména následky hromadného propouštění v případech uzavírání celých továren a konstatující rapidní růst spotřeby léků mezi propuštěnými osobami (*Mareš*, 2002).

Autoři *Šolcová a Kebza* (2001) vzhledem ke stále větší aktuálnosti problematiky nezaměstnanosti upozorňují na nutnost většího zájmu ze strany výzkumníků, a to především v souvislosti s existencí vazby nezaměstnanosti na sociální, psychické, behaviorální a zdravotní problémy. Konstatují, že nezaměstnanost nemůže být pokládána pouze za osobní věc, starost či stav jednotlivce, ale za závažný sociální problém, jehož adekvátní řešení je v zájmu celé společnosti (*Šolcová – Kebza*, 2001). *Boleloucký* vnímá vztah nezaměstnanosti a zdraví jako výzvu pro preventivní medicínu (*Šmajsová a kol.*, 2001).

S vědomím těchto skutečností realizoval *Zdravotní ústav* v Ostravě ve spolupráci s ostravským Úřadem práce studii **Vliv nezaměstnanosti na zdravotní a psychický stav obyvatel Ostravy a jejich ohrožení sociálním vyloučením a chudobou**. Cílem studie bylo zjištění nepříznivých zdravotních a sociálních důsledků vyvolaných nezaměstnaností, porovnání subjektivně hodnoceného zdravotního stavu nezaměstnaných před ztrátou zaměstnání a v průběhu nezaměstnanosti a také vyhodnocení vlivu délky nezaměstnanosti na zdravotní a psychický stav.

Materiál a metody

Studie byla koncipována jako dotazníkové šetření u náhodně vybraného vzorku 505 obyvatel Ostravy registrovaných na Úřadu práce v Ostravě. Studie se zúčastnilo 63,2 % žen a 36,8 % mužů; relativně nejmenší zájem o zapojení byl u lidí s nižším vzděláním, což se uvádí i v odborné literatuře (*Baumann–Stieber–Lowel*, 1997).

Zdrojem dat v této studii byl dotazník, který sledoval problematiku registrace na ÚP, životního stylu, materiálního zabezpečení, zdravotního stavu a osobnosti respondentů.

Data byla vložena dvakrát, vyčištěna a analyzována statistickým softwarem STATA (*Stata Corp.*, 2001). K analýze dat byla použita popisná statistika, χ^2 -test, logistická regrese a metoda rozhodovacích stromů použitím software firmy SPSS (*AnswerTree 3.0.*, 2001).

Zdravotní stav respondentů

Svůj zdravotní stav jako dobrý nebo velmi dobrý vnímá 84,2 % respondentů; 15,8 % udalo dlouhodobě zdravotní potíže nebo nemoci a je v souladu s údaji publikovanými za ČR (*European communities*, 2001). Subjektivně vnímaný špatný zdravotní stav s dlouhodobými potížemi se statisticky významně více (tab. 1) vyskytoval: u žen ($p < 0,05$), respondentů nežijících v partnerském svazku ($p < 0,01$), nespokojených se svou současnou situací ($p < 0,001$) a u osob pravidelně neprovozujících fyzickou aktivitu ($p < 0,05$). Statisticky významně se zhoršoval s věkem ($p < 0,001$). Rozdíl v subjektivně hodnoceném zdraví podle vzdělání, který prokázala jiná studie o ostravské populaci (*Šplíchalová–Tomášková–Šlachtová*, 2003), nebo kouření, nebyl potvrzen.

Tab. 1 Výsledky regresní analýzy rozdílů zdravotního stavu (Results of regression analysis of differences in health status)

Ukazatel	Kategorie proměnných	N	Model		
			OR	95%CI	P P > z
Pohlaví	muži	186	1+		
	ženy	319	0,85	0,48-1,50	0,570
Věk	<30	245	1+		
	31-50	210	1,9	1,03-3,51	0,041
	>50	40	3,95	1,46-10,64	0,007
Vzdělání	základní	112	1+		
	učňovské	233	0,64	0,33-1,26	0,200
	středoškolské	133	0,36	0,16-0,80	0,012
	vysokoškolské	27	0,21	0,05-0,91	0,037
Rodinný stav	partnerský vztah	184	1+		
	ovdovělý/rozvedený	99	0,58	0,30-1,14	0,113
	svobodný	222	0,47	0,24-0,91	0,025
Pravidelná pohybová aktivita	ne	221	1+		
	ano	203	0,66	0,39-1,12	0,123
Sociální deprivace	ne	204	1+		
	ano	257	1,71	0,92-3,17	0,088
Materiální deprivace	ne	154	1+		
	ano	279	1,72	0,89-3,36	0,108

Prítomnost jednoho nebo více onemocnění udalo 32,1 % respondentů, signifikantně více: lidé ve věku nad 30 let ($p < 0,001$), respondenti s psychickými problémy ($p < 0,001$), osoby neprovzdující fyzickou aktivitu ($p < 0,01$) a lidé s nižším vzděláním ($p < 0,01$).

Proporce těchto závažných onemocnění byla hodnocena vzhledem k celkovému počtu nemocných osob (162). Nejvyšší proporce závažných onemocnění byla následující: 50 % nemocných lidí v šetřeném souboru trpělo onemocněním pohybového systému; 23,5 % onemocněním nervového ústrojí; 21,6 % trpělo alergiemi; 18,5 % onemocněním respiračního aparátu a 17,9 % psychickými poruchami.

Ve studii bylo také zjišťováno, zda u onemocnění respondentů došlo ke zlepšení či zhoršení po dobu nezaměstnanosti. V průběhu nezaměstnanosti došlo převážně ke zhoršení psychických poruch – ve 27,4 % případů.

Psychické problémy v souvislosti s nezaměstnaností

V souvislosti s nezaměstnaností začalo psychickými potížemi trpět 39,2 % respondentů (188), u mnohých se vyskytly vícečetné problémy, a to nejčastěji nervozita (78,6 %), deprese (50,3 %), poruchy spánku (48,1 %), bolesti hlavy (28,9 %), apatie (18,2 %), nechutenství (16 %) a přejídání (10,7 %).

Psychické problémy se významně více objevovaly: u respondentů nad 30 let ($p < 0,01$), u osob se závažným onemocněním ($p < 0,001$), respondentů nespokojených se současnou situací ($p < 0,001$), respondentů věřících ($p < 0,01$) a lidí, kteří hodnotí svůj zdravotní stav jako špatný ($p < 0,05$).

Pomoc při zvládnutí psychických problémů hledá 42,4 % respondentů u rodinných příslušníků, 30,4 % u přátel, 27,2 % dotázaných problémy neřeší, 17,4 % vyhledávají odbornou pomoc a 9,8 % zvládá psychické problémy jiným způsobem (koníčky, sportem atd.).

Ženy více vyhledávají pomoc v rodině ($p < 0,01$) a mají tendenci problémy neřešit ($p < 0,01$). Muži vyhledávají více odbornou pomoc, ale ne statisticky významně. Lidé do 30 let hledají pomoc u přátel ($p < 0,01$).

Reakce na psychické problémy v souvislosti s nezaměstnaností byly různé: 37,9 % začalo více kouřit, 27,6 % začalo užívat léky, 11,7 % dotázaných začalo kumovat více alkoholu, zbývající respondenti reagovali jinak (pláč, podrážděnost, stali se netečnými).

Materiální a sociální deprivace nezaměstnaných

Pro zjištění možného ohrožení nezaměstnaných materiální a sociální deprivací byly použity otázky týkající se změn životního stylu a materiálního zabezpečení v době registrace respondentů na ÚP oproti době, kdy dotazovaní pracovali.

Deprivace obecně představuje nedostatek něčeho, co je v dané společnosti považováno za žádoucí (např. odpovídající příjem, zdraví, sociální kontakty atd.) a obvykle je vztahována k materiálním či sociálním podmínkám (Sirovátka–Mareš–Večerník–Zelený, 2002).

Deprivovaní lidé klesají pod životní standard, který je dosahován majoritou společnosti, což v důsledcích může vést k tomu, že lidé buď vůbec nemají (anebo v naprosto nedostačující míře) podmínky k životu (bydlení, strava) nebo je nemají v té míře, které by jim umožnily účastnit se společenského života a chovat se ve společnosti obvyklým způsobem. Může se jednat o problémy sociální izolace, vyloučení ze sociálních vztahů, ztráty podpory komunity, diskriminace, nedostatku příležitostí pro vzdělání a zaměstnání ap. (Sirovátka–Mareš–Večerník–Zelený, 2002). V této studii byla použita konstrukce materiální a sociální deprivace podle metodiky uvedených autorů.

Většina respondentů (71,6 %) uvedla, že jejich domácnost vychází se svými současnými příjmy s obtížemi, 16,5 % oslovených vůbec ne a 11,9 % poměrně dobře. Materiálně deprivovaný jedinec byl člověk, u něhož došlo v průběhu registrace na ÚP k omezení dvou a více položek nezbytných životních potřeb (strava, oblečení, obuv, vytápění, drogistické potřeby). Materiální deprivace se vyskytovala u 55,3 % nezaměstnaných a je predikována nejvíce pohlavím (ženy v souboru byly 3,5krát více materiálně deprivovány ve srovnání s muži – tab. 2). Respondenti mají opakované problémy zaplatit splátky a úvěry (o 8,5 % více oproti době, kdy pracovali), nájemné za byt (nárůst o 5,2 % více oproti době, kdy pracovali). Relativně nejmenší nárůst problémů s placením je u plateb za elektřinu, teplo a plyn (nárůst o 4,9 %), což vyplývá z nekompromisního přístupu společností, jež distribuují elektřinu, teplo a plyn neplatičům.

Tab. 2 Materiální deprivace – výsledky regresní analýzy (Material deprivation – results of regression analysis)

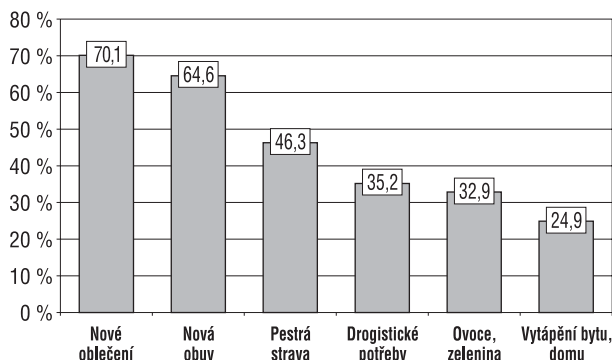
Ukazatel	Kategorie proměnných	N	Model		
			OR	95%CI	P p > z
Pohlaví	muži	186	1+		
	ženy	319	3,4	1,75–6,58	0,001
Věk	<20	63	1+		
	21–25	104	1,36	0,58–3,23	0,481
	26–30	78	1,64	0,49–5,50	0,419
	31–40	134	2,39	0,72–7,90	0,152
	41–50	76	1,25	0,34–4,57	0,739
	>51	10	1,77	0,37–8,46	0,473
Vzdělání	základní	112	1+		
	učňovské	233	0,7	0,29–1,67	0,421
	středoškolské	133	1,1	0,42–2,87	0,848
	vysokoškolské	27	0,31	0,08–1,18	0,087
Sociální postavení	učeň/student	123	1+		
	zaměstnanec	266	2,11	0,90–4,96	0,085
	mateř. dov./domácnost	104	0,89	0,27–2,95	0,851
Nezaopatřené děti	bez dětí	192	1+		
	s jedním dítětem	125	0,94	0,43–2,05	0,869
	se 2 a více dětmi	148	1,33	0,58–3,04	0,499
Koničky, záliby	ne	64	1+		
	ano	351	0,69	0,30–1,61	0,394
Pravidelné cvičení, sport, turistika	ne	228	1+		
	ano	196	1,25	0,69–2,26	0,463
Náklady na stravu	do 50 % příjmu	275	1+		
	nad 50 % příjmu	127	1,95	1,03–3,70	0,041

Domácnosti respondentů také musely omezit nákup základních životních potřeb. Omezený rozpočet domácnosti se tak nejvíce dotkl především nákupu nového oblečení a obuvi, což se jeví jako nešťastné především vzhledem k nutnosti nezaměstnaných se prezentovat u potenciálních zaměstnavatelů.

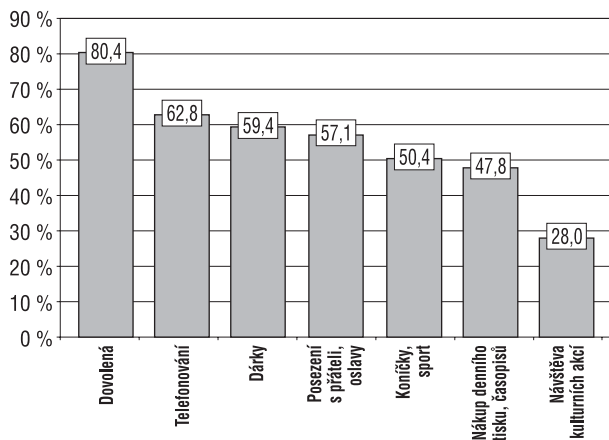
Mnoho respondentů (graf 1) muselo omezit nákup pestré stravy, ovoce a zeleniny. Mareš s odkazem na Smitha (2002) upozorňuje na to, že sociální dávky (pozn. aut. – jsou vypláceny po 6 měsíčních registraci na ÚP, pokud domácnost nedosahuje životního minima) jsou zcela nedostačující v případě osob, které musí držet nějakou dietu, ale i pro staré osoby, těhotné ženy, mentálně a fyzicky handicapované, nemocné či diabetiky.

Skutečnost, že téměř čtvrtina respondentů musela omezit vytápění bytu či domu je alarmující. Vzhledem k uvedenému výčtu nutných položek, které respondenti museli omezit, je zajímavé, že přesto 64,1 % dotázaných hodnotilo svou situaci jako průměrnou a 32,7 % bylo se svou ekonomickou situací spokojeno.

Graf 1 Materiální deprivace, položky, které nezaměstnaní respondenti museli omezit (Items, which the respondents had to reduce when out of work, indicating possible material deprivation)

Graf 2 Sociální deprivace, sociální aktivity, na které nezaměstnaní respondenti museli omezit výdaje (Social activities, on which the respondents had to cut expenditures (social deprivation))

ných v Ostravě, kde nezaměstnanost v prosinci 2003 postihla téměř pětinu všech obyvatel (18,4 %) (Míra nezaměstnanosti v okresech, 2004), nerekrutuje tzv. izolovaná minorita. Čím více by pak nezaměstnaní byli od ostatní společnosti izolováni, tím více by byli odkázáni sami na sebe, a tím spíše by mohla vzniknout komunita nezaměstnaných s vlastními hodnotami a pohledem na majoritní společnost (Helus, 1976).

Vytípnání rizikových skupin

Pro tuto část studie byla použita metoda rozhodovacích stromů. Algoritmy rozhodovacích stromů jsou založeny na tom, že množinu analyzovaných případů postupně hierarchicky rozkládají na homo-

Z hlediska sociální deprivace bylo zkoumáno, zda ztráta zaměstnání vedla ke změnám ve vztazích v rodině nebo mezi přáteli a které volnočasové aktivity museli respondenti omezit (graf 2).

Rada studií potvrzuje, že nezaměstnanost s sebou přináší významný negativní zásah do rodinného života (Šmajsová a kol., 2001). Negativně poznamenala ztráta zaměstnání 22,6 % rodinných vztahů (nutno zdůraznit, že pouze 36,4 % nezaměstnaných uvedlo, že žije s rodinou), pozitivně se rodinné vztahy změnilly v 7,5 % a nezměnilly se v 69,9 %.

Více než třetina (34,9 %) oslovených uvedla, že v jejich domácnosti žije ještě další osoba, která je bez práce. Na tuto tendenci kumulace nezaměstnanosti v rodinách upozorňují zahraniční (Šmajsová a kol., 2001) i naši autoři (Širovátka–Premusová, 1996).

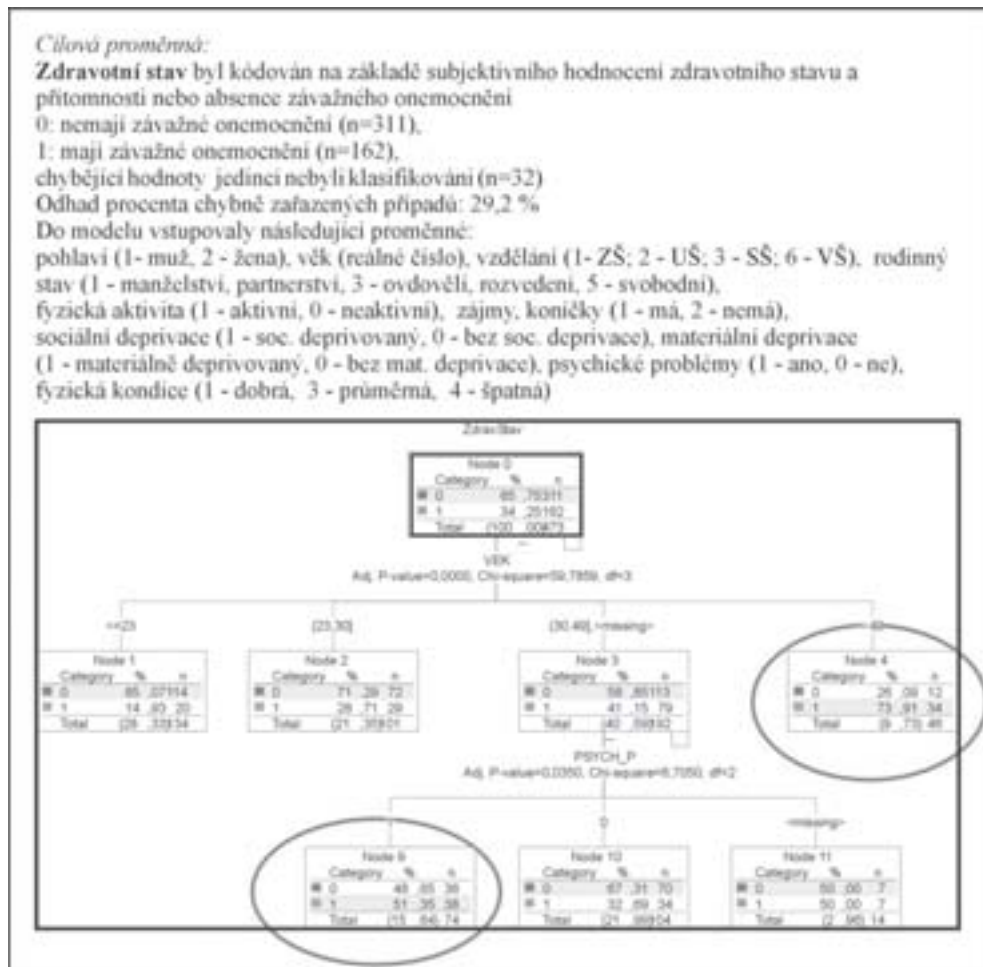
Méně nezaměstnanost poznamenala trávající přátelské vztahy; ty se nezměnily v 80,6 %, co se týče kvality vztahu, ale třetina dotázaných uvedla, že po opuštění zaměstnání se s přáteli začala stýkat méně často nebo vůbec ne.

Sociální deprivace se projevovala u 50,9 % nezaměstnaných a je nejvíce ovlivněna materiální deprivací (téměř 12násobně více jsou sociální deprivací postižení lidé materiálně deprivovaní – $p < 0,001$), věkem mezi 31–50 lety ($p < 0,05$) a více se týká lidí osamělých (ovdovělí, rozvedení) – jsou 3x více sociálně deprivovaní než ostatní. V odborné literatuře se většinou poukazuje na možnou indikaci sociálního vyloučení těchto osob (Širovátka–Mareš–Večerník–Zelený, 2002). Je však otázkou, zda se z nezaměstnaných v Ostravě, kde nezaměstnanost v prosinci 2003 postihla téměř pětinu všech obyvatel (18,4 %) (Míra nezaměstnanosti v okresech, 2004), nerekrutuje tzv. izolovaná minorita. Čím více by pak nezaměstnaní byli od ostatní společnosti izolováni, tím více by byli odkázáni sami na sebe, a tím spíše by mohla vzniknout komunita nezaměstnaných s vlastními hodnotami a pohledem na majoritní společnost (Helus, 1976).

genní podmnožiny. V každém kroku rozkladu přitom hledají vysvětlující proměnnou, která rozdělí soubor na uvnitř co nejhomogennější podskupiny, které jsou vzájemně mezi sebou co nejheterogennější (Tomášková–Šlachtová–Šplíchalová, 2003).

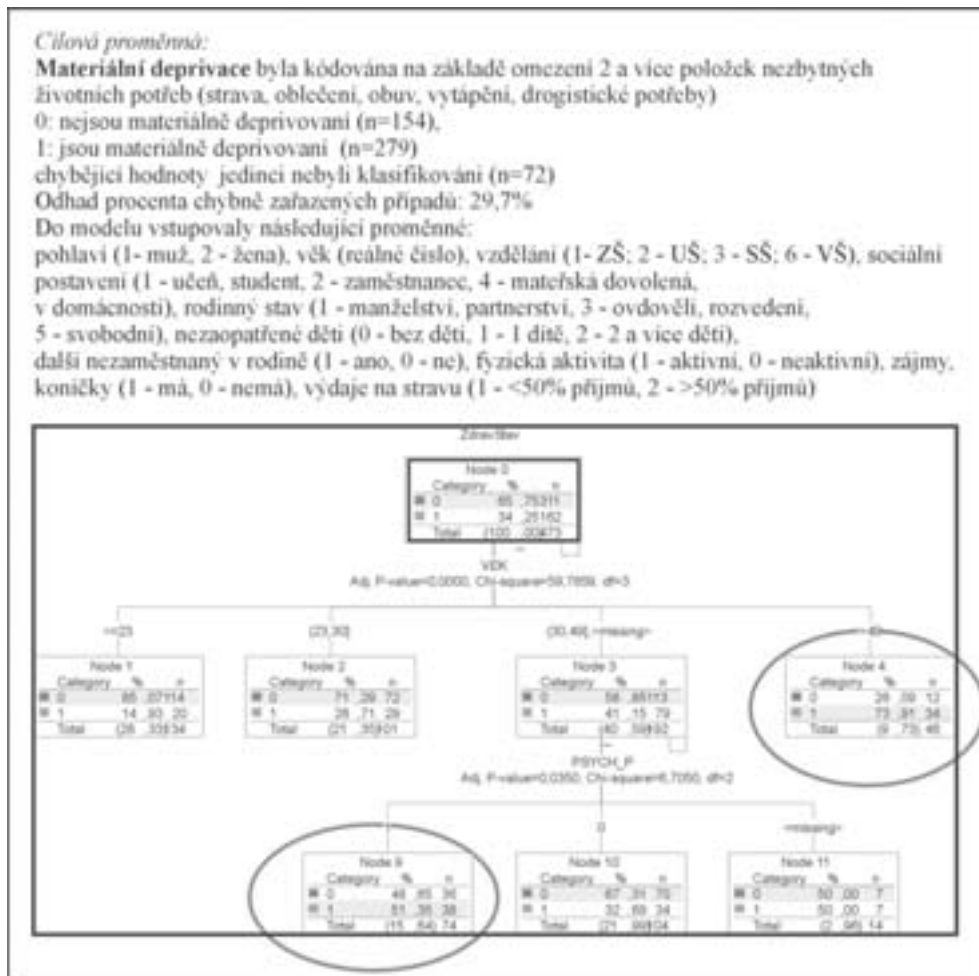
Analýza zdravotního stavu měla v kořeni stromu (schema 1) proměnnou založenou na subjektivním hodnocení zdravotního stavu a přítomnosti/nepřítomnosti závažného onemocnění. Poměr zdravých a nemocných se výrazně lišil mezi věkovými skupinami do 49 a nad 50 let věku. Podíl nemocných se s přibývajícím věkem zvyšoval – mezníky byly věkové skupiny mladší než 23 let, skupina 23–30 let, 30–49 let a věk nad 50 let. Ve skupině osob ve věku 30–49 let byl výrazně větší počet nemocných mezi osobami s psychickými problémy.

Schema 1 Zdravotní stav (Health status)

Rozdíly v materiální deprivaci byly nejvýrazněji spojeny s rodinným stavem (schema 2). Výrazně více materiálně deprivovaných osob bylo ve skupině lidí bez partnera (ovdovělých, rozvedených) a ve skupině lidí se závažným onemocněním. Podle pohlaví se materiální deprivace týkala významně více žen. Podle vzdělání nebyl významný rozdíl mezi skupinou materiálně deprivovaných a nedeprivovaných žen – výrazně se ovšem odlišovala skupina s učňovským vzděláním, v níž byla převaha žen bez materiální deprivace.

Schema 2 Materiální deprivace (Material deprivation)

Závěr

V době realizace studie, tedy k 30. 6. 2003, byla celková míra nezaměstnanosti v Ostravě 18 %. Z celkového počtu nezaměstnaných evidovaných na Úřadu práce v Ostravě bylo téměř 35 % mladých lidí do 30 let. Tato věková skupina tvořila téměř polovinu respondentů studie (celkem bylo ve studii zapojeno 505 nezaměstnaných), přesto dlouhodobé zdravotní potíže a nemoci udával stejný podíl respondentů jako celostátní populační šetření. Přítomnost závažného onemocnění udávalo 32,1 % osob v souboru. Závažná onemocnění se statisticky významně více projevovala u lidí, u nichž se vyskytovaly psychické problémy zapříčiněné nezaměstnaností (jejich největší podíl je ve věkové skupině 30–49 let). Závažná onemocnění se v průběhu nezaměstnanosti zhoršila u 38,3 % osob, převážně se jednalo o zhoršení psychických poruch. U téměř 40 % všech respondentů se psychické problémy začaly projevovat až v souvislosti s nezaměstnaností. Většina z nich hledá oporu u rodiny a přátel; alarmující je, že velké procento respondentů s psychickými problémy začalo více kouřit, užívat léky a konzumovat více alkoholu.

Materiální deprivace se vyskytovala u 55,3 % respondentů a týkala se významně více žen. Téměř polovina z nich musela omezit výdaje na pestrou stravu, třetina výdaje na ovoce a zeleninu. Čtvrtina nezaměstnaných musela omezit vytápění bytu. Ve studii byla potvrzena tendence ke kumulaci neza-

městnanosti – ve více než třetině rodin žila další nezaměstnaná osoba. Nezaměstnanost se negativně promítla jak do vztahů v rodině, tak do styků s přáteli. Materiální deprivace byla ve statisticky významném vztahu se sociální deprivací. Nezaměstnaní si nemohou dovolit uspokojování svých sociálních potřeb a musí na ně omezit výdaje. Vzhledem k vysoké územní koncentraci nezaměstnaných a jejich vysokému podílu na celkovém obyvatelstvu hrozí nebezpečí vzniku subkultury s vlastními hodnotami a pohledem na majoritní společnost.

Literatura

- AnswerTree 3.0. User's Guide.* 2001. Chicago: SPSS.
- Baumann, A. – Stieber, J. – Lowel, H. 1997. *Nonparticipation as a factor influencing the value of follow-up studies – MONICA Survey.* Gesundheitswesen, 59, Suppl. 1, p. 19–25.
- European Communities and World Health Organization: Highlights on Health in Czech Republic. European Communities and World Health Organization 2001;* <http://www.who.dk/>.
- Helus, Z. 1976. *Psychologické problémy socializace osobnosti.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Míra nezaměstnanosti v okresech.* 2004. <http://www.mpsv.cz/>.
- Mareš, P. 2002. *Nezaměstnanost jako sociální problém.* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sirovátka, T. – Mareš, P. – Večerník, J. – Zelený, M. 2002. *Monitorování chudoby v ČR.* Praha: VÚPSV; <http://www.vupsv.cz/>.
- Sirovátka, T. – Premusová, J. 1996. *K dlouhodobé nezaměstnanosti v České republice.* Sociologický časopis, roč. 32, č. 1, s. 39–50.
- Stata Corp.* 2001. STATA Statistical Software: Release 7, College Station, Texas, STATA Corporation.
- Šmajsová B. a kol. 2001. *Nezaměstnanost. Psychologický, ekonomický a sociální problém.* Praha: Grada.
- Šolcová, I. – Kebza, V. 2001. *Nezaměstnanost a zdraví.* Československá psychologie, roč. 45, č. 2, s. 127–134.
- Šplíchalová, A. – Tomášková, H. – Šlachťová, H. 2003. *Risks of different self-approach to health in an industrial city population.* Cent. Eur. J. publ. Health, roč. 11, č. 3, s. 147–153.
- Tomášková, H. – Šlachťová, H. – Šplíchalová, A. *Použití metody rozhodovacích stromů k identifikaci cílových skupin pro zdravotní intervenci.* Zborník přednášek z vedecko-odborné konference Životné podmienky a zdravie, Štrbské Pleso, Slovenská republika, 13. – 15. 10. 2003, v tisku.
- Trh práce v Ostravě.* 2003. <http://ot.uradprace.cz/>.

Petra Fejtková – Hana Šlachťová – Hana Tomášková – Anna Šplíchalová

DLOUHODOBÁ POPULAČNÍ PROJEKCE OSN

Populační divize OSN v prosinci 2003 publikovala projekci obyvatelstva světa do roku 2300. Na rozdíl od předchozí dlouhodobé projekce (do roku 2150) má podstatně delší časový horizont; novinkou je i členění výsledků projekce na jednotlivé země (starší projekce byly členěny jen na do úrovně kontinentů). Pro svůj časový horizont by si projekce zasloužila označení „super-dlouhodobá“...

Pro demografy je samozřejmé, že projekce s horizontem bezmála tří století je sporná, labilní. Chtě nechtě vychází z předpokladů ve stylu „kdyby“, přičemž ono „kdyby“ reálně prognozovatelné není. Zejména za populace malých územních celků včetně většiny jednotlivých zemí se takové projekce snadno stávají samoúčelnými hříčkami. Samozřejmě, že technicky není nejmenším problémem vložit do počítače horizont několika staletí s jakýmkoli vstupními parametry. Bez vědomí budoucích vlivů jsou výsledky bezcenné. Mohou jen ukazovat, co kdyby ... třeba parametry plodnosti a úmrtnosti zůstaly po celou dobu projekce stejné, kdyby se zvýšily třeba o desetinu, kdyby se naděje dožití prodloužila na 100 let. Smyslem takové projekce v podstatě může být to, že ilustruje, kam by vedl dosavadní vývoj a kam by vedly jeho modifikace. Projekce OSN má zřejmě takový smysl, obhajitelný zejména proto, že se zabývá největší možnou, celosvětovou populací, u níž je riziko zkrácení zanedbáním neočekávatelných možných vlivů nejmenší. Především: vývoj celosvětové populace není formován migrací, která je pro menší populace stále více rozhodující.

Základním východiskem dlouhodobé projekce OSN je perspektiva konvergence. Projekce vychází ze zjištění, že populační růst rozvojových zemí, způsobený vysokou plodností, se zpomalil a předpokládá, že se bude zpomalovat i nadále. Přibliží se tak situaci v dnešních vyspělých zemích, u nichž projekce naopak předpokládá překonání současné nízké plodnosti. U obou skupin zemí je předpokladem růst naděje dožití, u rozvojových zemí rychlejší než u zemí vyspělých; ty si však zachovají určitý náskok. Situaci, která by nastala, kdyby vysoký populační přírůstek většiny rozvojových zemí a stagnace zemí vyspělých pokračovaly nadále, ilustruje výsledky varianty projekce s předpokladem neměnné úhrnné plodnosti z konce 20. století (*Constant fertility variant*), jež v dlouhodobé perspektivě jsou naprosto absurdní.

Projekce byla vydána v pěti variantách, lišících se předpoklady úhrnné plodnosti. S výjimkou varianty neměnné plodnosti se úhrnná plodnost obyvatelstva různých kontinentů a různých zemí bude vzájemně sblížovat a kolem roku 2120 se celosvětově ustálí na hladině, která se pak – aspoň v hypotéze autorů projekce – již nebude měnit.

Střední varianta – předpokládá zásadní pokles plodnosti v rozvojových zemích a mírný vzestup v zemích vyspělých na společnou úroveň 2,1.

Nízká varianta – úhrnná plodnost se ustálí na hladině o 0,25 nižší než ve střední variantě – tedy 1,85.

Vysoká varianta – úhrnná plodnost se ustálí na hladině o 0,25 vyšší než ve střední variantě – tedy 2,35.

Připomínám znovu, že u všech třech těchto variant ono „ustálení“ má nastat kolem roku 2120.

Varianta nulového růstu – počet narozených se postupně vyrovná s počtem zemřelých. Přibližně do roku 2170 budou vstupní parametry plodnosti stejné jako ve střední variantě, pak se mírně odchýlí směrem dolů. Proto až do roku 2170 i výsledky této varianty jsou totožné s výsledky střední varianty.

Varianta s neměnnou úrovní plodnosti (Constant fertility variant) – plodnost zůstane ve všech zemích světa zachována na úrovní období 1995–2000.

Pro přípravu parametrů dožití použili autoři Lee-Carterovu metodu. Podle ní došli k předpokladům růstu naděje dožití mužů při narození ve světě z 62 na 81 let, u žen z 67 na 84 let. V roce 2300 očekávají naději dožití mužů 95 a u žen 97 let; tím předpokládají i podstatné zmenšení rozdílu naděje dožití mužů a žen. Ve vyspělých zemích (vnucuje se ovšem otázka: které země budou „vyspělé“ v roce 2300?) naděje dožití mužů dosáhne 100 let, naděje dožití žen 103 roky.

Podle výsledků **střední varianty** projekce světové obyvatelstvo nadále poroste až do přelomu 21. a 22. století, kdy překročí 9 miliard. Po mírném úbytku se pak na tuto hranici znovu vrátí v roce 2300.

Podle **nízké varianty** do roku 2050, tj. ještě před radikálním snížením plodnosti v dnešních rozvojových zemích, světové obyvatelstvo dosáhne maxima – 7,4 miliard, pak bude následovat hluboký pokles na 3,2 miliardy v roce 2200 a 2,3 miliardy v roce 2300.

Vysoká varianta – přinese prudký postupně akcelerující urychlující růst. Hranice 10 miliard obyvatel světa bude překročena ještě před rokem 2050, do roku 2200 dosáhne svět 20 miliard obyvatel a v roce 2300 36,4 miliard.

Varianta nulového růstu – po vyrovnání počtu zemřelých a narozených kolem roku 2200 bude mít svět trvale konstantní počet obyvatel – 8,3 miliard.

Varianta s neměnnou úrovní plodnosti – u té se pro demografa vnucuje označení „absurdní“. Podle ní by před rokem 2200 měl počet obyvatel světa překročit 1000 miliard (1 bilion) a v roce 2300 by dosáhl nemyšlitelného počtu 133 bilionů a 592 miliard.

Samozřejmě v teorii nelze vyloučit žádnou z variant projekce, nicméně je zřejmé, že vývoji podle „konstantní“ varianty, pokud by jí nezabránilo lidstvo, by zabránila příroda. Nejreálnější a pravděpodobná se jeví pouze střední varianta.

Tab. 1. Vývoj světového obyvatelstva v letech 2000 - 2300 podle variant projekce OSN (World population development in 2000-2300, according to UN projection scenarios)

Rok	Počet obyvatel světa (v miliardách) podle varianty				
	nízké	střední	nulového růstu	vysoké	neměnné plodnosti
2000	6,1	6,1	6,1	6,1	6,1
2050	7,4	8,9	8,9	10,6	12,8
2100	5,5	9,1	9,1	14,0	43,6
2150	3,9	8,5	8,5	16,7	244,4
2200	3,2	8,5	8,3	21,2	1 775,30
2250	2,7	8,8	8,3	27,8	14 783,00
2300	2,3	9,0	8,3	36,4	133 592,00

V podstatě nic nového nepřinesla střední varianta projekce v pohledu na vývoj obyvatelstva jednotlivých velkých zemí. Nastávající prvenství Indie je očekáváno všeobecně, stejně jako ústup evropských zemí. Při bližším pohledu se však i zde jeví některé absurdity. Je možné, aby dnes již přelidněná Bangladéš uživila v roce 2050 skutečně 255 milionů obyvatel nebo chudobou strádající Etiopie 171 milionů? Projekce OSN se nezabývá migrací. Bez velkých, zásadních migračních přesunů se však světové obyvatelstvo, a to již v nejbližších desetiletích, zřejmě neobejde... A je na místě otázka, zda se nerovnoměrnost rozmístění světové populace bude řešit pouze migrací bez geopolitických otřesů.

Tab. 2 Země s nejvyšším počtem obyvatel (v miliónech) v letech 2000–2300 (střední varianta projekce OSN) (The most populated countries in 2000–2300 (medium scenario of the UN projection))

		Rok							
2000		2050		2100		2200		2300	
Čína	1 275	Indie	1 531	Indie	1 458	Indie	1 305	Indie	1 372
Indie	1 017	Čína	1 395	Čína	1 181	Čína	1 201	Čína	1 285
USA	285	USA	409	USA	437	USA	470	USA	493
Indonésie	212	Pákistán	409	Pákistán	400	Pákistán	342	Pákistán	359
Brazílie	172	Indonésie	294	Nigérie	302	Nigérie	268	Nigérie	283
Rusko	146	Nigérie	258	Indonésie	273	Indonésie	263	Indonésie	276
Pákistán	143	Bangladéš	255	Bangladéš	260	Bangladéš	232	Bangladéš	243
Bangladéš	138	Brazílie	233	Etiopie	222	Brazílie	209	Brazílie	222
Japonsko	127	Etiopie	171	Brazílie	212	Etiopie	197	Etiopie	207
Nigérie	115	Kongo	152	Kongo	203	Kongo	173	Kongo	183

Bez zajímavosti není ani očekávaný vývoj obyvatelstva evropských zemí. O prvenství bude soupeřit Rusko a Turecko, které, vzhledem k realitě členství Turecka v Evropské unii, zde pokládám za evropskou zemi. Současná a dále pokračující nízká plodnost a vysoká úmrtnost v Rusku přinese hluboký úbytek obyvatelstva v celém 21. století. Turecko s vysokou plodností je počtem obyvatelstva předstihne. Pozdější konvergence pak způsobí mírný vzestup obyvatelstva v obou zemích.

Projekce, aplikující ve vzdálenějším časovém horizontu na různorodé země unifikované parametry plodnosti i úmrtnosti, je ovšem sporná. Ještě spornější je samozřejmě předpoklad, že by v roce 2300 existovaly „země“ ve stejných hranicích a pod stejnými názvy jako v roce 2003. To by jistě ani autoři projekce netvrdili, nejde jim o futurologickou prognózu, ale o demografický experiment, osvětlující směr současného populačního vývoje.

A jak v tom smyslu dopadá Česká republika? Z globální perspektivy je její obyvatelstvo nevýznamnou populací a aplikace světově unifikovaných parametrů je pro ni nepřirozená. Nicméně střední varianta se pro populaci ČR jeví jako celkem pravděpodobná, aspoň v celkových počtech obyvatel. V konkrétních podmínkách české populace by vývoj podle této varianty byl však provázen kritickým populačním stárnutím.

Populační komise OSN neuvádí, jaké parametry byly použity u jednotlivých zemí. Pravděpodobně až na výjimky nebyly parametry pro země stanoveny vůbec, na země daného kontinentu, skupiny zemí nebo pro všechny země světa byly „nasazeny“ parametry společné. Pro ČR s výjimkou nejbližších desetiletí byly prostě zvoleny „evropské“ parametry, shodné se všemi ostatními zeměmi Evropy. Trochu překvapuje, že i podle střední varianty, s úhrnnou plodností 2,1 – tedy na „záchovné“ úrovni – by obyvatelstvo ČR ubývalo. Zřejmě jde o projev rozdílů ve vstupní věkové struktuře. Do roku 2170 je vývoj podle „střední“ a „nulové“ varianty stejně jako v ostatních zemích shodný; difference mají nastat až koncem 22. století.

V tabulce není uveden projektovaný vývoj podle varianty neměnné plodnosti. Ten by totiž vedl k naprosto nemyslitelnému, prakticky nepublikovatelnému počtu – Česká republika by se v roce 2300

Tab. 3 Země s nejvyšším počtem obyvatel v Evropě v letech 2000–2300 (střední varianta projekce OSN) (The most populated countries of Europe in 2000–2300 (medium scenario of the UN projection))

Počet obyvatel (v miliónech) v roce									
2000		2050		2100		2200		2300	
Rusko	145 612	Rusko	101 456	Turecko	90 323	Turecko	87 452	Rusko	91 647
Německo	82 282	Turecko	97 759	Rusko	79 537	Rusko	86 743	Turecko	91 583
Turecko	68 281	Německo	79 145	Německo	73 069	Německo	79 395	Německo	85 334
Francie	59 296	Británie	66 166	Británie	64 375	Británie	68 895	Británie	73 239
Británie	58 689	Francie	64 230	Francie	60 172	Francie	63 897	Francie	68 502
Itálie	57 536	Itálie	44 875	Itálie	33 806	Itálie	35 442	Itálie	37 801
Španělsko	40 752	Španělsko	37 336	Španělsko	29 122	Španělsko	30 491	Španělsko	32 787
Polsko	38 671	Polsko	33 004	Polsko	26 094	Polsko	26 626	Polsko	28 051
Rumunsko	22 480	Rumunsko	18 063	Nizozemsko	15 945	Nizozemsko	17 042	Nizozemsko	18 172
Nizozemsko	15 898	Nizozemsko	16 594	Rumunsko	14 769	Rumunsko	15 881	Rumunsko	16 784

Tab. 4 Obyvatelstvo České republiky v letech 2000-2300 podle variant projekce OSN (Population of the Czech Republic in 2000-2300, according to UN projection scenarios)

Varianta	Rok				
	2000	2050	2100	2200	2300
	Počet obyvatel (v tisících)				
nízká	10 269	7 810	4 529	3 206	2 381
střední	10 269	8 553	6 650	7 041	7 483
nulový růst	10 269	8 553	6 650	6 623	6 623
vysoká	10 269	9 369	9 696	16 743	28 694

měla být pouští s 69 tisíci obyvatel. V této variantě to odpovídá celosvětové perspektivě. Z absurdních 133 592 miliard obyvatel světa v roce 2300 by dnešní rozvojové země měly mít 133 591,4 miliardy – a země, dnes označované jako „vyspělé“ – pouhých 600 milionů. Samozřejmě jde o nesmysl. Nicméně se vnucuje myšlenka: vedl-li by současný vývoj světové populace k takové absurditě, není to samo o sobě důkazem, že právě tento současný vývoj je absurdní?

Filosofie celosvětové populační projekce je jiná než filosofie projekce národní. Autoři projekce OSN proto mohou ignorovat vlivy budoucích migračních pohybů a nezabývat se ani různorodostí populačních procesů uvnitř kontinentů. Výsledky projekce za svět a za kontinenty jsou přínosné a cenné. Výsledky za jednotlivé země mohou být chápány jen jako hrubě orientační. Týká se to i výsledků za Českou republiku. Střední varianta projekce OSN vnějškově připomíná výsledky posledních projekcí obyvatelstva ČR, kterým především je toto vydání Demografie věnováno. Výsledky, jež dlouhodobá projekce OSN poskytla za Českou republiku, však přitom nejsou a ani nechtějí být rovnocennou alternativou našich domácích projekcí a prognóz, jež mohou daleko citlivěji reagovat na konkrétní podmínky České republiky. Proto ani přímé porovnávání detailnějších výsledků projekce OSN a projekcí českých pracovišť nemá velký smysl. Dospělo-li by takové porovnávání k závěru, např. že „projekce OSN se mýlí“, šlo by o nepochopení. Rozdílné výsledky globální projekce aplikované na jedinou zemi v porovnání s výsledky projekce národní nejsou znakem „lepší“ nebo „horší“ projekce, ale zákonitým důsledkem rozdílů v pojetí projekcí.

Milan Aleš

Sčítání lidu, domů a bytů 2001 - Ekonomická aktivita obyvatelstva

V práci jsou v 10 kapitolách charakterizovány základní tendence vývoje zaměstnanosti všech skupin obyvatelstva od roku 1991. K nejdůležitějším rysům vývoje za posledních deset let patří: růst nezaměstnanosti, pokles zaměstnanosti žen, nejmladších osob a důchodců, zvýšení vzdělanosti, změny v sektorové struktuře zaměstnanosti (růst služeb na úkor zemědělství, průmyslu a stavebnictví), růst počtu zaměstnavatelů a samostatně činných osob, apod. Publikace je doplněna řadou tabulek, kartogramy a přílohami.

Cena: 170,- Kč

Objednávky přijímá: Český statistický úřad, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10-Strašnice, odbor informačních služeb, fax: 274054070, e-mail: objednavky@gw.czso.cz

Bibliografie

Retrospektivní lexikon obcí Libereckého kraje 1850–2001. Liberec: Krajská reprezentace ČSÚ Liberec, 2003, 195 s.

Krajská správa ČSÚ Liberec vydala jako první krajský orgán ČSÚ **Retrospektivní lexikon obcí Libereckého kraje 1850–2001.** Lexikon navazuje na **Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970** a je rozdělen na tři části.

První obsahuje abecední seznam všech obcí a částí obcí, časový vývoj těchto názvů a územně administrativní příslušnost v době soupisu, resp. cenzu. Poslední příslušnost je uvedena k 1. 1. 2003 podle úpravy podle správních obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP). Jde tedy o údaje neaktuálnější. Druhá část je tabulková a uvádí počty obyvatel a počty domů při jednotlivých sčítáních 1869–2001 za obce a jejich části, dále údaje o výměře obcí v hektarech v roce 2001. Lexikon se tak stává nejuplnějším retrospektivním pramenem o zmíněných charakteristikách. Číselné údaje jsou zpracovány za územní obvody ORP, které vznikly podle zákona č. 314/2002 Sb., o stanovení obcí s pověřeným obecním úřadem a stanovení obcí s rozšířenou působností k 1. lednu 2003, a s názvy podle vyhlášky Ministerstva vnitra č. 388/2002. Třetí část lexikonu obsahuje abecední seznam obcí a části obcí; u obcí a částí obcí je uveden i jejich někdejší německý název.

Textová část lexikonu je obohacena o desítky dobových fotografií vybraných obcí, event. částí obcí, které znamenají vítané obohacení publikace vypravené s velkou typografickou vynalézavostí a přehledností. K tomu přispívají i metodické vysvětlivky a definice použitých pojmů.

V lexikonu postrádám analytický úvod s retrospektivními údaji za obyvatelstvo a domy zpracované v územním členění dnešních správních obvodů ORP, který by vyjádřil dynamiku demografického vývoje dnešního Libereckého kraje a jeho správních obvodů ORP, event. několik politických mapek s alokacemi alespoň větších obcí v příslušných správních obvodech podle zákona č. 314/2002 Sb.

Vydaný Retrospektivní lexikon přesto považuji za počín hodný uznání a jakýsi vzor i pro ostatní krajské reprezentace Českého statistického úřadu.

Vladimír Srb

GRULICH, JOSEF. Dědická praxe a migrace na jihu Čech v 17. a 18. století. Historický obzor, 2004, roč. 15, č. 1–2, s. 36–45.

Na stránkách časopisu *Historický obzor* byl v prvním letošním dvojčísle publikován příspěvek *Josefa Grulichy nazvaný Dědická praxe a migrace na jihu*

Čech v 17. a v 18. století. Autor vycházel při studiu vlastnických poměrů k nemovitostem z dochovaných pozemkových knih, které byly vedeny na Tábořsku v oblasti vřestecské rychty (1725–1775). Ze zjištěných údajů mj. vyplynulo, že změnu vlastnických práv nelze vždy spojovat se zhoršením životních podmínek stárnoucího jednotlivce a také, že výměna majitele nemovitosti byla významně ovlivňována vedle hospodářské i demografickou situací doby. Od nabyvatele nemovitosti (syna, resp. zetě) se očekávalo zajištění vypořádání nejen s odstupujícím hospodářem či pozůstalou vdovou, ale i se všemi svými sourozenci. Do výše stanovovaného dědického podílu nebylo zohledňováno pohlaví nabyvatele. Z údajů je dále zřejmé, že ekonomické podmínky měly vliv na věk odstupujících hospodářů. Například téměř tři pětiny odstupujících sedláků bylo ve věku mezi 45 až 59 lety, ovšem chalupníci, jejichž ekonomický potenciál byl daleko omezenější, postupovali svá hospodářství nejčastěji až ve věku mezi 50 až 64 lety. Novými vlastníky poddanských nemovitostí se nejčastěji pro svou fyzickou i psychickou vyzralost stávaly osoby ve věku mezi 20 až 29 lety. Zřizování výměnku bylo určeno vlastnictvím nemovitosti a neexistoval podstatnější rozdíl mezi výměnkem ve prospěch příbuzné nebo cizí osoby.

Zjištěné údaje dokládají, že k realizaci změn vlastnických poměrů docházelo, a to bez ohledu na sociální postavení hospodářů, převážně ještě za jejich života. Stabilizace hospodářských a vlastnických poměrů během 18. století se projevila i zvýšeným počtem majetkových převodů uskutečněných ve prospěch příbuzných osob. Autor se rovněž zabýval rozsahem migrací souvisejících s převzetím nemovitostí. Prostorový pohyb k získání majetku postupovala jen mužská část populace, většinou na vzdálenost do 20 km od svého bydliště či působiště. Četnost migrací se zvyšovala v závislosti na nestabilitě majetkových poměrů.

Výsledky studie autor potvrzuje názor, že období hospodářského úpadku, které nastalo po třicetileté válce, nemělo v sociální sféře tak negativní dopad na život poddanského obyvatelstva, jak se dříve předpokládalo.

Petra Brabcová

OSTŘÍŽEK, T. – MAN, V. – SCHELLE, K. Právní úprava darování, odběrů a transplantací tkání a orgánů. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, 138 s.

Kniha je v odborné právnické a zdravotnické literatuře zcela ojedinělou publikací. Zabývá se legislativními a medicínskými aspekty nové úpravy

této problematiky v České republice a zachycuje právní stav k 31. prosinci 2003. Příručka obsahuje úplné znění zákona č. 285/2002 Sb., včetně komentáře a prováděcího nařízení vlády č. 436/2000 Sb., vyhlášku Ministerstva zdravotnictví č. 437/2002 Sb., o zdravotní způsobilosti dárce tkání a orgánů pro účely transplantací, a vyhlášku Ministerstva zdravotnictví č. 476/2002 Sb., kterou se stanoví odborná způsobilost lékařů zjišťujících smrt a lékařů provádějících vyšetření potvrzující nezvratnost smrti pro účely odběrů tkání nebo orgánů určených pro transplantaci.

Transplantační zákon vychází z těchto základních principů:

- Presumpce souhlasu s posmrtným odběrem tkání a orgánů
- Existence registru osob nesouhlasících s posmrtným odběrem tkání a orgánů
- Povinná registrace osob čekajících na transplantaci, dárců a příjemců tkání a orgánů
- Princip, že orgány a tkáně se mají odebírat pokud možno zemřelým osobám, nikoli osobám žijícím
- Spravedlnost při alokaci tkání a orgánů
- Princip rovnosti čekatelů
- Princip anonymity mezi dárci a čekateli
- Existence nezávislého Koordinačního střediska transplantací
- Princip mezinárodní spolupráce v oblasti výměny tkání a orgánů k transplantacím
- Zákaz finančního prospěchu nebo jiných výhod a obchodování s tkáněmi a orgány.

Součástí knihy je soupis literatury a anglické resumé.

tes

Populačný vývoj v Slovenskej republike 2002. Bratislava: Infostat – Výskumné demografické centrum, 2003, 83 s.

Publikace navazuje na první analýzu demografického vývoje Slovenské republiky z roku 2000. Zpracovalo ji pět pracovníků *Výskumného demografického centra* (VDC) formou rozboru rozčleněného do devíti samostatných kapitol, odpovídajících základním složkám demografického vývo-

je. Pro výčet analytických věkově specifických měr bylo už využito dat slovenského sčítání lidu 2001. Každému dílčímu procesu reprodukce obyvatelstva je věnován krátký retrospektivní úvod z doby před rokem 1990; hlavní pozornost je věnována období od 2. poloviny 90. let, kdy zlomovým rokem v dynamice slovenské reprodukce obyvatelstva byl – podobně jako v Česku, rok 1994. Pozornost je věnována také regionálním aspektům vývoje a rozdílům mezi městy a venkovem.

Podobně jako v Česku, také na Slovensku je zjišťováno odkládání uzavření manželství, mírný růst rozvodovosti, rapidní pokles realizované plodnosti a příznivé zvyšování naděje dožití provázené ještě stále pokračujícím snižováním kojenecké a dětské úmrtnosti. Příčiny smrti jsou vypočítány jako standardizované míry. Oficiální údaje o zahraničním stěhování jsou rektifikovány u stěhování mezi Českem a Slovenskem odbornými odhady (s. 48), podle nichž se slovenské aktivní saldo mění v saldo záporné. Objem vnitřního stěhování, který v roce 2001 byl 79 881 obyvatel, byl pro rok 2002 odhadnut na 89 606 migrantů (16,7 na 1000 obyvatel). V roce 2000 se počet obyvatelstva Slovenska zvýšil o 3890 bydlících, v roce 2001 klesl na 168 a v roce 2002 byl 210 obyvatel jako výsledek migračního salda + 901 obyvatel a přirozeného úbytku –691.

Publikace je dokumentována desítkami analytických tabulek a charakteristickými grafy, vše ve vynikající grafické úpravě, což umocňuje vysokou úroveň analýzy. Přílohou je terminologický slovník. Publikace vychází také v anglickém znění. Edice VDC *Akty* je pramennou edicí ústavu, který během krátké existence vyprodukoval už řadu významných analýz. Při této příležitosti musíme konstatovat, že v Česku postrádáme podobné výzkumné pracoviště, jako je bratislavské VDC. Jeho analytickou ediční činnost dosud nahrazovaly publikace *katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK*, avšak rozbor za období 1990–2002 byl prý rozbohem posledním. Analytické práce *Českého statistického úřadu* nelze zatím předpokládat. Přitom ho čeká souborná analýza výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2001.

Vladimír Srb